

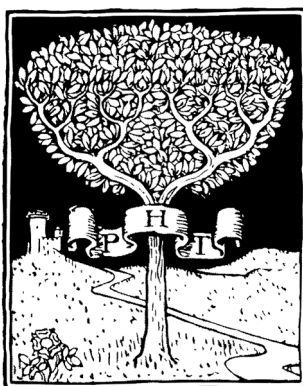
**PERSONHISTORISK
TIDSKRIFT**

2019:2 • Årgång 115

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Hanna Enefalk

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2019:2

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Hanna Enefalk

KONTAKT

www.personhistoriskasamfundet.org

Redaktör: red@personhistoriskasamfundet.se, postadress Hanna Enefalk, Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap/Historia, Karlstads universitet, 651 88 Karlstad.

Förfrågan om äldre nummer av *PHT*:

Samfundets sekreterare Lena Milton, info@personhistoriskasamfundet.se

Medlems- och prenumerantregister samt distribution:

Kristina Lauridsen, pht@personhistoriskasamfundet.se

Medlemsavgiften är 250 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7. Avisering av medlemsavgift sker under våren. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 250 kr plus porto.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Art-O-Matic, Stockholm

TRYCK

Norrbacka tryckeri (Stockholm) och Grafiska punkten (Växjö) i november 2019.

Personhistorisk tidskrift välkomnar personhistoriskt relevanta artiklar av god vetenskaplig kvalitet, dock inte texter av renodlat genealogisk karaktär. Tidskriften tillämpar peer review. Manus levereras som redigerbara digitala filer till redaktören. Honorar för medverkan utbetalas inte, men författare till artiklar erhåller kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar. Tidskriften tar även emot recensionsexemplar av nyutkommen litteratur. Dessa skickas till redaktören på adressen ovan.

Från redaktören

Välkomna till ett höstnummer i ekonomins tecken! De inledande artiklarna handlar händelsevis båda om personer med ett brinnande intresse för banker. Stina Malmén skriver om en brevväxling mellan far och son Wallenberg under 1800-talets andra hälft. Att fostra arvtagarna till ett affärsimperium beredde Wallenberg den äldre stor möda: ”Att alla mina pojkar skola vara sådana pundhufvuden! Det är oförklarligt.”

Håkan Lobell berättar om 1800-talets försök att stabilisera den svenska valutan. Det var ingen lätt uppgift – bland annat ställdes tidens politiker inför utmaningen att klara rikets ekonomi när det av Ryssland erövrade Finland skickade hela sitt kvarvarande förråd av svenska sedlar för inlösen i klingande silver. Lobells huvudperson, Bernhard Rosenblad, är något av en doldis i svensk ekonomisk historia. Likväl visar hans efterlämnade skrifter en oväntad förtrogenhet med sin tids ledande ekonomiska tänkare.

För Personhistoriska Samfundet är ekonomin också, tyvärr, ett huvudbry. Tack vare medlemmarnas bistånd finns *Personhistorisk tidskrift* fortfarande kvar som papperspublikation, men kostnaderna för trycket äter i hastig takt upp samfundets tillgångar. Vid förra årsmötet diskuterades det önskvärda i att få del av medlemmarnas åsikter om en eventuell heldigital publikation. Du som är medlem är därför välkommen att höra av dig via mejl (adress: pht@personhistoriskasamfundet.se) med din uppfattning i frågan.

Tills vidare önskar jag dig dock en givande stund med detta spännande höstnummer 2019! Här recenseras böcker om en varierad skara personer, och i avdelningen ”Aktuellt inom personhistoria” kan vi bland annat läsa Karin Kvist Geverts text om Sveriges första kvinnliga riksdagsledamöter. Dessutom får vi en rapport från Bok & Bibliotek i Göteborg. Trevlig läsning!

Hanna Enefalk

Innehållsförteckning

Artiklar

<i>Stina Malmén</i>	Bli den du är: Att fostra en ledare i finansfamiljen	121
<i>Håkan Lobell</i>	Bernhard Rosenblad:Förgrundsgestalt under myntrealisationens epok 1823–1845	145
Recensioner		
<i>Karl Molin</i>	Dagbok 1943, Dagbok 1944 och Dagbok 1945–1946 <i>Av Georg A. Gripenberg</i>	169
<i>Barbro Kvist Dahlstedt</i>	Sangerprinsen: Bernadottenes svensk-norske sjarmøretappe <i>Av Odd Inge Skjævesland</i>	173
<i>Michael Bejke</i>	Svenska Akademiens modernisering 1913–77: Under Karlfeldts, Hallströms, Österlings & Gierows tid <i>Av Per Rydén & Jenny Westerström</i>	175
<i>Ulf Hamilton</i>	Ett hemligt liv: Verner von Heidenstam och Kate Bang <i>Av Martin Kylhammar</i>	179
<i>Hanna Enefalk</i>	Erich von Pommern und Christopher von Bayern: Studien zur Kalmarer Union <i>Av Jens E. Olesen</i>	183
<i>Per-Olof Fjällsby</i>	Ensamma eller tillsammans? <i>Av Sune Åkerman</i>	187

	Aktuellt inom personhistoria	
<i>Karin Kvist</i> <i>Geverts</i>	De fem första kvinnorna i riksdagen	193
<i>Thorsten Sandberg</i>	Ohan Demirgian håller hov: Kring en akvarell av Fritz von Dardel	199
<i>S. Gunnar Edlund</i>	Ernst Moritz Arndt – svensk eller tysk?	207
<i>Bo G. Hall</i>	Bokmässan 2019: Många biografier!	212
	Medarbetare i detta nummer	214
	Personregister	216

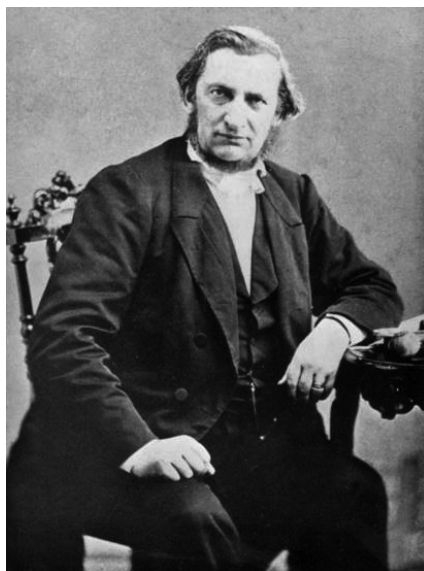
Bli den du är: Att fostra en ledare i finansfamiljen

Av Stina Malmén

den familjeägda näringen har kontinuitet en central funktion, vilket innebär att succession av ledarskap blir ett viktigt moment. Historiskt sett har vanligtvis den förstfödde sonen ansetts vara bäst lämpad att ta över verksamheten efter grundaren/fadern. Blodsband har många gånger varit ett avgörande kriterium för att bli ledare i familjedynastin. Att yngre generationer tar över är nödvändigt för att verksamheten ska säkra sin fortlevnad som familjeägt företag, men det är samtidigt en kritisk process som uppmärksammats som en stupstock för många familjeföretag.¹

I förevarande artikel står fostran i form av överföring av värderingar från far och son, tillika bankdirektör respektive arvtagare, i centrum.² Mer specifikt studeras här korrespondensen mellan bankdirektör André Oscar Wallenberg och hans son Knut

André Oscar Wallenberg.

Agathon Wallenberg i syfte att undersöka hur ledarskap och värderingar konstitueras narrativt, samt traderas till nästa generation, det vill säga till den tilltänkta efterträdaren. Det blir ett sätt att förstå de maskulinitetsnormer

som produceras och reproduceras i näringslivet samt den styrning som präglar det nedärvda ledarskapet.

Finansfamiljen Wallenberg har lämnat ett starkt avtryck i näringslivets historia. Dynastins grundare André Oscar Wallenberg (1816–1886) har beskrivits som ”det svenska bankväsendets nydanare”.³ Från att ha inlett sin bana i näringslivet som affärsman i Sundsvall samt varit med om att grunda Sundsvalls och Hudiksvalls filialbanker, gick han vidare till att 1856 starta Stockholms enskilda bank, och kom senare också att ta en aktiv roll i reformeringen av den svenska banksektorn.⁴

Förutom att verka inom näringslivet innehade A.O. Wallenberg en rad politiska uppdrag, som ledamot i Stockholms stadsfullmäktige och som riksdagsledamot. Som medlem av bankoutskottet kom han att utöva stort inflytande på moderniseringen av banklagstiftningen.⁵

Wallenberg fick med Catharina Wilhelmina (Mina) Andersson fyra barn, varav tre föddes innan paret gifte sig. Efter Minas död år 1855 fick Wallenberg två barn tillsammans med sambon Lovisa Andersson, Minas syster. Slutligen föddes ytterligare 14 barn i äktenskapet mellan Wallenberg och Anna von Sydow. Knut Agathon (1853–1938) var Minas och André Oscars tredje barn, men kallar i korrespondensen med fadern Anna von Sydow för mor.

Bland de tjugo barnen var det flera av sönerna som kom att verka inom familjens verksamhet. (Döttrarna förväntades däremot aldrig ta någon aktiv del i banken.) Knut var den som främst förvaltade arvet efter sin far. Han skapade en stor förmögenhet och med tiden fick en ledande ställning i svenskt samhällsliv.⁶

1878, som tjugofemåring, började han arbeta på sin fars bank. Han hade tidigare arbetat på Crédit Lyonnais i Paris för att läras upp. 1886, efter faderns död, valdes han till Enskilda bankens direktör. Den posten kom han att sitta på i tjugofem år, tills han 1911 avgick och ersattes av sin yngre bror Marcus. Liksom sin far engagerade sig Knut i politiken och var bland annat utrikesminister under krigsåren 1914–17.

Tidigare forskning om familjen Wallenberg är mycket omfattande och det finns flera biografiska standardverk om dess centrala personligheter.⁷ I *Svenskt biografiskt lexikon*s artikel om André Oscar Wallenberg heter det: ”Wallenberg var i eminent mening a self-made man, som genom strängt och ihärdigt arbete skapade icke blott sitt öde utan, hvad mer är, sin personlighet”⁸.

Bilden av André Oscar som en karaktärsfast, självskapad, man förstärks i beskrivningar av honom som ”måttligt och anspråkslös” och det har framhävts att han ”förtärde blott sällan några spirituösa drycker och använde ej tobak i

någon form”.⁹

Titeln på historikern Göran B. Nilssons biografi om A.O. Wallenberg, *Grundaren*, är en indikation på hur hans person har förståtts – genom den finansdynasti familjeföretaget på sikt skulle komma att bli. Det är en relativt ordnad och kärnfull bild som målas av företagsledaren.

Tidigare forskning har delvis tangerat balansen mellan förmågan att driva verksamhet och att fostra en ny generation. Ekonomihistorikern Håkan Lindgren har skrivit om normer i familjen Wallenberg och tycker sig se en tröghet i etableringen av dem; resultaten blir synliga först på lång sikt.¹⁰ Vad gäller det narrativ som omgärdar A.O. Wallenberg idag går det, i linje med Lindgrens resonemang, att tänka sig att det är resultatet en lång tids reproducering – en personteckning som kommit att formas över tid.

Korrespondensen som är föremål för undersökningen inleds 1864, när Knut var elva år gammal, och avslutas 1885, strax innan faderns död, och varade alltså under drygt tjugo år. Snarare än att göra en teckning av A.O. Wallenbergs gärning och person är jag här intresserad av hur han skriver fram sig själv och vad han traderar till sin son Knut, arvtagaren. Hur konstruerar André Oscar sig själv som en ledare i korrespondensen? Vilka egenskaper framhävs och görs till förebild för sonen?

Släkten Wallenberg har haft en framskjuten position i svenskt näringsliv sedan mitten av 1800-talet och har sedan flera generationer varit den ledande finansdynastin i Sverige. Vid tiden för den studerade korrespondensen går det emellertid inte att tala om en dynasti eftersom André Oscar utgjorde den första generationen, och Knut inte skulle komma att ta över förrän efter dennes död.

Med tanke på den framskjutna position i svenskt näringsliv som konsoliderades med efterföljande generation och vilken har förvaltats in i våra dagar är det av intresse om och hur ledarskap byggs in i fostran och vad som har fordrats av en framtida ledare i denna familj. Sedan A.O. Wallenberg grundade dynastin kan det konstateras att ledarpositionen uteslutande innehafts av män trots flertalet generationsväxlingar.¹¹

”Narrativ” som teoretisk utgångspunkt

Företagsvärlden präglas av narrativ, berättelser, om starka individer. Ett narrativ kan förstås som ett sätt att ordna verkligheten, tillskriva kausalitet och konstruera mening.¹² Latenta tankefigurer som *the self-made man* har gått igen i berättelser om företagsledare och präglar formatet vad gäller både innehåll och struktur.¹³

Oavsett eventuella diskrepanser mel-

lan ideal och faktiska omständigheter får idealbilderna med tiden eget liv; ekonomen tillika sociologen Werner Sombart menade att i det senkapitalistiska samhället har de borgerliga dygderna upphört att vara egenskaper hos levande människor för att istället bli objektiva principer för sättet att leda ett företag.¹⁴

Historiker bidrar i många fall till att producera och reproducera sådana narrativ. Företagshistoria – oavsett om det handlar om att skriva ett företags historia eller biografiska historiska skrivelser om företagsledare – handlar om att skriva fram en berättelse.¹⁵ Man bör förstås skilja mellan de narrativ som forskaren producerar och de narrativ som skapas av företag och företagfamiljerna själva, men inte sällan präglas den vetenskapliga texten av de narrativ som skapas av företag, företagsledare eller företagfamiljer.

Att skapa och reproducera narrativ blir ett sätt att göra världen begriplig, och att studera dessa kan därför vara ett sätt att rama in hur en individ eller organisation betraktar sin egen plats i världen. En sådan utgångspunkt gör historier till något meningsbärande och ger en insikt om att historiska narrativ är viktiga för att skapa kollektiva identiteter, föreställda gemenskaper och organisationskulturer.

Ett exempel på ett starkt och etablerat narrativ i företagsvärlden är det

som kretsar kring *the self-made man*. Historikern Pamela Walker Laird visar emellertid att det skett en förskjutning i synen på denna figur samt hur narrativ och framgång konstrueras över tid.¹⁶ Ett narrativ är med denna insikt något dynamiskt och måste förstås kontextuellt.

Meningsskapande kan ske genom tillbakablickande, och temporaliteten, tidsaspekten, har en viktig roll i hur narrativ skapas. Återskapandet av det förflutna har i Wallenbergs fall en funktion för framtiden; André Oscar Wallenbergs narrativa konstruktion av jaget bygger grunden för de värderingar som han överför till sin son. Ordning och mening i nuet kan skapas utifrån ett förflutet, som dock präglas av subjektiv erinran, och genom att rama in hur vi betraktar det förflutna formas minne såväl som glömska.¹⁷

Att studera narrativ kräver vidare en medvetenhet om språkets betydelse för hur människor i det förflutna skapade mening och förstod sin omvärld. Den analytiska utmaningen ligger då i hur det går att identifiera och förstå betydelser som tillskrivits olika händelser och deras kontexter.

Det vi kan göra är att studera de narrativ som efterlämnats för att se hur mening etablerats, cirkulerats och uppfattats. Fokus ligger inte på att vaska fram en ”objektiv sanning” utan istället på att undersöka hur mening har

konstruerats. Här bör inte den performativa aspekten av narration förbises, historiska narrativ kan konstrueras för att bli användbara för aktörer i nuet. Det performativa kan således ligga i användningen av det förflutna i självframställningar, eller av ett företags eller en organisations historia.¹⁸

Temporaliteten blir konstituerande för hur aktörer i olika kontexter definierar sin uppfattning om jaget och handlingar. Tolkningen av det förflutna – hur det historiska narrativet skapas – kommer att påverka synen på nuet och förväntningarna på framtiden. Narrativ måste ur ett sådant perspektiv förstås som konstituerande.¹⁹ För företagshistorikern blir det intressant hur organisatorisk och social stabilitet kan skapas genom ett starkt narrativ.²⁰

Jag är här intresserad av hur André Oscar Wallenberg konstruerade sin ”persona” narrativt. Den narrativa ingången handlar då om hur den självbiografiska berättelsen ordnas på ett sådant sätt att den får mening.

Ett sätt att förstå ett sådant narrativ är, med sociologen Oriana Bernasconis analytiska modell, genom motivet strävan (*quest*), vilket explicit eller implicit organiserar berättelsen. Strävan fungerar som en resa eller en bana med ett mål eller en mission med hinder att överkomma, något att utstå, att uppnå eller transformera.²¹ Narrativet kan formas som historier om tillblivande, om

bedrift eller prestation samt om motgångar som övervunnits, gemensamt är det tidsliga momentet – framåtblickandet. Biografiska redogörelser är inte endast deskriptiva. Bernasconi menar att de främst är etiska övningar där legitimeringen av livet och jaget står på spel.

Denna ”strävan” utgör dramaturgin i det biografiska berättandet, med moraliska motiv eller etiska intentioner, och baseras på en specifik idé om det goda. Idéer om tillblivande, bedrift och motgångar som övervinnas – det vill säga de berättelser kring vilken den biografiska redogörelsen är organiserad – pekar mot de moraliska motiv eller etiska intentioner som väglett det beskrivna livet och kan verka som en ingång till den moraliska sammansättningen av jaget.²²

Vad utgör då ”det moraliska”? Bernasconi utgår från filosofen Charles Taylors beskrivning av det moraliska som den ”horisont” som tillåter var och en att utifrån tid och rum definiera vad som är gott, korrekt, värdigt, ytligt och meningsfullt – eller tvärtom vad som är dåligt, fel, ytligt eller meningslöst. Taylor har beskrivit det som en uppfattning om ”det goda” och därmed om vilken form av liv som är värt att leva, som är tillfredställande eller meningsfullt – vilket ger det sociala och temporala en specifik riktning för narrativet och jaget.

Fokus bör utifrån detta läggas på

det personliga narrativets underliggande dramaturgi – med målet att visa hur det biografiska narrativet och jaget som skrivs fram är formade runt situerade, historiskt specifika idéer om det goda. Den moraliska erfarenheten har i sig själv en narrativ struktur, eller annorlunda uttryckt: det moraliska menings-skapandet tar oftast en narrativ form. Utifrån denna tanke blir livshistorier och andra biografiska narrativ lämpliga studieobjekt för att få tillgång till det moraliska konstituerandet av jaget.²³

Här kan även narrativets mimetiska funktion, vilken filosofen Paul Ricoeur ägnat sig åt, hållas i åtanke.²⁴ Narrativet kan enligt Ricoeur förstås som en imitation, i detta fall av en idealfigur. Vad är den moraliska karaktären? Vad behöver bejakas, försvaras eller åstadkommas och vad behöver lämnas åt sidan i kompositionen? Med hjälp av dessa frågor kan kulturella konventioner och förutsättningar för konstruktionen av en moralisk personlig redogörelse synliggöras. När det gäller A.O. Wallenbergs brev handlar det om hur strävan präglar narrativet i form av självkonstituering och överföring av värderingar.

Källmaterialet i förevarande undersökning utgörs av brev och inte som i Bernasconis modell av rent självbiografiskt berättande, vilket givetvis utgör en betydande skillnad. Likväl innehåller A.O. Wallenbergs brev till sonen

en hel del självbiografiska reflektioner, vilket motiverar ett likartat angreppssätt. Jag läser breven som en berättelse. Mina utgångspunkter är att berättande är en plats för självkonstituering och att narrativet kan aldrig betraktas som en avspegling, utan alltid utgör en konstruktion.

En intressant aspekt av brevformen, som också tillför en dimension, är dess direkt förmedlande funktion. Även om all kommunikation är förmedlande i något avseende har texten ifråga här en specifik adressat. Traderingen av kunskap och ideal aktualiseras av brevformen, och som överföring mellan en bankdirektör och hans arvtagare utgör breven en viktig del i att förstå berättelsen om finansdynastin, som grundad på idén om kontinuitet. Det handlar således inte enbart om personen utan om den specifika subjektspositionen bankdirektör.

Brevmaterialet

Brevväxlingen som utgör materialet för denna artikel är tryckt i två volymer, utgivna av Stockholms enskilda bank. Breven är som sagt skrivna under perioden 1864–1885, och utgåvan omfattar 216 brev och 15 telegram från André Oscar samt 169 brev och 4 telegram från Knut Agathon Wallenberg. Enligt en tidigare biograf var det ett krav från A.O. Wallenberg att få brev från sonen var fjortonde dag.²⁵

Den utgivna brevväxlingen är inte komplett. Luckorna i korrespondensen omfattar emellertid inga långa perioder, så jag kan genom min läsning konstruera en kronologisk kontinuitet. Däremot går det inte att säga varför vissa brev inte har bevarats eller tagits med i samlingen, eller vilket innehåll dessa kan ha haft, och bortfallet är givetvis ett problem ur källsynpunkt.

Breven har förts över från handskrift till maskinskrift, vilket innebär att de även har redigerats. Redigeringen utfördes av arkivarien och ekonomhistorikern Gert Nylander på uppdrag av Marcus Wallenberg som en gåva till hans äldre bror, Jacob, på dennes sjuttioårsdag år 1962. I ett förord till utgåvan uppges att en noggrann återgivning av originalen har eftersträvats men att felskrivningar och som överhoppade eller dubbelskrivna bokstäver har redigerats.

Ur metodologiskt hänseende uppstår en problematik då breven inte endast representerar A.O. Wallenbergs röst. Det faktum att brevväxlingen som källa har belagts med ett extra lager av redigering innebär att det finns en risk att det är en tillrättalagd bild som erbjuds; det utgör ofrånkomligen ett ingrepp i texten.

Att redigeringsprocessen har påverkat texten måste alltså hållas i åtanke vid läsningen. Emellertid kan redigeringen och utgivningen av brevväxling-

en och de normer som ges uttryck för i breven betraktas som ett uttryck för de normer dynastin Wallenberg bejaktar under 1960-talet. Källmaterialet utgör på så sätt en illustration över hur familjen skriver sin egen historia.

Hur kan texten läsas? Brev skiljer sig från ett rent självbiografiskt berättande men i detta fall finns likväl självbiografiska inslag. Då jag är intresserad av de logiker som präglar succession och upprätthållandet av kontinuitet kommer fokus här ligga på kopplingen mellan narrativ och moral, eller vad som anses vara "det goda".²⁶

Det jag undersöker är en korrespondens mellan män: mellan ledaren och den tilltänkta efterträdaren samt mellan far och son. Det finns således flera nivåer i materialet. Det handlar om fostran men också om vilka egenskaper en tilltänkt bankdirektör bör ha. Brevet innehåller ofta krav och uppmaningar från fadern (värt att betänka är det faktum att Knut endast var elva år gammal då han skickades utomlands för att studera). Brevet är därför av en speciell karaktär: i brist på den fysiska närvaron får fadern istället utöva övervakning per brev.

Då brevväxlingen sträcker sig över tjugo år, en period då Knut går från pojke till man, ändrar breven givetvis karaktär. Den myndiga faderliga tonen finns emellertid kvar genom hela korrespondensen.

Jag har gått igenom samtliga brev men valt att fokusera på faderns brev (som ofta har formen av tal snarare än samtal) då det är traderingen och dess grund som främst intresserar mig. Ur breven har jag lyft fram de aspekter som är av intresse för mitt syfte: de som kan hänföras till konstruktionen av jaget och förmedling av värderingar. Utifrån min läsning har jag sedan ordnat materialet tematiskt och identifierat vad jag uppfattar som centrala noder. Dessa utgörs av kunskap, ansvar och ledarskap. Jag har gjort ett strategiskt urval av citat med syftet att få med olika aspekter av fostran och överföring av värderingar.

Genom att undersöka och tolka faderns förväntningar och krav på arvtagaren är ambitionen här att synliggöra hur en ung man skulle förberedas inför en karriär i näringslivet. I en större kontext är det av relevans att undersöka överföringen av värderingar mellan far och son – och hur denna tratering formades utifrån principen om kontinuitet – då det kan ge inblick i hur män har skolats till ledare inom en dynasti.²⁷

Givetvis fanns även kvinnor och andra män i den stora familjen Wallenberg vilka var viktiga och utövade inflytande över Knut. Döttrarnas och hustruns betydelse för såväl A.O. Wallenberg som sonen framträder stundtals i brevväxlingen. I förevarande artikel ligger emellertid fokus på relatio-

nen mellan far och son – mellan ledare och efterträdare. På ett generellt plan kan studien visa hur en dynastigrundare tidigt försökte inskola sonen i plikt-känsla för familjen, dels visa hur man eftersträvade att forma en framtida ledare med vad som inom den specifika diskursen konstruerades som goda egenskaper.

Kunskap är det bästa kapitalet

André Oscar Wallenberg värdesatte utbildning. Själv avbröt han sina studier vid femton års ålder för att gå till sjöss, efter att (med Göran B. Nilssons ord) visat upp ”medelmåttans slätstrukna betyg i alla ämnen”.²⁸ För barnens del var dock Wallenberg mån om en god utbildning, och söner såväl som döttrar sändes iväg till internat i utlandet. År 1864 skickades Knut till ett internat i den lilla byn Korntal i Württemberg. Efter två och ett halvt år fortsatte han sin skolgång i Lausanne, och hösten 1867 fick han efter tre års utlandsvistelse återvända hem.

Detta var innan svenska internatskolor som Lundsberg fanns som alternativ för välsituerade familjers barn.²⁹ Möjligtvis hade Wallenberg fått information om internatet i Korntal av andra svenska elitfamiljer som skickat sina söner till dit.³⁰ I Sverige ansågs annars privatundervisning i hemmet vara exklusivt och kunde utgöra ett alternativ till internat i utlandet för elitens barn.

Företagarfamiljer med långsiktiga ambitioner ställde ofta krav på barnen att tidigt axla ansvaret för verksamheten. Utbildning ansågs spela en viktig roll för att stärka barnets individuella egenskaper.³¹ Historikern Petter Sandgren lyfter fram det paradoxala i att en examen från dessa skolor blev ett "objektivt" bevis på att individens framskjutna samhällsposition var förtjänad, när det i själva verket utgjorde en reproducering av en social och ekonomisk hierarki.³²

På internatet i Korntal, som vilade på pietistisk grund, rådde sträng disciplin och barnen var förbjudna att oövervakade röra sig utanför skolområdet.³³ Eftersom sonen befann sig på annan ort skedde utbytet mellan föräldrar mestadels brevledes, men det geografiska avståndet till trots höll fadern koll på Knuts skolprestationer. Han ber ideligen om att få betygen skickade och när sonen inte presterar tillräckligt bra får han en uppsträckning.

Av korrespondensen framgår alltså att André Oscar värdesatte bildning, men vad som framträder är även en stark länk mellan bildning och nytta: "det är säkrast skaffa sig kunskaper, ty det kapitalet är det bästa."³⁴ Språkkunskaper anses vara viktiga framför allt med tanke på affärslivet: "vilken skam att hafva varit länge i Tyskland och komma hem med en halfvkunskap i tyskan som ej tjenar till någonting."³⁵

Vikten av kunskap kan ställas mot tidigare ideal där bildning inte ansågs som nödvändigt för att utöva ledarskap. Men André Oscar konstaterar att

Kunskap är magt, och den rikedom af vetande menniskan kan förvärfa är den bästa, ty den kan icke beröfvas någon och den täres ej af hvarken rost eller mal.³⁶

Kunskap länkas här till makt och omskrivs utifrån ett nyttoperspektiv. André Oscar jämför med sig själv och värdesätter kunskaper han själv inte skaffade som ung:

jag [vill] gerna fästa din uppmärksamhet på att riktigt begagna tillfället att lära tyskan till punkt och pricka. I synnerhet är det viktigt att kunna felfritt skriva Tyska och väl uttrycka sig derpå. Jag vet ej vad jag ville gifva om jag kunde de, men nu är det försent och jag har blott att tillse att mina pojkar skulle få bättre undervisning och begagna den bättre än jag gjorde.³⁷

Fadern konstituerar sig själv som ett motexempel på temat kunskap, och här fungerar det självbiografiska narrativet avskräckande snarare än som något att eftersträva. Wallenberg vill att sönerna ska få en bättre utbildning än vad han själv fått, men framför allt är han angelägen om de tar till vara på den bättre.

Wallenberg driver fram en konkurrens mellan sina söner och jämför

dem ständigt med varandra. Om en av sönerna skrev han:

Wille knogar med sin inträdesexamen. Gifve Gud att det lyckas, eljest ådrages mig en bra stor skamm. Att alla mina pojkar skola vara sådana pundhufvuden! Det är oförklarligt.³⁸

Den strävan som ordnar narrativet får sin baksida i skammen som uppstår när sönerna inte lyckas. Trots den egna misslyckade skolgången hyser fadern således inte mycket förståelse när hans söner inte når upp till de höga kraven han ställer på dem.

Premierandet av studier är genomgående i korrespondensen med den unge Knut och fliten ställs i motsatts till nöjen: ”man har roligast om man lär sig något först så att man kan blifva sjelständig och roar sig sedan”³⁹, ”[du] skall i allmänhet leka då du har ledigt och ej då du är sysselsatt med att lära.”⁴⁰ Flit ställs i motsättning till nöje, och disciplin skrivs fram som det moraliskt goda; sonen ska vara disciplinerad och sätta sina plikter främst. Det är också ett tecken på att det är familjens verksamhet och framtid som ska premieras.

I breven är kopplingen till kunskapsinhämtning som tydligast när Knut går i skolan, men även sedan han nått vuxen ålder uppmanar fadern till ytterligare förkovran:

Länge har jag skådat i Riksdags-

bibliotheket de talrika Volymer Tyska författningar rörande Handel och Näringar. Om du ville studera någon af dessa brancher och åstadkomma införandet hemma vore det nyttigt.⁴¹

Wallenberg motiverar kunskapsinhämtning med de eventuella fördelar i näringslivet denna kan innebära. Den nyttoorienterade kunskapssynen i hans instruktioner till sonen innehåller tydliga spår av motivet strävan. Sonen sänds utomlands för att förvärva vissa lärdomar och egenskaper och ska återkomma för att göra sig nyttig i företaget.

Den rikedom och det kapital som kunskapen får symbolisera är en tillgång som inte kan berövas och inte förstöras av ”rost eller mal”, men avkastningen skjuts på framtiden. Sörens förkovran innehåller ett temporalt moment som endast är framåtblickande; det kan liknas vid en ”investering” som ska realiseras i framtiden. Det är en strävan som gör studieåren till en transportsträcka i väntan på att kunna omvandla kunskapen till nytta i affärlivet.⁴²

Konsten att leda

I näringslivets ledande familjer fanns vanligen en uppfattning om att ledarskap var en medfödd egenskap. Samtidigt fanns en föreställning om att praktisk erfarenhet i kombination med utbildning var nödvändigt för att bli en

god ledare. Det hade också ett samband med ökade krav på ledare i näringslivet i takt med att koncernerna växte.⁴³ Den biografiska litteraturen om familjen Wallenberg visar samtidigt på att det ansågs viktigt att introducera sönerna till miljöer där de kunde förvärva och odla dessa ledaregenskaper.⁴⁴

Liksom sin far utbildade sig Knut till sjöofficer. År 1869, 16 år gammal, mönstrade han som jungman på ett av faderns fartyg. Samma år beslutades att han skulle söka in vid flottan och åren 1871–1877 tjänstgjorde han som kadett och officer. Enligt André Oscar erbjöd sjölivet kunskaper som var möjliga att omsätta i alla delar av livet, och syftet verkar ha varit att förbereda Knut på livet i stort – men även på sjön krävdes flit och disciplin:

Har du lärt dig att stå till rors och noggrant styra kurs? Det är en konst som är utmärkt öfverallt. Passa nu på och lär dig sjömanskap och far ej som en apa i ett menageri. Den kan resa hela världen ikring och blir ändå ingenting dugtigt.⁴⁵

Förutom de, i faderns ögon, instrumentella kunskaper som Knut skaffat sig i sin utbildning, som att lära sig språk, framstår det även som viktigt att han skaffade sig erfarenheter som kunde göra honom till en god ledare. Vilka erfarenheter är det då som inte låtit sig göras inom ramen för skolans väggar?

[...] konsten är att genom stor upmärksamhet göra sina iakttagelser uti allt hvad som förekommer och att hvad man lär sig, lära det till gagns. T.ex. om man ej noggrant lär sig att stå till rors utan slarfvar dermed, så lär man sig aldrig att styra. Jag har farit ihop med gamla sjömän som tyvärr varit slarfviga rorgångare. Det får icke min pojke bli, ty ingen kan blifva en duglig Kapten, som ej först varit en god rorgångare.⁴⁶

Det viktiga tycks inte vara de direkta färdigheter Knut kan skaffa sig på sjön, istället framstår disciplinen och att ta sitt uppdrag på allvar som det centrala.

Samtidigt rymmer citatet en moralisk tanke om att börja från botten och arbeta sig uppåt. Faderns krav på gott ledarskap innehåller meritokratiska aspekter – framgången ska ha förtjänats och vara resultatet av hårt arbete. Den som ska leda måste först ha lärt sig att lyda.

Paternalistiska normer som dessa, med tydliga hierarkier, kommer på flera ställen till uttryck:

Den som ej lärt pligtskyldigast lyda, kan aldrig komma att befalla, utan blir en lämplig medlem af en färscock, som vanligen springer efter derföre att någon blifvit tillfälligtvis skrämmd.⁴⁷

Men till denna dygd – att lära sig lyda – kopplas ett framtidsperspektiv; den som lärt sig lyda kan en dag komma att

befalla. I denna bild ingår tanken om uthållighet – för den som håller ut och offerar sig själv väntar en belöning. Historikern David Tjeder har visat på hur karaktären kunde förstås som ett kapital med 1800-talets maskulinitetsideal.⁴⁸ Här ges exempel på hur detta kapital kunde ackumuleras för att omsättas i framtiden.

Innan Knut ger sig in i affärslivet förefaller det som angeläget att han danar sin karaktär genom att gå till sjöss. Det är inte kunskaper som direkt går att applicera i finansvärlden men det är erfarenheter som fadern kopplar till gott ledarskap. Det självbiografiska narrativ som fadern skriver fram handlar om hur han genom det hårda livet på sjön danade sin karaktär.

Här finns ett narrativ som kretsar kring idén om tillblivande – om att bli en ledare – men det handlar också om att genomlida något svårt för att komma dit; en strävan. Att Wallenberg ser den egna ”resan” som ett föredöme, det vill säga som det moraliskt goda, går inte att ta miste på. Det är en resa där individen står i centrum, ensam mot de svåra förhållanden som sjömanslivet präglas av. Han, för det är uteslutande en manlig miljö, ska, genom att börja från botten och övervinna stora svårigheter, kvalificera sig för att själv leda.

För Knut tycks valfriheten vara begränsad, han förväntas gå till sjöss och arbeta sig uppåt, lära sig den hårda vä-

gen och göra sig förtjänt av sina framgångar. Likväl utnyttjar fadern sina kontakter emellanåt för att hjälpa sin son. När permission vid ett tillfälle visar sig vara svår att få, går André Oscar genom kungen för att sonen ska få ledigt från flottan.⁴⁹

Exemplet är endast ett av flera på hur fadern utnyttjar sina kontakter för att gynna och hjälpa barnen. Trots narrativet om individens vedermödor i den hårda arbetsmiljön till sjöss innebär faderns överföring av sina egna erfarenheter något i grunden osjälvständigt för mottagaren.

Knut skulle härdas för att bli ledare, men i egentlig mening bottnar erfarenheten i ett andra led inte lika mycket i tillblivelse som i reproducering. Det paradoxala i att sonen ska bli självständig och förvandlas till ledare i egen rätt genom att följa i sin fars fotspår och genom att följa hans uppmaningar undgår inte läsaren av breven.

Ansvar och plikt

Kan breven, utöver ett medium för överföring, även utgöra en plats för självkonstituering? A.O. Wallenberg framträder som en medveten ledare, mån om hur han framstår i andras ögon. Meningsskapande sker ofta genom ett tillbakablickande: tiden har en viktig roll i hur narrativ skapas. Men tillbakablicken är förstås i hög grad subjektiv, rekonstruktionen av det för-

flutna är avhängigt individen. Wallenberg odlar myten om sig själv som något av en *self-made man*: "[d]et är ett stort verk den allgode Guden låtit mig utföra och det med två tomma händer från början!"⁵⁰

Framgången legitimeras med tankar om gudomligt bistånd – en tanke som inhyser en underliggande ödestro. Wallenberg ställer sig själv som förebild eller motbild i förmaningarna till sonen: "Du kommer väl ihåg att ej söla ned dig genom att gå på några dåliga ställen, derifrån man ej alltid kommer oskadd. Jag lyckades alltid undvika sådant."⁵¹ Ideal som skrivs fram är sedlighet och inte sällan flit och disciplin: "Jag roar mig ju rätt gerna sedan jag för rättat mitt arbete och då först är nöjet en riktig njutning."⁵²

Den moraliska karaktären kretsar kring flit, målmedveten och att alltid sätta plikten framför nöje. Njutning och arbete som moraliska motsättningar kan återfinnas i Max Webers beskrivning av den kapitalistiske företagarens som inhysande ett mått av asketiska ideal och vilken undviker excesser och vråkiheter.⁵³ Det är en tanke om försakelse som Weber spårar till dess religiösa grundvalar.

För ett familjeföretag står frågan om succession i centrum – den är avgörande för att säkra familjens kontroll över företaget.⁵⁴ Värderingar befäster kontinuitet och gemenskap inom ägarfamil-

jer och värdegrunden etableras ofta redan av grundaren.

I familjen Wallenbergs fall skulle efterträdaren i någon mån personifiera affärsverksamheten och det symboliska ledarskapet var av stor vikt. Att sända iväg söner utomlands i utbildningssyfte var en självklarhet, men de fostrades till att återvända och göra sig nyttiga:

Jag ska bli glad när jag får visshet om att du stannar hemma i vinter. Jag behöver dig så väl i fall du vill hjälpa mig. Gerna ser jag att du får se och lära känna världen, men det kan mycket lätt förenas och bägge delarne gagnar dig, eljest skulle jag icke vilja det.⁵⁵

Även affektioner uttrycks här genom ett nyttoperspektiv; André Oscar uttrycker sällan något som kan liknas vid sentimentalitet eller ömhet och att uttrycka en känsla som längtan verkar te sig främmande.

Redan under uppväxten var sönerns framtid utstakad. Arv och plikt förenas i Wallenbergs planer för Knut: "[d]et är så många som äro lofvande i ungdomen men sedan ej motsvara de förhoppningar man fäst vid dem. Du skall överträffa mina förväntningar."⁵⁶ Förväntningarna på sonen tyder på en önskan om att han skulle axla ledarskapet. Vidare tyder det på en medvetenhet om framtiden, och framtiden kopplas i hög grad till företaget.

Tankar om tid och framåtskridande gör sig även gällande i generations-tanken:

Ser du Knut på det viset går människoläget framåt att hvarje generation är kunnigare och bättre än den föregående. På det sättet motsvara vi Guds visa avsigter och önsknigar.⁵⁷

Vad som överförs till sonen är normer kring arv och plikt, vilka grundar sig i idén om kärnfamiljens primat, och rymmer tankar om såväl förvaltande som förädling.

När det kommer till framställandet av jaget i A.O. Wallenbergs brev utkristalliserar sig motivet stråvan i form av tankar om tillblivande, bedrifter och motgångar som övervinns. Det är inte sällan en självförhäriligande bild han tecknar av sig själv och utifrån den för han över kunskap och normer till sin son.

Berättandet är en plats för självkonstituering men här finns också ett tydligt traderingsmoment. Sonen tvingas hela tiden förhålla sig till faderns vilja och egna karaktär. Än en gång uppstår en ambivalens i narrativet, då den självständiga individen skrivs fram som ett ideal, samtidigt som sonen förväntas ta efter sin far såväl karaktärsmissigt som yrkesmissigt.

I André Oscars brev finns en återkommande föreställning om individens ansvar för samhället: ”Tänk der-

på när du blir en activ samhällsmedlem och kommer att sträfvä för det allmänna bästa som enhvar bör göra och du visst icke minst.”⁵⁸

Tanken om samhällsansvar är en viktig del i vad det innebar att vara företagsledare under denna tid och speglar en paternalistisk ledarskapsstil, där den framgångsrike också ska ta ansvar för andra människor.⁵⁹ Samtidigt som Wallenberg betonar nödvändigheten i att tjäna det allmänna ger han också uttryck för tankar kring konkurrens och tävling:

Det är oeftergiftiga villkor för att komma vidare nu för tiden och fordringarne tilltaga tillfölje af täflan. Men jag är innerligt öfvertygad att min Knut inser detta och nog begagnar tillfället att samla nödiga krafter till att blifva en gagnande medlem i samhället.⁶⁰

Här skrivs en ambivalens fram: dels paternalistiska ideal – att verka för det allmänna – dels den självständiga, självförverkligande individen. Båda är de kopplade till konceptet framgång.

Dessa två idealbilder speglar tidens ideal samt skiftande normer angående företagaren. Två figurer lyfts ofta fram som idealtyper i studier av borgerlighetens 1800-tal, den paternalistiske ledaren och figuren *the self-made-man*.

De paternalistiska idealen grundades på moralisk basis – mannen skulle vara auktoritär, självdisciplinerad, klok

K.A. Wallenberg. Medalj slagen år 1911, då Wallenberg avgick som VD från Stockholms enskilda bank. Banken avbildas här allegoriskt, omgiven bland annat av handels gud Mercurius och två ymninghetsborn.

och beskyddande mot underordnande – och kan framför allt kopplas till idén om samhällsansvar. Det skulle i sin tur resultera i en disciplinerad och solidarisk arbetskraft. Paternalismen grundas således i ”det moraliskt goda” och överlägsna vilket gav riktning inte enbart i arbetslivet utan också i hur man skulle leva sitt liv.

Som motpol till denna idealbild brukar det nordamerikanska idealet *the self-made man* ställas, vilket fann sin väg till Sverige under 1800-talets andra hälft och har beskrivits som ett ideal vilket hyllade den rationella, behärskade individen som strävade efter oberoende.⁶¹ Även *self-made*-idealet hade emellertid inslag av det moraliskt goda, även om detta baserades på en annan grund.

Det moraliskt goda, om det nu byggdes på paternalistiska eller individualistiska idéer, kan följaktligen betraktas som en förbindelselänk mellan de båda idealen. Den uppdelning som i efterhand har gjorts mellan dessa två hegemoniska ideal är ofta grovt tillyxad och här blir det tydligt att de båda figurerna tar plats i samma framgångssaga.

Som historikern Walker Laird också har visat skiftade förståelsen och användningen av narrativet kring *the self-made man* över tid. Idealet, som hade sitt ursprung i den kalvinistiska läran, vilade ursprungligen på en stark moralisk grund där individen hade ett ansvar gentemot det allmänna, men kom alltmer att ersättas av ett individfokus i socialdarwinistisk anda.⁶²

Att bygga en dynasti

Om familjen Wallenberg idag kan anses förtjäna epitetet "finansdynasti" hade de vid tiden för brevens tillkomst ännu inte kvalificerat sig för vad historikern och ekonomen David Landes lägger i begreppet dynasti.⁶³ Verksamheten hade ännu inte genomlevt en första generationsväxling.

Faderns brev till Knut Agathon bildar emellertid den homosociala länk som sammanbinder generationer till det som senare har skrivits fram som en dynasti. Att Knut sedan tidig ålder fostrades till att kunna ta över ledarskapet framgår av faderns brev, men framträder gör även rädslan för att sönerna inte ska visa sig dugliga och kompetenta för uppgiften: "Gud hjälpe den som har odugliga Söner. Det är något förfärligt."⁶⁴

Enligt Joseph Schumpeters ekonomiska teori är entreprenören odödlig, innovationstanken ger inget utrymme för långsiktighet i form av arv och succession, men i Wallenbergs fall är kontinuitet onekligen viktigt.⁶⁵ Det handlar också om att ha de rätta egenskaperna, eller åtminstone fostras i en viss riktning för att lättare kunna förvärva dessa. Generationsväxlingar är familjeföretagets stora utmaning men med en långsiktig planering lämnar inte André Oscar den så viktiga frågan kring succession åt slumpen.

I successionsfrågan ryms såväl det

Dynastin. Minnesmynt slaget vid Stockholms enskilda banks 100-årsjubileum 1956.

förflytna som synen på framtiden.⁶⁶ Den är framåt- och bakåtblickande samtidigt. Det handlar om att hitta en efterträdare – någon som ska ta över verksamheten och samtidigt utöva ett starkt ledarskap, möjligen med inspiration från den tidigare ledaren.

Self-made-idealet kräver legitimering genom hårt arbete – att inte endast ta över, utan att faktiskt ha arbetat för det: "min glädje och tacksamhet skulle blifva utsäglich om jag finge lefva den dag då mina pojkar blifva 'män för sig' som det heter i vårt herliga svenska språk."⁶⁷

Hur går detta narrativ att förstå i förhållande till tanken att någon är "född att leda", vilken den dynastiska modellen inbegriper? Det som skrivs fram är en tanke om att "bli den man är", att renodla de förmågor och att dana den karaktär som fadern står som garant

Bankens fasad på minnesmyntet från 1956. Den latinska sentensen prisar bankens kraftfullhet och visdom.

för. Paradoxen i att Wallenberg vill att söner ska bli självständiga, samtidigt som han i så hög grad har synpunkter på vad de ska göra och hur de ska vara, tycks grunda sig i att han skapar ett narrativ kring sig själv och de egna erfarenheterna samtidigt som han överför värderingar till sonen.

När Knut vid tjuogoåtta års ålder rådför sin far om huruvida han borde återgå till sin officerstjänst i flottan svarar André Oscar:

Du sporde min mening om du skulle ingå i tjänst eller ej, hvilket läro skola i Maj bestämmas. Ogerna vill jag påtaga mig en rådgifvares ansvar i så viktig. Men jag har ej rättighet att tåga. Jag vill derföre säga att jag anser dig kunna genom din frihet förtjena mera än om du bindes av tjensten. Jag stod

sjelf visserligen kvar i 14 år, men då voro Sjö Officerare mycket mera lediga. För de kommande 3 åren erbjuder jag dig samma förmåner 600 i quartalen och sommarbostad vid Malmvik, ifall du såsom hittills gifver mig ditt goda biträde.⁶⁸

Wallenberg hävdar att han ogärna vill ge råd i frågan men budskapet är tydligt: han vill ha kvar sonen i bankens tjänst. Sin vana trogen styr han sonens karriärvägar med slutmålet att denne till sist ska ta över ledarskapet.

Att stå emot denna starka vilja ter sig inte helt lätt för Knut som, trots att han trivs i flottan, som ett direkt resultat av faderns erbjudande väljer att stanna kvar i sin tjänst på banken.⁶⁹ Möjligt var beslutet ett resultat av att familjen och verksamheten fick lov att prioriteras framför egna intressen och önskemål.

Att läsa historien utifrån företagets kontinuitet ger vid handen en cyklisk temporalitet, vilken springer ur generationsväxlingar. I historieskrivningen har André Oscar blivit den anakronistiska figuren *Grundaren* och Knut arvtagaren, *Finansfursten*, som fortsatte bygga det som idag kan kallas en dynasti.⁷⁰

I takt med att tiden går blir grundaren mer mytomspunnen. Det vi får veta av A.O. Wallenbergs brev är vad han anser vara gott och moraliskt. Han bidrar också till mytbyggnaden kring sig

själv genom den historia han skriver fram om det egna jaget, och som han överför till sin son. Den påtagliga temporaliteten i narrativet, som är inbyggd i det genomsyrande motivet strävan, rymmer också successionstanken. Det finns ett arv som ska förvaltas. Sin egen historia beskriver Wallenberg som en resa, med framgångar, motgångar och tillblivelse som återkommande teman.

Kvittot på André Oscars kontroll över sonens utbildning och yrkeskarriär är kanske Knuts uttryck för sin uppskattning i ett brev i anslutning till hundraårsdagen av faderns födelse:

Först efteråt har man upptäckt att han gjorde sitt land ovärderliga tjänster. Har jag kunnat utträta något så är det tack vare den uppfostran jag fått, umgänget med honom och den uppmaning han gav mig på mitt sista: 'Håll vårt namn högt'.⁷¹

Det så viktiga arvet, det goda namnet, blir i slutändan, utöver ett imperium, det viktigaste som André Oscar efterlämnar. Här finner vi att sonen fortsätter berättelsen om den goda ledaren, en berättelse som upprätthåller släktens namn. Fadern styrde sin sons utbildning och karriärvägar och som vuxen kom Knut att skatta den dominerande faderns stränga fostran högt, vilket kan ses som ett bevis på att denne också lyckades med att överföra "det moraliskt goda" till sin son.

Oaktat den dominanta och krävande hållningen, vad är Wallenbergs vägledning och fostran av sin son om inte reproduktivt arbete? I forskningen har det reproduktiva arbetet i regel kopplats till kvinnor. De maskulinitetsuttryck som kan kopplas till företagsledare är emellertid ofta mer komplexa än den traditionella uppdelningen mellan privat och offentligt ger vid handen. Här ser vi uttryck för en maskulinitet som innehåller bestämda drag av omsorg vilket blir en påminnelse om att den i forskningen ofta reproducerade dikotomin privat/offentligt är problematisk.⁷²

Avslutande diskussion

Syftet med studien har varit att undersöka hur värderingar konstitueras och traderas brevlades mellan André Oscar Wallenberg och sonen Knut Agathon Wallenberg. Bernasconis förståelse av hur biografiska narrativ konstrueras har använts för att belysa hur normer skrivs fram och förmedlas från far till son.

I narrativet framträder en koppling mellan framställandet av jaget och vad som framstår som moraliskt och eftersträvansvärt. I fallet Wallenberg blir narrativet det som organiserar berättelsen om "det goda", vilket företagsgrundaren söker överföra till sin son. Narrativet konstrueras inte minst kring en framåtrörelse, en strävan. I viss mån

handlar det om tillblivelse, om att bli en ledare – något som inte minst skrivs fram via tillbakablickar.

Samtidigt finns en inbyggd ambivalens här, för i själva verket handlar det kanske mer om att reproducera de ideal som A.O. Wallenberg bygger med sin egen persona som modell, vilken tydligt härstammar från de olika idealtyper som cirkulerade vid denna tid. Knut föds in i finansfamiljen, han har alltså en födslorätt, samtidigt ska han förädlas och på olika sätt utvecklas till en ledare. Budskapet är: bli den du är.

Ett annat framträdande tema handlar om bedrift. När André Oscar berättar sin egen historia lyfter han fram sitt hårda arbete och beskriver sig själv som en self-made man. Temat bedrift kopplas i huvudsak till den egna historien, det självbiografiska narrativet.

Berättelsen om bedrift ligger även nära temat att övervinna motgångar. Kanske snarare än att övervinna motgångar finns centrala inslag av att övervinna svårigheter. När Wallenberg refererar till sin tid på sjön är det just erfarenheter av detta svåra som står i centrum. Det är ett meritokratiskt tema som återkommer som ett starkt narrativ i faderns tradering av värderingar till sonen: ledarskapet ska förtjänas. Det är också här som fadern uttrycker tanken att den som ska leda först måste ha lärt sig att lyda.

Utifrån den självbild som André Os-

car etablerar i breven, och den centrala position som hans erfarenheter från flottan får, ter det sig ofrånkomligt att Knut ska ta tjänst som sjöman. På samma sätt är fadern angelägen om att Knut lär sig färdigheter som kan användas i den egna banken, och när sonen vacklar kring frågan huruvida han ska arbeta för fadern eller återgå till sin tjänst som sjöofficer är faderns svar otvetydigt.

Om narrativet organiseras kring strävan, vad blir då effekten av brist på strävan – att stå still? Det är just detta stillastående som till synes drar skam över fadern. Tanken på att söner ska misslyckas med sina studier eller slarva bort värdefull tid på nöjen oroar Wallenberg. Det finns inte utrymme för motgångar. Intressant är att misslyckanden överhuvudtaget inte ska få förekomma.

Varför är den narrativa ingången intressant i sammanhanget och vad tillför den till den etablerade historieskrivningen? I brevväxlingen framkommer det hur viktigt upprätthållandet av kontinuitet är för A.O. Wallenberg. Den dynastiska organisationen bygger på succession och Wallenberg lämnar inget åt slumpen när han uppfostrar sina söner.

Framtidsperspektiv, strävan framåt, utmärker hans självkonstituering men också de värderingar han för över till sin son och framtida efterträdare. Det

utgör ett exempel på hur maskulinitet traderas och kopplas samman med karaktärsdaning och ledarförmåga under industrikapitalismens framväxt i Sverige. Redigeringen och utgivningen av breven under 1960-talet visar vidare på en medvetenhet om arv och eftermäle

som kan tänkas utgöra en del av förklaringen till familjen Wallenbergs unikt långa tid i näringslivets topp.

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa läsare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 David Landes, *Dynastier: De stora familjeföretagen och deras mer eller mindre lyckade affärer*, Stockholm 2006. Se också Annelie Karlsson Stider, *Familjen & Firman*, Stockholm 2000; Andrea Colli, *The history of family business*, Cambridge 2003. Frågan om succession inom familjeföretag har bland annat behandlats av Robert H. Brockhaus, "Family Business Succession: Suggestions for Future Research", *Family Business Review* 2004:2.
- 2 Artikelnen utgör i en tidigare version en del av sammanläggningsavhandlingen *I företagshistoriens marginaler: Familj, fostran och fortlevnad i sekelskiftets dynastier*, Stockholm 2019. Författaren framför sitt tack till de anonyma granskarna för kloka och värdefulla kommentarer.
- 3 C.H. Hermansson, *Kapitalister 2. Storfinans*, Stockholm 1981, s. 165.
- 4 Som Sveriges första affärsbank skulle Enskilda banken komma att spela en stor roll för den svenska industrins expansion i Sverige. Jan Glete, *Nätverk i näringslivet ägande och industriell omvandling i det mogna industrisambället 1920–1990*, Stockholm 1994.
- 5 A.O. Wallenberg var även drivande i att låta kvinnor öppna egna bankkonton och var den första i landet att tillåta kvinnlig personal vid banken. Nilsson 2001, s. 413–417.
- 6 Olsson 2006.
- 7 Bland den digra forskningen om finansfamiljen Wallenberg finner vi bl.a. Göran B. Nilssons *Grundaren: André Oscar Wallenberg (1816–1886)*, Stockholm 2001, och *Banker i brytningstid: A.O. Wallenberg i svensk bankpolitik 1850–1856*, Stockholm 1981; Olsson 2006; Olle Gasslander, *Bank och industriellt genombrott: Stockholms enskilda bank kring sekelskiftet 1900 I–II*, Stockholm 1956 och 1959; Torsten Gårdlund, *Marcus Wallenberg 1864–1943: Hans liv och gärning*, Stockholm 1976; Håkan Lindgren, *Bank, investmentbolag, bankirfirma: Stockholms enskilda bank 1924–1945*, Stockholm 1988; "Esse non videri: Om värderingar och självbilder i den wallenbergska familjetraditionen" i *I samma båt*, Ylva Hasselberg & Peter Hedberg (red.) Uppsala 2003; *Jacob Wallenberg 1892–1980*, Stockholm 2007; Hans Sjögren, "Family Capitalism within Big Business", *Scandinavian Economic History Review* 2006:2.
- 8 C.F Bergstedt om André Oscar Wallenberg i *Svenskt biografiskt lexikon*.
- 9 Helmer Key, *A.O. Wallenberg: En minnesteckning*, Stockholm 1916, s. 205.
- 10 Lindgren 2003, s. 164.
- 11 Olsson 2006.
- 12 Per H. Hansen, "Business history: a cultural and narrative approach", *Business History Review* 2012: 4, s. 696.
- 13 Tomas Nilson, "Kultur, kapitalism och självbilder" i *Företagaren som kulturbärare: Perspektiv på företagarkultur 1800–2000* Tomas Nilsson & Martin Åberg (red.), Lund 2007, s. 14.
- 14 Werner Sombart, *Kapitalismens anda: Bidrag till den moderna affärsmänniskans andliga utvecklingshistoria*, Stockholm 1916, s. 117.
- 15 Mads Mordhorst & Stefan Schwarzkopf, "Theorizing narrative in business history", *Business History* 2017:8.
- 16 Pamela Walker Laird, "How business historians can save the world – from the fallacy of self-made success", *Business History* 2017:8.
- 17 Relationen mellan minne och narrativ har engagerat forskare inom många olika fält. För en kulturhistorisk situering, se exempelvis Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization*, Cambridge 2011, för en mer individbaserad förståelse se exempelvis Jens Brockmeier, *Beyond the Archive: Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*, New York 2015, och Nicola King, *Memory, Narrative, Identity: Remembering the Self*, Edinburgh 2000.
- 18 Mordhorst & Schwarzkopf 2017; William M. Foster, Diego M. Coraiola, Roy Suddaby & Jochem Kroezen & David Chandler, "The strategic use of historical narratives: a theoretical framework", *Business History* 2017:8.

- 19 Andrew Popp & Susanna Fellman, "Writing business history: creating narratives", *Business History* 2017:8.
- 20 Mordhorst & Schwarzkopf 2017, s. 1167.
- 21 Oriana Bernasconi, "Storying the good life: Selfhood and morality through the biographical narrative storyline", *Qualitative Sociology Review* 2015:4.
- 22 Bernasconi 2015.
- 23 Bernasconi 2015, s. 84, Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, Chicago 1992.
- 24 Se Paul Ricoeur, *Time and Narrative vol 1*, Chicago 1984.
- 25 Olsson 2006, s. 30.
- 26 Bernasconi 2015.
- 27 David Landes likställer dynastier med mäktiga familjeföretag, Landes 2006. Det utmärkande är att affärsverksamheten går i arv. Dynasti i denna text får förstås som en mycket inflytelserik affärsverksamhet som har sin grund i en släkt.
- 28 Nilsson 2001, s. 29.
- 29 Lundsberg grundades 1896. K.A. Wallenberg kom själv att inta en aktiv roll i grundandet av stiftelsen Lundsbergs skola och gjorde även en viktig insats i etablerandet av Sigtunaskolan, Sandgren 2015, s. 147–149. Flera personer i släkten Wallenberg fick sedan sin utbildning på dessa två skolor.
- 30 Olsson 2006, s. 28–29.
- 31 Therese Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria: Direktörshustrun i svenskt näringsliv*, Lund 2012, s.179–181; Stina Malmén & Therese Nordlund Edvinsson, "I familjeföretagets utkant: om dotterns fostran i företagarhuset 1900–1915", *Historisk tidskrift för Finland*, 2016:3.
- 32 Petter Sandgren, *Internatskolorna: Att fostra en elit*, Stockholm 2015, s. 126.
- 33 Olsson 2006, s. 26–42. Enligt Olsson vantrivdes Knut Agathon i Korntal, något som han emellertid håller tillbaka i korrespondensen.
- 34 Brev från AOW till KAW 10/1 1865, *Brevväxling mellan far och son. Del 1, 1864–1877*, Stockholm 1962.
- 35 Brev från AOW till KAW 15/12 1865, del I, 1962.
- 36 Brev från AOW till KAW 7/8 1965, del I 1962.
- 37 Brev från AOW till KAW 28/2 1866, del I, 1962.
- 38 Brev från AOW till KAW 7/8 1869, del I, 1962.
- 39 Brev från AOW till KAW 28/2 1866, del I, 1962.
- 40 Brev från AOW till KAW 15/12 1865, del I, 1962.
- 41 Brev från AOW till KAW 19/9 1884, *Brevväxling mellan far och son. II, 1878–1885*, Stockholm 1962.
- 42 Mats Lindqvist diskuterar kunskap och bildning bland näringslivets män i *Herrar i näringslivet: Om kapitalistisk kultur och mentalitet*, Stockholm 1996.
- 43 Ylva Hasselberg & Tom Petersson, "De svenska företagen och företagarna" i *Bäste bröder: Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*, Ylva Hasselberg & Tom Petersson (red.), Hedemora 2006, s. 41–43.
- 44 Lindgren 2003, Olsson 2006.
- 45 Brev från AOW till KAW 7/8 1869, del I, 1962.
- 46 Brev från AOW till KAW 2/11 1869, del I, 1962.
- 47 Brev från AOW till KAW 7/8 1869, del I, 1962.
- 48 David Tjeder, "When character became capital", *Men and Masculinities* 2002:1.
- 49 Brev från AOW till KAW 25/8 1877, del I 1962.
- 50 Brev från AOW till KAW 15/12 1865, del I, 1962.
- 51 Brev från AOW till KAW 7/8 1869, del I, 1962.
- 52 Brev från AOW till KAW 28/2 1866, del I, 1962.
- 53 Max Weber, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, Lund 1978, s. 33.
- 54 För forskning om succession i familjeföretag se exempelvis Robert H. Brockhaus "Family business succession: suggestions for future research", *Family Business Review* 2004:2; Dennis T. Jaffe & Sam H. Lane "Sustaining a family dynasty: key

- issues facing complex multigenerational business- and investment-owning families”, *Family Business Review* 2004:1; Michael H. Morris et al, ”Factors influencing family business succession”, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research* 1996:3; Pramodita Sharma et al ”Succession planning as planned behaviour: some empirical results”, *Family Business Review* 2003:1; Carolina F. Vera & Michelle A. Dean ”An examination of the challenges daughters face in family business succession”, *Family Business Review* 2005:4.
- 55 Brev från AOW till KAW 24/7 1876, del I, 1962.
- 56 Brev från AOW till KAW 7/10 1865, del I, 1962.
- 57 Brev från AOW till KAW 28/2 1866, del I, 1962.
- 58 Brev från AOW till KAW 3/11 1865, del I, 1962.
- 59 För forskning kring patriarkalismen och samhällsansvar se exempelvis Christer Ericsson, *Vi är alla delar av samma familj: Patron, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*, Stockholm 2007; Christer Ericsson & Björn Horgby ”Den borgerliga patriarken i den borgerliga offentligheten” i *Företagaren som kulturbärare: Perspektiv på företagarkultur 1800–2000*, Tomas Nilsson & Martin Åberg (red.), Lund 2007.
- 60 Brev från AOW till KAW 15/12 1865, del I, 1962.
- 61 Sombart 1916, s. 23; Tjeder 2002, s. 55.
- 62 Walker Laird 2017.
- 63 Se not 27.
- 64 Brev från AOW till KAW 21/8 1869, del I, 1962.
- 65 Hos Schumpeter står entreprenören och innovationen i centrum snarare än förvaltande och fortlevnad. Joseph Schumpeter, ”Den ekonomiska utvecklings teori”, ”Ekonomisk teori och entreprenörskapets historia” i *Schumpeter: Om skapandets förstörelse och entreprenörskap*, Stockholm 1994.
- 66 Landes menar att det i bankvärlden är de personliga förbindelserna som räknas. Detta understryker vikten av familjen, kontinuiteten, äktenskapen och alla element som ingår i den dynastiska successionen. Landes 2006, s. 26.
- 67 Brev från AOW till KAW 15/12 1865, del I, 1962.
- 68 Brev från AOW till KAW 13/4 1881, del II 1962.
- 69 Brev från AOW till KAW 20/4 1881, del II 1962.
- 70 Olsson 2006.
- 71 Ur brev från KAW till Maria Petri 20/11 1916, citerat i Olsson 2006, s. 104.
- 72 För en mer nyanserad bild av företagsledares maskuliniteter och förekomsten av omsorgsarbete hos dessa, se Pål Brunnström, *Ågare och kapital: Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, s. 235–246, Michael Roper ”’Seduction and succession’: Circuits of homosocial desire in management” i *Men as Managers, Managers as Men*, Jeff Hearn & David L. Collinson (red.), London 1996. För en kritik av dikotomin privat/offentligt i forskningen, se exempelvis Eleanor Gordon & Gwyneth Nair, *Public Lives: Women, Family, and Society in Victorian Britain*, New Haven 2003.

Bernhard Rosenblad: Förgrundsgestalt under myntrealisationens epok 1823–1845

Av Håkan Lobell

År 1823 utgavs en skrift med titeln *Försök till en afhandling om uppkomsten och egenkaperna af det allmänna bytesmedlet, mynt eller penningar*.¹ Boken behandlade framför allt pengar och banker och var närmast en syntes, baserad på sin tids senaste internationella landvinningar inom ämnet politisk ekonomi.

Det som gör arbetet extra intressant är att penningteorin – tankarna om betalningsmedel – kopplades samman med teorier om produktion, priser och det vi idag skulle kalla ekonomisk tillväxt till ett sammanhållet system. Författare var den då endast 27 år gamla ämbetsmannen, politikern och militären Bernhard Rosenblad.

Trots att Rosenblad skrev flera större arbeten och var mycket aktiv i riksdagen har hans bidrag svenskt ekonomiskt tänkande hittills inte uppmärk-

sammats särskilt mycket.² Syftet med den här artikeln är att beskriva ekonomen och politikern Rosenblads bidrag till penning- och bankpolitikens utveckling i Sverige mellan 1823 och 1845, och framförallt att kartlägga de vetenskapliga grunderna för hans hållning i dessa frågor.³

Genom att studera Rosenblads arbeten och verksamhet belyses vilka teoretiker och teoretiska utgångspunkter svenska tänkare inspirerades av under denna tid – varifrån de hämtade stoff till modernare ekonomiska tänkesätt och beskrivningar av ekonomins funktionssätt i Sverige. Rosenblad exemplifierar hur man teoretiskt relaterade monetära och finansiella faktorer till politiken och realekonomiska storheter som produktion, nationalförmögenhet och materiellt välbefinnande i allmänhet.

Mycket av den ekonomiska diskussionen i Sverige under 1800-talets första hälft kretsade kring penning- och bankfrågor samt dess relationer till den reala ekonomin. Rosenblad var bland annat en av författarna bakom kommittébetänkanden inför penning- och valutareformerna 1829 och 1834, varav det senare av eftervärlden bedömts innehålla sofistikerade penning- och valutapolitiska idéer som låg långt före sin tid. Det var en tid då ett nytt ekonomiskt tänkande började få fäste i Sverige, vilket är en god anledning till att uppmärksamma Rosenblads bidrag till en gryende svensk ekonomisk vetenskap.

Det huvudsakliga källmaterialet utgörs av Rosenblads publicerade skrifter, protokoll i riksdagstrycket, i någon mån efterlämnade brev, samt sekundärlitteratur. Materialet är förhållandevis rikligt eftersom Rosenblad efterlämnade flera skrifter samt underlag i form av yttranden, motioner och reservationer bevarade i riksdagstrycket.⁴

Biografi och tidigare forskning

Bernhard Emanuel Rosenblad (1796–1855) föddes i Karlshamn. Fadern Nils var överste vid fortifikationen och farbrodern justitiestatsministern Mathias Rosenblad (1758–1847). Efter studier vid Lunds universitet inledde Bernhard en yrkesbana som militär och deltog bland annat i 1814 års fälttåg mot Norge. År

1819 tog han kansliexamen i Uppsala.

År 1823 lämnade Rosenblad den militära banan för att påbörja en ämbetsmannakarriär, vilken inte enbart presterades inom den ekonomisk-politiska sfären. Han utsågs till kammarherre år 1823 och tjänstgjorde som legationssekreterare i Berlin under åren 1825–1831. På 1830-talet blev han ledamot i Göta kanalbolagets direktion. Han utsågs till kommersråd och blev i denna egenskap kanske mest känd för att ha utrett och bidragit till Öresundstullens avskaffande. Vid 1840-talets mitt deltog han i unionsförhandlingar med Norge. Han skrev även om tryckfrihetens utveckling i Sverige.⁵

Rosenblad intresserade sig dock främst för penning- och bankfrågor. Detta var en tid då ett nytt ekonomiskt tänkande började få fäste i Sverige, och i den svenska riksdagens diskussioner under åren 1823–1845 framträder Rosenblad som en av de mer framstående ekonomiska tänkarna. Den ekonomiskt liberale men samtidigt politiskt konservative och rojalistiske Rosenblad deltog vid samtliga svenska riksdagar från 1833 till och med 1854, året före hans död.

Rosenblads insatser vid riksdagarna rörde mest ekonomiska frågor. Inte minst engagerade sig Rosenblad för den så kallade myntrealisationen år 1830/1834. Denna myntrealisation innebar enkelt uttryckt att riksbankens ute-

löpande sedlar gjordes konvertibla mot silvermynt till en fast kurs – man införde silvermyntfot istället för pappersmyntfot. Innehavaren av en sedel kunde med andra ord lösa in den mot silver. Avsikten med reformen var att åstadkomma stabilitet i penningväsendet och undvika den sedelinflation och det misstroende mot papperspengar som flera gånger drabbat landet under tidigare decennier.

Bernhard Rosenblads insatser framskymtar i Per G. Andreens biografi över finanssekreteraren Carl David Skogman från 1947, och ägnas stort utrymme i Andreens arbete *Politik och finansväsen* från år 1961.⁶ Rosenblad anses tillsammans med F. B. Schwerin ha varit huvudförfattare till utkastet till riksbankslag och myntbestämmningslag år 1829 samt till kommittébetänkanden inför penning- och valutareformerna 1829 och 1834.⁷

Ekonomen och riksbankshistorikern David Davidson menade i sin exkurs om det teoretiska underlaget till kommittébetänkandet av år 1834 att detta innehöll sofistikerade idéer för penning- och valutapolitiken; tankar som låg långt före sin tid. Davidson nämner Emil von Troil och Carl Adolf Agardh i sammanhanget, men förbigår Rosenblad.⁸ Andreen skriver å andra sidan att "[d]et subtila system för valutavärden, som utformades under riksdagen 1834–35, kan anses i någon mån förebådat ge-

nom Rosenblads förkunnelse 1829".⁹

Rosenblad uppfyller helt klart de kriterier för vem bland parlamentariker som kan kallas "ekonom" enligt Frank Feters definition; det vill säga att han eller hon ska ha skrivit självständigt i ekonomiska ämnen samt ha arbetat för ekonomiska reformer i parlamentet.¹⁰ Rosenblad framträdde som självständig skribent i så måtto att han, även om han kanske inte utarbetade någon ny teori, likväl åstadkom synteser och sammanhängande system. Han tillämpade befintliga teorier på svenska förhållanden och mejslade ut politiska förslag med en tydlig grund i teori och med en gedigen kännedom om ekonomiska förhållanden.

Den ekonomisk-politiska situation Rosenblad verkade i har kartlagts i bland annat en uppsats av Bertil Ohlin och i Riksbankens stora historik från år 1931, samt av undertecknad författare i en jämförelse av ekonomiska debatter i Sverige och Storbritannien.¹¹ Ett viktigt bidrag till forskningen är även ett antal doktrinhistoriska biografier – Bengt Wallerius respektive Eskil Wadensjöes över C. A. Agardh, P.G. Andreens över Gustaf Fredrik Wirsén och Tom Kärrlanders över Hans Järta.¹²

Tillsammans med den ovan nämnda forskningen kan en analys av Rosenblads idéer belysa det ekonomiska tänkandet hos en, som nationalekonomen Sven Brisman påpekat, nästan "för-

svinnande liten”, men sannolikt mycket betydelsefull, elit i Sverige under 1800-talets första hälft.¹³

Bullionisten

Rosenblad var en övertygad bullionist. Hans ståndpunkt låg i linje med uppfattningarna hos det tidiga 1800-talets bullionister under den så kallade bullionist-kontroversen i Storbritannien under 1810-talet, förknippad med namn som John Wheatley, David Ricardo, Henry Parnell och Francis Horner.¹⁴

Dessa ansåg att den främsta fördelen med ett monetärt system baserat på fullt konvertibel guld- eller silvervaluta var att det kunde fungera som en restriktion på utbudet av pengar och krediter i ett land. Genom att staten (eller andra aktörer) förhindrades att trycka upp obegränsat med papperspengar eller andra kortfristiga, räntelösa värdepapper, förväntades såväl penningvärde/prisnivå som växelkurser bli stabilare.

Uppfattningen ska inte blandas ihop med bullionism i merkantilistisk- eller förmerkantilistisk mening: betraktandet av nationalrikedom framförallt i termer av nationens samlade förråd av ädelmetall. Däremot levde ett synsätt kvar i vilket ädelmetallvaluta – mynt – betraktades som ”riktiga” pengar, ”redbart” eller ”representativt mynt”. Detta kommer att utredas mera noggrant nedan.

I Per G. Andreens *Politik och finansväsen* framträder realisationsförespråkare vars ståndpunkt låg ungefär mellan ”expansionister”, vilka förespråkade en expansiv penningpolitik, och ”restriktionister” som rekommenderade en restriktiv och i flera fall en deflationistisk politik.¹⁵ I en sådan kategorisering har Rosenblad betecknats som realisationsvän eller realisationsanhängare; det vill säga, han verkade för att en koppling och konvertibilitet mellan pappers- och metallvaluta borde åstadkommas så snart som möjligt med syfte att stabilisera valutan.

Rosenblads inträde i den svenska valutapolitiska diskussionen på 1820-talet och då som vapendragare till greven och ”riksprosten” F.B. von Schwerin. Sverige hade haft pappersmyntfot sedan 1810 och Schwerin verkade för att genomföra det realisationsförslag som kommit till på ämbetsmannen och sedermera statsrådet Fredrik Wirséns initiativ år 1819.

En högaktuell fråga vid riksdagen 1822/23 var huruvida en myntrealisation borde ske till aktuellt penningvärde och växelkurs, eller om pappersvalutan först skulle revalveras (skrivas upp i värde) genom en kraftigt åtstramande deflationspolitik. Rosenblad anslöt sig till den förra uppfattningen, eftersom han ansåg att penningindragningar och deflation kunde få svåra följder för näringslivet.¹⁶

Även Karl XIV Johan motsatte sig en realisation med devalvering av pappersvalutan till en realistisk kurs i förhållande till silver. Växelkursen mot Hamburgs silveraluta tjänade under denna tid som indikator på pappersvalutans värde i förhållande till silver. Kursen låg på omkring 118 skillingar per Reichsthaler Hamburg banco i början av 1820-talet, att jämföra med 48 skillingar före värdeminskningen 1810, och det var alltså den sistnämnda kursen som kungen ville närma valutan till. Kungen ska enligt Rosenblad ha sagt att han hellre såg sina barnbarn slitas i stycken än att gå med på en devalvering jämfört med kursen 1808.¹⁷

Under riksdagen 1822/23 beslutades således att genomförandet skulle skjutas på framtiden – dels på grund av kungens vägran, dels på grund av att riksbankens silverreserv ansågs för liten för att upprätthålla förtroendet för bankens betalningsförmåga.

Det var i samband med denna riksdag som Rosenblad gav ut den ovan nämnda avhandlingen ”om uppkomsten och egenskaperna af det allmänna bytesmedlet”. Boken är hans mest omfattande tryckta teoretiska bidrag till den ekonomiska debatten; syftet med publikationen var att utbilda och upplysa riksdagsmän och allmänhet i ekonomiska ämnen under den pågående riksdagen.¹⁸

Rosenblad placerade i detta arbete

in stabiliseringen av valutan i ett vidare ekonomiskt sammanhang där stadga i myntvärdet är ett nödvändigt villkor för industrins ”förkofran” och kapitaltillväxt, vilket sågs som fundamentet för det vi idag skulle kalla ekonomisk tillväxt.

Rosenblads monetära analys var starkt präglad av kvantitetsteori¹⁹ och av den gängse engelska bullionistiska analysen, som utmynnade i att ett metallmynts värde är stabilt eftersom tillgången på mynt bestäms av tillgången på metallen i fråga – en exogen faktor. Papperspengar ansågs kunna ”låna” denna stabilitet genom att metallkonvertibiliteten garanterades.

Denna typ av bullionism hade medvind fram till och med myntrealisationen på 1830-talet. Under denna tid arbetade Rosenblad tämligen konsekvent för att åstadkomma monetär stabilitet genom myntrealisation, det vill säga återinförande av silvermyntföt. Mellan riksdagarna på 1820-talet, då han var legationssekreterare i Berlin, förberedde Rosenblad myntrealisationen 1829 genom att utarbeta nya lagar för myntbestämning (bestämning av kurser mellan olika inhemska myntslag och sedlar, såsom till exempel mellan riksdaler silver specie och riksdaler banko) och riksbanken. Varje förslag och paragraf var försedd med noggranna motiveringar, vilka han enligt egen utsago ”underställt flere sakkunnige mäns pröfning.”²⁰

Myntrealisationens andra stora förkämpe, von Schwerin, publicerade å sin sida två studier: en rörande äldre svenska författningar för penningväsendet och en av hur banksystemen var uppbyggda i andra länder.²¹

Arbetet bar frukt, och realisationsbeslutet gick lätt igenom 1828/1830 års riksdag sedan kungen till slut hade böjt sig i frågan. Rosenblads lagförslag blev antagna i strängt taget oförändrat skick vid 1830 års riksdag och han tog plats i riksdagen för ridderskapet och adeln. Han blev även ledamot i riksdagens bankoutsjott och i riksbankens styrande organ, bancofullmäktige.

Silvermyntfoten genomfördes i praktiken i september 1834, då riksbanken återigen började ta emot sedlar för inlösen mot silvermynt. Bankens formella namn ändrades för övrigt samma år från "Rikens Ständers Bank" till "Sve- riges Rikes Ständers Bank".

Riksdagen 1834/35

Vid 1834/1835 års riksdag återstod bara att formulera ett reglemente för riksbankens verksamhet, en penningpolitik med andra ord, och att sätta igång bankens silverbetalningar på anfordran mot dess utelöpande sedlar. Frågan tog emellertid en ny vändning när bankoutsjottets betänkande nr 6, vilket behandlade penning- och valutapolitiken, diskuterades i riksdagen.

Rosenblad hade i hög grad deltagit

vid utarbetandet av utskottsbetänkandet. David Davidson värderade senare betänkandet högt (med hänvisning till Knut Wicksell, den svenska ekonom som förmodligen gjort störst avtryck i ekonomiämnets utveckling):

Kände man ej till att bankoutsjottets teori framfördes för 95 år sedan, kunde man vara frestad att tro att framställningen vore ett utdrag ur Knut Wicksells föreläsningar i nationalekonomi.²²

Det som Davidson fäste sig vid var utskottets analys av orsaker till penningvärdes- och växelkursförändringar; förändringar som skulle kunna tänkas ställa till med problem för riksbanken i form av utflöden av silver. Dessutom imponerades Davidson av att den blandning av åtgärder som ordinerades riksbanken hade en tydligt preventiv dimension. Varje åtgärd skulle utföras med hänsyn till den speciella orsaken till respektive störning, och man skulle ta i beaktande om orsaken var tillfällig eller inte. Davidson uppmärksammade dock inte Rosenblads insats för betänkandets utformning.

Under debatterna 1834/35 uppstod en tydlig skiljelinje mellan å ena sidan kritiker som ville att penningpolitiken skulle vara regelbaserad och automatisk i så hög grad som möjligt och å andra sidan dem som i likhet med Rosenblad ville ge Riksbanksfullmäktige ett

större manöverutrymme. De teoretiska skiljelinjerna i riksdagen hade klara likheter med den debatt som på allvar skulle bryta ut på de brittiska öarna några år senare i striden mellan *the currency school*, "currencyskolan", och *the banking school*, "bankskolan".

Denna strid gällde utformningen av valutasystemet. Currencyskolan lutade sig mot David Humes *price specie flow mechanism*, en teori som i korthet gick ut på att internationella flöden av mynt och myntmetall bör verka utjämnande på prisnivå och penningvärde mellan länder med samma silver- eller guldmyntfot. Currencyskolan hävdade att ett valutasystem med en blandning av mynt och sedlar borde utformas så att det fungerade som om det vore ett rent metallmyntsystem. Den totala stocken av mynt och sedlar skulle alltså bestämmas av naturens internationellt utjämnande tillgång på metall.²³ Bankskolan däremot vände sig mot denna "currencyprincip".

I Sverige förefaller en majoritet av de ledamöter som engagerade sig i debatten ha intagit en moderat hållning som i stora stycken påminner om bankskolans opposition. Efter en del kompromissande fick riksbankens sedelutgivning en viss koppling till silverreservens storlek, och kreditgivningen reglerades i något högre grad än i ursprungsförslaget.

När Davidson år 1931 försökte härle-

da den teoretiska grunden till bankoutskottets betänkande uppmärksammade han de engelska influenserna, framförallt Henry Thorntons arbete från 1802. Andreen däremot avfärdade att Thornton skulle varit av någon större betydelse. Hans genomgång av brittisk och nordamerikansk monetär och finansiell politik och teoretiska kontroverser avslutades med orden:

Teoretiskt stöd för restriktionistiska och metalliska doktriner hade man icke svårt att finna i de klassiska nationalekonomernas skrifter. Utom Adam Smith voro Say och Ricardo de mest uppmärksammade, medan Thornton, begripligt nog, icke blev läst, än mindre förstådd, i den utsträckning, som han hade förtjänat.²⁴

Vid samma riksdag gjordes ansträngningar att få till stånd en ny lagstiftning för privata bankbolag, vilket också ställde till med problem. Banksektorns påbörjade expansion betraktades som önskvärd (det existerade då tre privata bankbolag vilka också utgav egna sedlar), men om all sedelutgivning och kreditgivning skulle övergå till privata banker frågade man sig hur sedelstocken skulle kunna regleras. Det var en central frågeställning med utgångspunkt i såväl ett kvantitetsteoretiskt som fondteoretiskt tänkande eftersom proportionen mellan ett lands reserver av ädelmetall mot dess utbud av sedlar

var den centrala variabeln.

Rosenblad ville värna valutastabiliteten genom att helst fordra av bankerna att de skulle lösa in sina sedlar i klingande mynt. Dessutom borde riksbanken tilldelas ett övervakningsansvar för bankerna; ”den inrättning, hvars bestånd är så väsentligt beroende däraf, att den allmänna crediten icke skakas, neml. R. St:s Bank, må äga rättighet att hafva ett vakande öga på privateller de här s.k. bolagsbankerna”.²⁵

Här fanns alltså vissa frön till ett centralbanksystem där nationalbanken också har ett övervakningsansvar över betalnings- och det finansiella systemet i sin helhet. Det blev emellertid ingen ny banklag. Kungen förhalade av olika orsaker riksdagens behandling så att det, när det slutliga förslaget lades fram, var för sent för en riksdagsbehandling.²⁶ Man kan med gott fog misstänka att den rojalistiske Rosenblad hörde till dem som medvetet förhalade bankfrågan.

1840-talets vedermödor

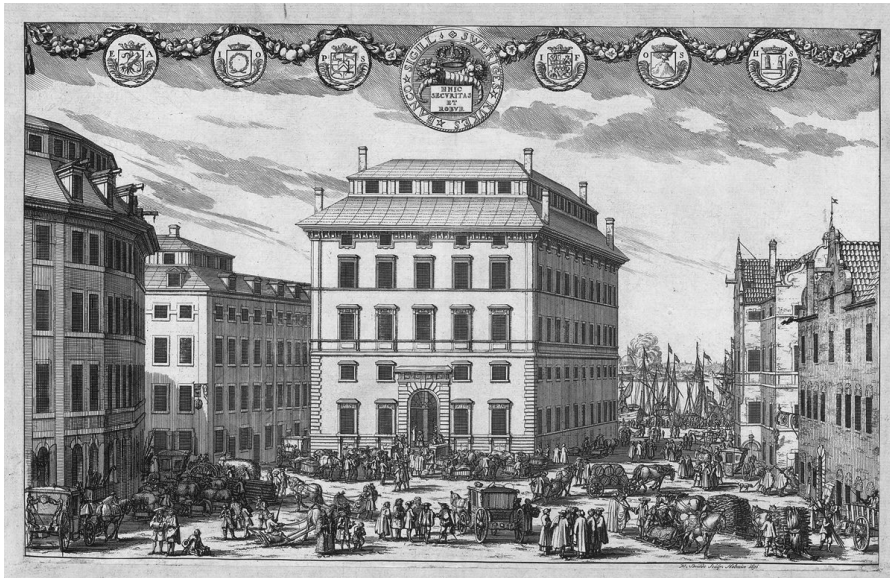
Efter myntrealisationen började Rosenblad verka *mot* en alltför strikt tillämpad bullionism och hamnade alltmer i opposition. Han kritiserade den allt ortodoxare tillämpningen av bullionistiska principer och kvantitetsteorins betoning av penningvärdets och prisnivåns bestämning i samspelet mellan utbud och efterfrågan på pengar.

Hans anföranden inom riksbanken och i riksdagsdebatterna under 1830- och 1840-talen tyder också på en för den tiden utvecklad förståelse av konjunkturrella fenomen och stabiliseringspolitik. Rosenblad argumenterade för en penningpolitik som, om än inte kontracyklisk, åtminstone inte förstärkte konjunktur- och prisrörelser.

Vid riksdagen 1840/41 uppfattades den penningpolitiska regimen ha fungerat bra, men allting skulle komma att förändras till riksdagen 1844/45. En serie kraftiga externa chocker drabbade den svenska ekonomin och riksbankens silverreserv.

Konjunkturrella störningar i Sverige under första halvan av 1800-talet kan i regel härledas till internationella konjunkturer och finanskriser, och år 1842 försämrades den internationella konjunkturen med sjunkande svensk export som följd. De utländska växelkurserna steg och silver togs ut från riksbanken för att exporteras. Till detta kom ett omfattande arbitrage (handel med valuta för att utnyttja kursskillnader mellan olika platser) i spansk piaster från Sverige till Asien, där piastrarna efterfrågades till förhållandevis höga priser.²⁷

Dessutom sändes den kvarvarande stocken svenska sedlar i Finland till riksbanken för inlösen i silvermynt i samband med att Finlands Bank fick utökade befogenheter. All inlösen av

*Södra Bankohuset på Järntorget i Gamla stan. Byggnaden uppfördes under stormaktstidens senare decennier och var det första specialbyggda bankhuset i norra Europa. Riksbanken hade sin verksamhet här fram till 1906. Bild ur Erik Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna* 1691.*

sedlar fick till följd att den generösa lagstadgade proportionen mellan sedelstock och metallisk kassa överskreds under 1843. Enligt de värsta farhågorna verkade silverreserven vara på väg att tömmas.²⁸

Ett par av Rosenblads fåtal efterlämnade brev vittnar om hur han fick kämpa mot de riksbanksfullmäktige som, på grundval av currency-principen, ville strama åt den svenska kreditmarknaden och dra in sedlar under den internationella konjunkturnedgången. År 1842 skrev Rosenblad i ett brev till F. A. Ewerlöf att han ”i nuvarande svåra penningställning” motarbetat förslag

om att dra ner diskontrörelsen.²⁹ Våren 1843 skrev han att:

Här börjar i penningeväg lite mer lugn att återkomma. [Men] ännu grassera rygten och dumma tidningsartiklar, som icke sakna intryck på mina värda kollegor, (till dels), så att jag aldrig går upp i banken utan att vara beredd på något upptåg, som erfordra många mödor och valkar för att afböjas.³⁰

Vid riksdagen 1844/45 hade flera riksdagsledamöter och riksbanksfullmäktige anammat currency-principen. Den svenska varianten av currency-skolan företrädde främst av Emil von Troil,

J. P. Lefrén och August von Hartmannsdorff. Bland de moderata återfanns bland annat Carl David Skogman, ordföranden David Frölich, Carl Adolph Agardh³¹ och inte minst Rosenblad, som vidhöll uppfattningen att riksbanken borde förebygga instabilitet. Han hävdade i debatten bland annat att:

Skillnaden oss emellan har endast varit den, att Hr von Hartmannsdorff yrkat på sedelförökningar under den *goda tiden*, då rörelsen mindre behöft och möjligen kunde missbruka dem; jag däremot då den *onda tiden* gjorde dem erforderliga, för att i någon mån lindra dennes följder.³²

Kriserna och rädslan för realisationens sammanbrott hade dock redan urholkat legitimiteten för den rådande ordningen, och då England var på väg att lägga om politiken blev currency-principens växande skara av anhängare omöjliga att övertyga. Det viktigaste tycktes vara att införa sträng regelstyrning som inte lämnade något utrymme för godtycke i penning- och valutapolitiken.

I efterhand är det lätt att instämma med kritikerna genom att föreställa sig hur svårt det skulle vara för riksbanken att genomföra en stabiliserande politik. Riksbankens byråkratiska organisation saknade egentlig operativ styrning, hade en tidskrävande informationsinhämtning, trubbiga prognos-

verktyg och få penningpolitiska medel.

Å andra sidan framstod inte heller currency-principens procykliska gas- och bromssystem särskilt lyckad ur stabilitetssynpunkt. I Sverige benämndes politiken det "metalliska systemet" eller med en mer negativ klang "strypsystemet". Det visade sig dock att systemet under viss reformering skulle överleva ända fram till det första världskriget. Penning- och valutapolitiken fick dock i praktiken aldrig den avsedda automatiken eller strängheten i tillämpningen.³³

Rosenblad verkar ha byggt sin uppfattning på erfarenheterna i England och Skottland och *Bank of Englands* agerande på 1820-talet. Han hade också god kännedom om den parlamentariska utfrågningen i England år 1832, vilken gick ut på att utröna vilken penningpolitik som egentligen fördes. *Bank of Englands* så kallade *Palmer's rule* var troligen en viktig inspirationskälla för bullionisten Rosenblad. Han skrev själv att hans "system har varit det som sedan 1819 varit successivt utvecklat i England".³⁴ Det intressanta är dessutom att Rosenblad i sin bok från 1823 hänvisade till ekonomer som brukar karakteriseras som protokonjunkturteoretiker, nämligen Malthus, Sismondi och J.K. Maitland (lord Lauderdale).

Källor och inspiratörer är för den tiden osedvanligt noggrant redovisade i arbetet från 1823. Rosenblad anger

att hans huvudsakliga källor är Adam Smiths *Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, J. B. Say's *Traité d' Economique* och *Lettres á M. Malthus*, samt Ricardos *Principles of Economy and Taxation*. Vidare hänvisas till arbeten av Ganilh (*Systèmes d' Économie Politique*), Sismondi, Malthus, Garnier, Lord Lauderdale, Cannard, Gibbon, Abbé Raynal (*Histoire Philosophique*), McPhearson (*Annals of Commerce*), Nebenius (*Der Öffentliche Credit*), Murhard och Erwerbstam.

Ett antal tyska författare; von Soudens, Looz och Murhard, avfärdas direkt som ovidkommande (utom då, som nämnts, Nebenius, som fick ett godkännande). Därtill tillkommer ett antal enstaka referenser till olika källor, såsom Gibbons *The Rise and Fall of the Roman Empire*, "Buschs skrifter"³⁵, Savarys *Dictionnaire du Commerce*, Colquhouns *The Wealth &c. of the British Empire*³⁶, 1819 års Banko-Komités *afgifna utlåtande*, *Edinburgh Review*, *Liste der Börsen-Halle*³⁷, samt en "Hamilton" och ett tal av Wirsén hållet inför vetenskapsakademien.

Idag, liksom antagligen under första halvan av 1800-talet, är det många som har bestämda uppfattningar om Adam Smiths *The Wealth of Nations* men betydligt färre som verkligen har läst den. Noggrannheten i Rosenblads framställning borde emellertid kunna anses indikera att han tagit del av dessa verk

för egen del: i hans redovisning av sina huvudsakliga källor hänvisar han till exempel till Ricardos *Principles* med tillägget att arbetet studerats i fransk översättning.

Ekonomisk värdeteori

Vilka var då de teoretiska grunderna för Rosenblads hållning som riksdagsman och ledamot av bankoutskott och bankofullmäktige? Framställningen bygger framförallt på hans ovan nämnda, teoretiskt sett mest ingående arbete från 1823, samt ett arbete från 1829 med titeln *Tankar i afseende på Ordnanandet af Rikets Mynt-, Bank-, Skuld- och Kreditväsende*. Den senare publikationen innehåller utförliga motiveringar till olika författningsförslag samt en delvis teoribaserad analys av svenska förhållanden inom penning- och finansväsendet. Rosenblad påbörjade dessutom ett arbete om Sveriges ekonomiska historia. Resultatet verkar ha begränsats till en artikel i två delar i tidskriften *Argus* 1825 och 1826, vilka dock är av mindre intresse för den föreliggande analysen.³⁸

När Rosenblad diskuterade ekonomisk värdeteori valde han att avstå från att ens nämna Ricardos arbetsvärdeteori, vilken betonar insatsen av arbete som grunden för allt ekonomiskt värde vid sidan av jord och jordränta. Han anammade istället Smiths modell där produktionskostnader inklusive vinst

avspeglas i varupriserna om konkurrens råder på marknaden. Smiths modell var förmodligen mer användbar i den typ av analys som Rosenblad strävade efter, det vill säga att koppla penning- och valutaproblematiken till ett möjligt ekonomiskt framåtskridande.

Han ägnade dessutom viss uppmärksamhet åt ekonomins efterfrågesida och nyttans roll, vilket kan tänkas bero på hans intresse för franska ekonomer och Lauderdale, som ju anses ha haft ett försprång i detta avseende.

Rosenblad hävdade alltså att värde är samma sak som bytesvärde eller pris. Utbudselementet i bestämningen av värdet hos en vara är detsamma som hos Smith, det vill säga att produktionskostnaden bestäms av insatser av varor och produktionsfaktorer i produktionens olika led.

Efterfrågans roll och själva bytet är dock av mer subjektiv karaktär, menade Rosenblad. Han illustrerade detta med exemplet att "god is" har ett helt annat värde i Cadiz än i "lappmarken" och att värdet bestäms av "motverkande begär" hos köpare och säljare. I polemik med merkantilistiska idéer hävdade han att "det är värdet af en vara, abstraherat från själva varan, som utgör en beståndsdel av rikedom". Produktionskostnaden bestämmer den nedre gränsen för en varas pris och värde och, om jag har förstått Rosenblad rätt: konkurrensen får priset att avspegla

produktionskostnaden inklusive vinst (att jämföra med en monopolsituation, då producenten har mycket större frihet att sätta priser).³⁹

Produktionsteori

Rosenblad laborerade även med produktionsbestämning på lite längre sikt; "en jämn tillväxt i rikedom" med samtida terminologi.⁴⁰ Hans analys av produktionen tog sin utgångspunkt i den franske ekonomen Jean-Baptiste Says modell där produktionen bestäms av produktionsfaktorerna arbete, kapital och jord och insatsen av "produktionsmedel": "naturämnen" (råvaror), "krafter" (muskelkraft, eld, ånga, vind, vattenkraft et cetera) och "industri" (i ordets ursprungliga benämning: entreprenörskap, teknologi och arbetsdelning), samt statens immateriella bidrag.

Rosenblad hävdade att produktionens långsiktiga ökning bestäms av "förbättring av industrins bearbetande af en vara", vilket är den tidens uttryck för framförallt arbetsdelning, teknisk förändring och det produktiva kapitalets, eller kapitalandelens, tillväxt.

Tecknen på en ökad rikedom och industri skulle visa sig genom stigande jordränta och kapitaltillväxt (att jämföra med Ricardos tes att kapitaltillväxten ofrånkomligen skulle hämmas av jordägarnas tendens att pressa upp jordräntan⁴¹), vilket likväl kunde yttra sig som fallande varupriser. Det skul-

En riksdaler specie – ett silvermynt från 1843. Foto: Kungl. Myntkabinettet.

le ge upphov till stigande realinkomster, det vill säga till att fler och fler skulle få råd till konsumtion och "mångdubbelt" tillfredställande av "begär och njutning".⁴²

Det är dock något oklart om han ansåg att en långsiktigt stigande realinkomstökning per capita var möjlig, eftersom han på Malthusianskt manér även nämner att en produktions- och konsumtionsökning i regel även följs av en befolkningsökning.⁴³

Det är intressant att Rosenblad, trogen i Smiths efterföljd, även definierade vad vi numera skulle kalla humankapital som produktivt kapital. Det skulle utgöras av "värdet af de omkostnader, som erfordras, för att sätta näringsidkare i stånd att förvärfva nödig skicklighet i deras yrke". Han menade vidare att denna typ av kapital bör ses som en investering med en tydlig av-

kastning, som "böra efter de för sådana varande förhållanden ersättas genom ett ökad värde af innehafvarens industri".⁴⁴

På en viktig punkt var Rosenblad oense med de mer liberala ekonomerna, nämligen i fråga om statens roll. Han ansåg att de föregående tre hundra årens – enligt Rosenblads uppfattning – enorma produktionsökning till stor del var statens förtjänst, men,

med förundran ser vi denna regeringens oundgängliga medverkan till produktionen misskänd af nästan alla författare i nationalhushållningen, äfven af dem, hvilka förtjänsten tillhör att hafva bragt i dagen denna vetenskaps viktigaste grundsanningar.⁴⁵

Han var dock inte opåverkad av liberala uppfattningar om staten och begränsade sig till att rekommendera statlig

inblandning av ”måttfull” omfattning, men utan staten skulle ”ingen säkerhet för äganderätten, ingen trefnad för industrien kunna finnas”.⁴⁶

Trots en politiskt konservativ samhällssyn och till och med stark motvilja mot politisk liberalism, förefaller Rosenblad alltså ha haft en ekonomiskt liberal grundsyn. I likhet med bland annat C. A. Agardh avvisade Rosenblad dock de klassiskt liberala ekonomiska tänkarnas motvilja mot statlig inblandning i ekonomin, tullar, med mera.

Men, som Wadensjö påpekade i sin biografi över Agardh, en kritisk hållning mot en ohämmad ekonomisk frihet betyder för den skull inte att man kan klassificera en ekonomisk tänkare som merkantilist, lika lite som en som känner sympati för jordbruket automatiskt är en fysiokrat.⁴⁷

I Rosenblads skrifter framskyntar också en uppfattning om en potential för ekonomisk utveckling i Sverige som ett bakomliggande, övergripande mål för realisationsansträngningarna. Rosenblads uppfattning om hur en tänkt ekonomisk utveckling – mot åtminstone nivåer liknande dem i de ledande europeiska länderna – hänger samman med monetära och finansiella förhållanden behandlas i det följande.

Räntans roll

I arbetet från 1823 tog Rosenblad egentligen bara upp det som behövdes för att

skapa ett system som kullkastade merkantilistiska föreställningar om att nationalrikedom kunde mätas i ädelmetallvaluta, samt för att bevisa nyttan och nödvändigheten av en myntrealisation. Därför saknas mer ingående analyser av fördelning, sysselsättning och inte minst räntan. Den omnämndes över huvud taget sällan av Rosenblad, varken i teoretiska arbeten eller i riksdagens diskussioner under första halvan av 1800-talet.⁴⁸

Räntan nämndes ofta bara i förbigående då realisationen antogs medföra lägre räntor, vilket uppfattades som önskvärt. Ett exempel är arbetet från 1829 där Rosenblad argumenterade för att ordning i penningväsendet skulle leda till en minskad osäkerhet på kreditmarknaden och för kapitalägare, vilket torde resultera i lägre räntor.⁴⁹

Man skulle kunna tolka det som att det låg en ”loanable funds theory of investment” i grunden: enkelt uttryckt att investeringarna bör bli större ju lägre räntorna är och ju större tillgången är på krediter. Detta i sin tur påverkar kapitalstocken (samhällets samlade ”produktiva” kapital: redskap, maskiner, byggnader och så vidare) och därigenom produktionen och välståndet.

I en fotnot i arbetet från 1823 hävdade han att räntenivån bestäms av förhållandet mellan tillgång och efterfrågan på kapital. Själva penningutbudet skulle alltså, underförstått, ha mindre

med saken att göra.⁵⁰ Rosenblad nämnde dock i kvantitativa termer hur penningmängdsförändringar via kreditmarknaden skulle kunna påverka konsumtionen, till exempel när riksbanken genom ökad kreditgivning släppte ut mera sedlar.

Penningvärdet uttryckt i termer av varor och utländska växelkurser betraktades dock huvudsakligen som pris på pengar vid denna tid. Kreditmarknadsräntan ansågs i regel inte ha någon omedelbar koppling till detta.

Penningteorier

Rosenblads monetära analys kan karakteriseras som en kombination av kvantitetsteori, fondteori och bullionism (i den betydelse som beskrivits ovan). Hans huvudargument var att pengar fungerar som bytesmedel och att penningvärdet, liksom andra varors värde, beror på tillgång och efterfrågan – men ett metallmynts värde är stabilt eftersom dess utbud är exogent bestämt av naturens tillgång på metall.⁵¹ Dessutom ville han visa att pengar inte hade något samband med nationalförmögenhet och produktion, något som emellertid blev långtifrån tydligt utrett, som vi ska se.

Rosenblads penningteoretiska hållning byggde på uppfattningen att produktionen bestäms av kapitalackumuleringen och teknisk förändring, medan utbudet av pengar har liten be-

tydelse. Man måste dock tolka honom som att han gjorde åtskillnad mellan kort och lång sikt.

Om vi börjar med de långsiktiga sambanden verkar han ha föreställt sig att förändringar i utbudet av pengar enbart kunde ha effekt på priser och penningvärde. Följaktligen kunde en förändring i penningmängden inte påverka vare sig produktionen eller den reala nationalförmögenheten. Pengar ansågs med andra ord vara neutrala.

Denna sats låg till grund för hans bullionistiska ställningstagande för ädelmetallkonvertibilitet, eftersom penningstocken i ett land då bestäms av ädelmetallproduktionen och denna är trögrörlig. Därigenom skulle också penningvärdet/priserna vara stabila.

En logisk slutsats skulle samtidigt bli, att om produktionen och därmed även nationalförmögenheten och konsumtionen ökar och penningstocken består av – eller är kopplad till – metallvaluta vars utbud är trögrörligt, så måste priserna falla. Rosenblad uppmärksammade faktiskt att en deflationistisk tendens kunde bli följderna av att en långsiktigt ökande produktion skulle ge upphov till en stigande efterfrågan på pengar, samtidigt som penningutbudet var trögrörligt under metallmyntfot.

Han hävdade dock att deflation eventuellt kunde motverkas genom utveckling av banksystemet och bankernas ökade kreditgivning, det vill säga

*Sedel utgiven av Sveriges Rikes Ständers Bank 1848. Sedeln illustrerar de komplexa växlingskurserna mellan riksdaler riksgäld, riksdaler banco och riksdaler specie.
Foto: Kungl. Myntkabinettet.*

en ökning i penningväsendets effektivitet.⁵² Detta skulle man numera benämna penningmängdens omloppshastighet, eller "velocitet".

Vi har hittills talat om metalliska pengar. Men analysen av så kallade "sedelrepresentativer", det vill säga konvertibla sedlar och kortfristiga krediter, eller rena papperspengar, delvis också var fondteoretiskt inriktad. Fondteorin gjorde gällande att papperspengar

får sitt värde – eller åtminstone stabilitet och "förtroende" – genom att vara konvertibla med och ha täckning av en ädelmetallreserv.⁵³

Rosenblads resonemang kring effekter av förändringar i penningstocken och slutsatsen om pengars neutralitet var därigenom inte lika rättfram och klar som ett förenklat resonemang kan ge sken av. En *hastig och kraftig* ökning av penningstocken i form av "sedelrepresentati-

ver” i förhållande till fonden/ädelmetallreserven skulle exempelvis kunna leda till att *förtroendet* rubbas för framtida betalning i ”full valuta”, det vill säga metallisk valuta.

Ett urholkat förtroende skulle i sin tur leda till ett urholkat värde, inflation och fallande växelkurs hos sedlarna (både gentemot metallvaluta, *agio*, och utländska valutor), vars produktionskostnad inte har någon anknytning till dess nominella värde.

Konvertibla papperspengar förmodades emellertid ha den fördelen att de effektiviserar marknadstransaktioner och på så sätt frigör vad man kallade ”cirkulerande kapital” som istället skulle kunna användas i produktiv verksamhet. Rena pappersmynt – icke konvertibla sedlar, vilka han benämnde ”tvångsmynt” – ansågs dock huvudsakligen vara negativa för nationalförmögenhet och produktion. Oinlösliga sedlar ansågs vara instabila och eftersom de inte var gångbara utomlands ledde detta också till oönskade variationer i penningvärde och växelkurser, menade Rosenblad.

Monetär instabilitet i form av inflation eller växelkursförändringar stör varubytet och leder till (orättfärdiga) omfördelningar mellan borgenärer och gäldenärer, hävdade han. Instabiliteten skulle på så vis skapa osäkerhet om det framtida värdet hos såväl varor som skulder som fordringar. Den därige-

nom uppkomna osäkerheten skulle driva upp räntan och dra kapital från produktiv verksamhet genom att allmänheten skulle vilja hålla större kassor av säkerhetsskäl.

Distinktionen mellan fast (produktivt) kapital och cirkulerande (improduktivt) kapital samt stabilitet var centrala begrepp i sammanhanget för både Rosenblad och tidens progressiva ekonomiska tänkare i stort. Pengar ansågs höra hemma i kategorin cirkulerande kapital, och fördelningen mellan produktivt och cirkulerande kapital verkar Rosenblad, liksom många andra av den tidens ekonomiska tänkare, ha betraktat som ett rent nollsummespel. En förändring av det cirkulerande kapitalet skulle följas av motsvarande förändring av det produktiva kapitalet, vilket också skulle påverka nationalförmögenheten och produktionen. Banker och ”sedelrepresentativer” kunde i detta sammanhang ha den fördelen att effektivisera hanteringen av cirkulerande kapital, som istället skulle kunna användas i produktiva syften.⁵⁴

Ett konstant utbud av papperspengar, vilket faktiskt också var riksbankens politik under 1820-talets pappersmyntfot, avfärdade han med att näringarna skulle tvingas ”vandra emellan en finansiell sträckbänk och en d:o präss-skruf.”⁵⁵

Det förefaller dock något oklart vilken den logiska skillnaden skulle va-

ra mellan ett trögrörligt utbud av metallpengar och en konstant sedelstock. Rosenblads bevis för att förändringar i penningstocken inte skulle kunna ha någon effekt på produktionen eller nationalförmögenheten var långt ifrån vattentäta. Rosenblad insåg troligen detta och kryddade dem med en rad historiska exempel, såsom John Laws *Banque Générales* sedelutgivning i början av 1700-talet eller emissionerna av så kallade assignater efter den franska revolutionen, vilka ansågs ha lett till inflation och följaktligen ”våldsamma ingrepp i äganderätten”.

Så långt skulle Rosenblads teoretiska resonemang kunna ligga till grund för den ortodoxa currency-principens automatik, där penningutbudet bestäms av utbudet av myntmetall och där förändringar i mängden metallvaluta anpassar konsumtionen till utbudet. Dessutom uttryckte han själv att han hela tiden bekände sig till samma teoretiska grundsatsar:

[J]ag vill icke framställa tomma teoretiska former; ty ehuru jag visserligen fortfar att bekänna mig till samma teoretiska grundsatsar, som jag alltid erkänt, har jag dock genom erfarenheten förvärvat mig den insigt, att om äfven dessa grundsatsar äro oföränderliga, äro de dock icke de enda, att olika länders och olika tiders olika förhållanden kunna framkalla olika

fordringar, hvar och en dock hvilande på sin lika sanna theoretiska grundsats och kräfvande i sin tillämpning användandet af de föreskrifter, som aldrig ostraffade kunna öfverträdas.⁵⁶

Logiken bakom utsagan att förändringar i penningstocken inte påverkar nationalförmögenheten eller produktionen blev dock än mer komplicerad när han analyserade de mer kortsiktiga förloppen.

Konjunkturteoretiska tankar

I arbetet från 1823 och under riksdagarna på 1830- och 1840-talen uppmärksammade Rosenblad förekomsten av en kortsiktig konjunkturdynamik, där tillfälligt rubbad jämvikt mellan utbud och efterfrågan på varor och temporära reala effekter av en förändring i penningstocken kunde vara möjliga.

Hur motiverade han då att det kunde finnas tillfällen då tillfälliga störningar, cykliska eller inte, borde motverkas eller åtminstone inte förstärkas av penningpolitiken? Sismondi, Malthus och Lauderdale, som ju alla influerade Rosenblad, räknade med att det kan uppstå *general gluts*: glapp, eller obalanser, mellan den samlade produktionen och efterfrågan i en ekonomi. Say, som Rosenblad också hänvisade till, hävdade å andra sidan att den samlade produktionen föregår och ger upphov till en motsvarande volym med efterfrågan i en ekonomi (”Says lag”). Med

andra ord: hur går Rosenblads influenser från Sismondis, Malthus och Lauderdale ihop med Say? Varifrån kommer instabiliteten?

Rosenblad hade ingen riktigt sammanhängande konjunkturteori men väl en beskrivning av olika konjunkturförlopp. Han skiljde mellan "varaktiga" produktionsökningar och "ögonblickliga konjunkturer". En efterfrågeökning ur en "ögonblicklig" konjunkturuppgång leder till stigande vinster och ökad produktion, tills utbudet, som han uttryckte det,

kanske till och med öfverstiger konsumenternas efterfrågan [...] och så nedfaller denna efterfrågan på en gång till hvad den var före inträffandet af de ofta nämnda konjunkturer. Således, då förhållandet emellan produktion och konsumtion förlorat all jämvikt, måste den förra minskas, till dess att jämvikten blifver återställd.⁵⁷

Konjunkturredgången kunde få självförstärkande konsekvenser genom fallande vinster, likviditetskris med följande konkurser, kreditförluster och bankkras med inställelse av riksbankens metallvalutabetalningar (det vill säga att "representativt mynt" förvandlas till "tvångsmynt").

Rosenblad gick emellertid inte närmare in på orsakerna bakom konjunkturrorelser eller vändpunkterna, men hävdade att en ökning av penning-

stocken, i form av "representativer" över dess "naturliga gränser", temporärt skulle kunna skapa en ökad konsumtionsefterfrågan och rubbad jämvikt.

Denna förklaring av effekter av förändringar i penningstocken över dess "naturliga gränser" har ju lite att göra med inflation och pengarnas köpkraft i olika länder, men verkar ha varit ett viktigt argument hos Rosenblad. Om orsaken bakom konjunkturvaxlingen låg i riksbankens sedel- och kreditgivning så borde banken strama åt penningpolitiken tills jämvikten återställts.

Men Rosenblad ansåg också att konjunkturvaxlingar kunde ha orsaker som låg utanför riksbankens kontroll, till exempel genom att tillfälliga internationella konjunkturvariationer kunde påverka den samlade efterfrågenivån i Sverige. Sådana tillfälliga konjunkturvaxlingar borde inte föranleda en åtstramande penningpolitik i konjunkturredgångar, utan snarare en expansiv. Det viktigaste var dock, enligt Rosenblad, att riksbanken kunde förebygga och motverka styrkan i konjunkturredgångar genom att föra en "försiktig" politik i konjunkturuppgångar.⁵⁸

Redan 1823 hade Rosenblad alltså grundlagt sin linje att det borde finnas en konjunkturförebyggande dimension i penningpolitiken. Det var denna linje som han drev i riksbanksfullmäktige och vid riksdagarna 1833/34 och 1844/45, en linje som David Davidson beteck-

nade som förbluffande modern i sin del i riksbankens stora historiska verk från 1931.

Rosenblads konjunkturbeskrivning kan därigenom sägas ha föregått C.A. Agardhs konjunkturanalys från 1829, som enligt Hugo Hegeland i sin tur på flera sätt förebådande Knut Wicksells idé om "kumulativa processer" (tanken att kreditmarknadsröntans förhållande till en teoretisk "naturlig" ränta sätter igång kumulativa förändringar i investeringar, vilka också påverkar konsumtionen och prisnivå – inflationen/ deflationen – i ekonomin).⁵⁹ Den stora skillnaden verkar vara att Agardh även förde in kreditmarknadsröntans roll i konjunkturanalysen. Här finns alltså en bakgrund till att Rosenblad och Agardh intog en liknande hållning i ovan nämnda debatter mellan *currency*- och *banking*-skolorna i Sverige under 1830- och 1840-talen.

Slutsats

Man kan sammanfattningsvis säga att Rosenblads hållning i realisationsfrågan och i debatterna efter realisationen hade en sofistikerad teoretisk grund i självständigt utformade synteser. Dessa byggde i hög grad på arbeten av Smith och Say, men även på ett noggrant urval av då nyare internationell ekonomisk forskning och teori. Kunskaperna i politisk ekonomi förvärvade han relativt tidigt och, får man för-

moda, följdes av ytterligare fördjupning i ämnet. Han vidhöll dock sina tidiga och teoretiskt väl underbyggda ståndpunkter under flera decenniers ekonomisk-politiskt arbete.

Rosenblad kan teoretiskt sett karaktäriseras som bullionist, vilket kanske kan verka förbryllande med utgångspunkt i schablonbilden av 1830- och 1840-talsdebattens uppdelning i *currency school* och dess opponenter i *banking school*. Den så kallade bankskolan uppstod som en opposition till de radikala förslag som framlades av *currency*-skolan. Bankskolans anhängare har ibland betecknats som inflationister som förnekade förekomsten av någon som helst kausal länk mellan å ena sidan penningmängd och å andra sidan penningvärde/prisnivå och växelkurser.⁶⁰ Enligt detta tänkesätt kan penningutgivning via kreditgivning som baserats på verkliga affärstransaktioner inte orsaka inflation. Sådan kredit- och sedelutgivning tillfredsställer endast en efterfrågan på pengar baserad på en ökad ekonomisk verksamhet.⁶¹

Men "skolan" var ingalunda homogen. Flertalet anhängare av bankskolan eftersträvade endast att bevara status quo. De pläderade för att guldmyntfoten i England, som den dittills utvecklats med ett allt större inslag av *fractional reserve banking* (det vill säga banker som håller långt mindre reserver än vad som lånas ut) och pengar ut-

an full guldtäckning, inte fungerade på det sätt som currency-skolan tänkt sig.

Flera av bankskolans engelska företrädare var kvantitetsteoretiker och övertygade anhängare av guldmyntfoten, men de var oense med currency-skolans analys av penningvärde och växelkurser som *rent* monetära fenomen och följaktligen om hur penningpolitiken och bankväsendet borde regleras. Realisationsivraren Rosenblad hörde till denna mycket heterogena samling, som alltså inte bör ses som en enhetlig ”skolbildning”.

Tiden var dock inte mogen för Rosenblads tidiga ansats till en teoretiskt underbyggd konjunkturanalys och penningpolitik med stabiliseringspolitiska inslag. Det är därför svårt att be-

döma vilken betydelse han kan ha haft för den följande utvecklingen. Hans insats som ekonomisk författare bestod huvudsakligen i att introducera svenska läsare för den då nya politiska ekonomin och att sprida dessa tankar i riksdagen. Men enligt Rosenblad själv fick inte arbetet från 1823 det genomslag han hoppats på: under tidigt 1820-tal ”voro ännu fördomarne allt för mäktiga.”⁶² Det är troligt att han inspirerat både sina samtida, bland annat Agardh, och kanske även sentida ekonomer och en allmänhet med mindre mäktiga fördomar.

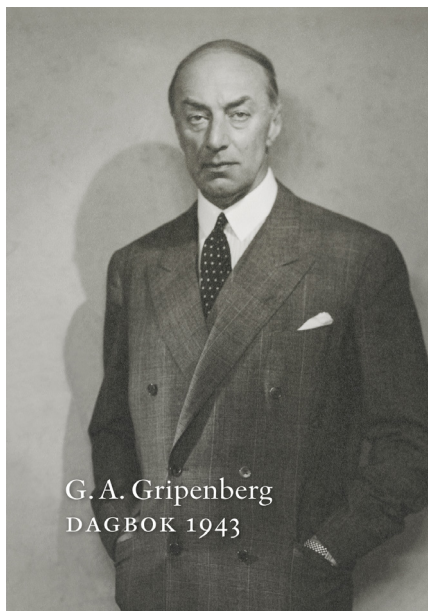
Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa läsare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 Rosenblad, B. E., *Försök till en afhandling om uppkomsten och egenskaperna af det allmänna bytesmedlet, mynt eller penningar, försedt med noter innehållande upplysningar i de viktigaste national-hushållningens ämnen, samt några statistiska*. Stockholm, 1823.
- 2 I Bertil Ohlins återblick på kvantitetsteorins behandling i den svenska litteraturen, från 1919, omnämns Rosenblad inte alls (Ohlin, B., "Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen." *Ekonomisk Tidskrift* 1919:II. Nationalekonomiska studier tillägnade David Davidson. S. 130). Inte heller i Sven Brismans eller David Davidsons behandling av riksbankens utveckling under perioderna 1803–1834 och 1834–1860 i riksbankens stora historik från 1931 uppmärksammas Bernhard Rosenblad i någon högre grad (Brisman, S., "Tiden 1803–1834" i *Sveriges Riksbank 1668–1924*. Vol. IV. Stockholm, 1931; Davidson, D., "Riksbanken 1834–1860" i *Sveriges Riksbank 1668–1924*. Vol. IV. Stockholm, 1931).
- 3 Artikeln baseras på ett forskningsprojekt stött av Riksbankens jubileumsfond. Författaren vill tacka Klas Fregert, Benny Carlsson, Lars Pettersson och Carl-Axel Olsson samt PHT:s anonyma granskare för kommentarer. Eventuella kvarvarande fel är helt och hållet författarens ansvar.
- 4 Rosenblad, B. E., *Försök till en afhandling om uppkomsten och egenskaperna af det allmänna bytesmedlet, mynt eller penningar, försedt med noter innehållande upplysningar i de viktigaste national-hushållningens ämnen, samt några statistiska*. Stockholm, 1823; Rosenblad, B. E., *Tankar i afseende på OrdnanDET af Rikets Mynt-, Bank-, Skuld- och Kreditväsende*. Stockholm, 1829, s 27; Rosenblad, B. E., "Anekdoter ur Sveriges Finansiella och Ekonomiska Historia." *Svea* 1825, 7:e häftet, Nr. 1.; Rosenblad, B. E., "Anekdoter ur Sveriges Finansiella och Ekonomiska Historia. (Fortsätn. från *Svea* VII N:o I.)" *Svea* 1826, 10:e häftet, Nr. 1.
- 5 Svenskt biografiskt lexikon. Band 30 (1998–2000), sida 482; Biografiskt lexikon öfver namnkunnige svenska män. Uppsala, 1847, s. 211–212.
- 6 Andreen, P. G., *Carl David Skogman*. Stockholms stads sparbank, Stockholm, 1947; Andreen, P. G., *Politik och finansväsen: Från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut, 2:2, 1823–1830*. Stockholm: Stockholm studies in history.
- 7 Andreen, P. G., *Politik och finansväsen* 2:2, s. 266 ff.
- 8 Davidson, D., "Riksbanken 1834–1860." Stockholm, 1931, Exkurs 4. Teoretiska underlaget för 1835 års reglementes myntvärdereglering, s. 192–196.
- 9 Andreen, P. G., *Politik och finansväsen* 2:2, s. 276.
- 10 Se Fetter, F. W., *The Economist in Parliament: 1780–1868*. Taylor & Francis, Ltd., Durham, NC, 1980. Se även Augello, M. M. and Guidi, M. E. L. (Eds.), *Economists in Parliament in the Liberal Age (1848–1920)*. Routledge, Aldershot: Ashgate, 2005, om parlamentens och nationalförsamlingarnas roll som plattformar för ekonomiska diskussioner och koppling till politiken under ekonomiämnets formering som självständig akademisk disciplin.
- 11 Ohlin, B., "Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen." *Ekonomisk Tidskrift* 1919:II. Nationalekonomiska studier tillägnade David Davidson; Brisman, S., "Tiden 1803–1834" i *Sveriges Riksbank 1668–1924*. Vol. IV. Stockholm, 1931; Davidson, D., "Riksbanken 1834–1860". Stockholm, 1931; Lobell, H., "Institutions, Events and Theory. A Comparison of the Monetary Policy Shifts of 1844/45 in England and Sweden." *Lund Papers in Economic History*, No. 102. Lund, 2006.
- 12 Wallerius, B., *Carl Adolph Agardh. Roman-tikern – Politikern*. Avhandling, Göteborg, 1975.; Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh" i *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. (Red.) Jonung, C. & Ståhlberg, A-C. Stockholm, 1990.; Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh och ekonomiska kriser" i *Makropolitik i kris: En vänskrift till Lars Jonung med anledning av hans 70-årsdag*. Lund: Lund University, 2016.; Kärrlander, T., "Krishanterare före sin tid: Hans Järta (1774–1847)" i Petersson, T. (red.) *Pengamakarna: 350 år av entreprenörskap*

- och innovation inom det svenska finansiella systemet. Stockholm, 2012.; Andreen, P. G., *Gustaf Fredrik Wirsén 1779–1827: en biografi*. Djursholm, 1987.
- 13 Wallerius, B., *Carl Adolph Agardh. Roman-tikern – Politikern*. Avhandling, Göteborg, 1975.; Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh" i *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. (Red.) Jonung, C. & Ståhlberg, A-C. Stockholm, 1990.; Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh och ekonomiska kriser" i *Makropolitik i kris: En vänskrift till Lars Jonung med anledning av hans 70-årsdag*. Lund: Lund University, 2016.; Kärrlander, T., "Krishanterare före sin tid: Hans Järta (1774–1847)" i Petersson, T. (red.) *Pengamakarna: 350 år av entreprenörskap och innovation inom det svenska finansiella systemet*. Stockholm, 2012.; Andreen, P. G., *Gustaf Fredrik Wirsén 1779–1827: en biografi*. Djursholm, 1987; Lobell, H., "Institutions, ..."
- 14 Se t.ex. Laidler, D., "The Bullionist Controversy" i John Eatwell, Murray Milgate, Peter Newman (Red.), *The New Palgrave: Money*. Macmillan, 1989.
- 15 Andreen, P. G., *Politik och finansväsen...* 2:2, s. 1–17.
- 16 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 106 f.
- 17 *Biografiskt lexikon...*, s 214.
- 18 Enligt en självbiografi i *Biografiskt lexikon...*, s 214.
- 19 Kvantitetsteorin hävdar i korthet att pengars värde bestäms av den mängd mynt/pengar som innehas av allmänheten i förhållande till utbudet av varor och tjänster som pengarna kan köpa. Om således mängden pengar i en ekonomi förändras, genom till exempel en ökad tillförsel av pengar, och om allt annat är lika, blir den enda effekten en minskning av penningvärdet vilket är motsvarar en allmän prisökning, dvs. inflation.
- 20 *Biografiskt lexikon...*, s 214.
- 21 Schwerin, F. B. von, *Författningar rörande banko-verket i sammandrag och med anmärkningar*. Stockholm, 1828. Schwerin, F. B. von, *Handlingar och upplysningar rörande banker i andra länder, utgifne på banco-styrelsens föranstaltande*. Stockholm, 1828.
- 22 Davidson, D., "Riksbanken 1834–1860", s. 48 f.
- 23 Se översikt i t.ex. Arnon, A., *Monetary Theory and Policy from Hume and Smith to Wicksell. Money, Credit, and the Economy*. Cambridge University Press, 2010. Se även en jämförelse av debatterna i skilda ekonomiska och institutionella sammanhang i Sverige och England i Lobell, H., "Institutions, Events and Theory...", eller Wetterberg, G., *Pengarna & makten. Riksbankens historia*. Atlantis, 2009, ss. 167–171.
- 24 Andreen, P.G., "Centralbank och Regering. Ur Englands och Förenata Staternas Finanshistoria." *Historisk Tidskrift*. 1958, s. 46.
- 25 Höglöflige ridderskapet och adelns protokoll vid Riksdagen 1834/35:16, s 270.
- 26 Se Ögren, A., *Empirical Studies in Money, Banking and Credit. The Swedish Credit Market in Transition under the Silver and Gold Standards, 1834–1913*. Stockholm School of Economics. Studies in Economic History 2. Stockholm, 2003 eller Nilsson, G.B., *Banker i brytningstid*. EHF Stockholm, 1981.
- 27 Försäljningen av piastrar genererade visserligen exportinkomster, men samtidigt togs de bort från riksbankens lagstadgade reserv som låg till grund för sedelutgivningsrätten. Piastrarna växlades ut (till en kurs baserad på silverinnehållet) av handlare som sålde mynten vidare till Asien. Att sedlar sögs upp inom landet för att lösas in mot piastrar skapade en monetär åtstramning. Lobell, H., *Växelkurspolitik och Marknadsintegration. De utländska växelkurserna i Sverige 1834–1880*. Lund Studies in Economic History 14. Lund, 2000, s. 67.
- 28 Se t.ex. Lobell, H., *Växelkurspolitik*, s. 61–70.
- 29 Brev från Bernhard Rosenblad till F. A. Ewerlöf den 28 januari 1842. Handskriftsamlingen, Lunds Universitetsbibliotek.
- 30 Brev från Bernhard Rosenblad till F. A. Ewerlöf den 2 mars 1843. Handskriftsamlingen, Lunds Universitetsbibliotek.
- 31 Se Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh och ekonomiska kriser."

- 32 Högloflige ridderskapet och adelns protoco ll vid Riksdagen 1844/45:9, s 433.
- 33 Se t.ex. Ögren, A. and Øksendal, L. (red.), *The gold standard peripheries: monetary policy, adjustment and flexibility in a global setting*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.
- 34 *Biografiskt lexikon...*, s 216.
- 35 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s. 87.
- 36 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s. 171 i ett avsnitt om Amsterdams Bank.
- 37 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s. 191, ang. Bank och Englands ställning och växelkurser.
- 38 Rosenblad, B. E., "Anekdoter ..."
- 39 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s. 24–27.
- 40 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 32.
- 41 Ricardo tänkte sig att ekonomisk utveckling skulle leda till att jordägarna skulle kunna tillförsäkra sig en allt högre jordränta, framför allt eftersom tillgången på jord är begränsad. Följden av detta skulle bli en fallande marginalavkastning på kapital (profit), och därmed långsiktig stagnation i kapitalackumuleringen.
- 42 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 32–34.
- 43 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 46.
- 44 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 39.
- 45 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 156.
- 46 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s vi.
- 47 Wadensjö, E., "Carl Adolph Agardh och ekonomiska kriser." s. 135.
- 48 Räntans roll och som ett medel i penning- och valutapolitiken diskuterades inte på allvar förrän fram mot 1850-talet. Enligt Lars Pettersson förekom dock tankar om diskontopolitik tidigt i Sverige. Ett exempel är en memorial i adelsståndet där Isaac af Darelli år 1823 diskuterade diskontoreglering som ett medel i en aktiv penning- och valutapolitik. Se Pettersson, L., "Riksgäldskontoret, penningpolitiken och statsstödsystemet under tidigt 1800-tal." i *Uppläning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989*. Dahmén, E. (red.) Stockholm, 1989, ss. 153–154.
- 49 Rosenblad, B. E., *Tänkar...*, s 27.
- 50 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 36.
- 51 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 46.
- 52 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 51.
- 53 Se Grönberg, E. *Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808–1812*. Lund 1936.
- 54 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 90–93.
- 55 Rosenblad, B. E., *Tänkar...*, s 15.
- 56 Högloflige ridderskapet och adelns protoco ll vid Riksdagen 1834/35:10, s 110.
- 57 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 125–131.
- 58 Rosenblad, B. E., *Försök...*, s 126.
- 59 Hegeland, H., "Biskop Agardh - en framsynt ekonom." *Svensk tidskrift*, 31 december 1976.
- 60 Se t.ex. Humphrey, T. M., "Mercantilists and Classics: Insights from Doctrinal History." *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*. 85/2, 1999.
- 61 Varje överutgivning kommer att återvända till banken enligt lagen om återflöde (*law of reflux*) som framfördes av Adam Smith och omfamnades av anti-bullionister under det tidiga 1800-talets debatt på de brittiska öarna.
- 62 *Biografiskt lexikon...*, s 214.

G. A. Gripenberg
DAGBOK 1943

GEORG A. GRIPENBERG
Dagbok 1943, Dagbok 1944 och
Dagbok 1945–1946

Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2019. 384, 398 resp. 417 s.

”Jag lever i en olidlig spänning”, skrev Finlands sändebud i Stockholm Georg Achates Gripenberg i sin dagbok för den 31 augusti 1944. Just då var han mer orolig än vanligt, men i själva verket hade han levt i en ständig spänning ända sedan han anlänt till sin nya post i mars 1943.

Gripenbergs sinnesstämning speglade den existentiella kris som hans hemland befann sig i. Efter vinterkriget mot Sovjetunionen 1939/40 hade Finland inlett ett militärt samarbete med Tyskland

i avsikt att skydda sig mot nya sovjetiska angrepp men också i hopp om att kunna återta de områden som gått förlorade genom freden i mars 1940. Efter Tysklands angrepp på Sovjet midsommaren 1941 hade Finland, som Tysklands vapenbroder, återtagit det förlorade och dessutom ockuperat stora delar av Fjärrkarelen. Men när den tyska krigsmaskinen hejdots av höstregn, vinterköld och ett allt mer välorganiserat sovjetiskt motstånd, hade Finlands framtidsutsikter försämrats. Sedan slaget om Stalingrad i februari 1943 avgjorts till ryssarnas fördel insåg välorienterade finnar att allt hopp om att i Tysklands kölvatten vinna ny mark var ute. Röda armén var på marsch västerut och Finlands ställning som självständig stat var långtifrån säker. Nu gällde det att så fort som möjligt sluta fred.

Men fred stod inte att få utan en radikal omläggning av den finska politiken och det var ingen riskfri operation. När Ungern i mars 1944 ville dra sig ur kriget mot Sovjet blev följden att det ockuperades av tyska trupper och att en ny, tyskvänlig regering installerades. Risken att Finland skulle gå samma öde till mötes var stor inte minst med tanke på att över 200 000 tyska soldater befann sig på finskt territorium, de flesta i Lappland, andra söder och öster om Helsingfors. Om, å andra sidan, tyskarna lämnade Finland skulle landet ligga öppet för angrepp från Sovjet. Alltså kunde det tyckas klokt att invänta ett läge då båda

stormakterna var upptagna med viktigare saker än Finlands öde. Fast då skulle förlusterna vid fronterna fortsätta och dessutom måste man räkna med att ryssarnas villkor för fred skulle bli hårdare ju längre man väntade. Någon lycklig fred stod inte att få för Finland, nu gällde det att nå den minst olyckliga, och ett första steg måste bli att upprätta kontakter med Moskva.

De formella diplomatiska förbindelserna mellan Finland och Sovjetunionen var brutna och de informella kontakterna gick först och främst via Stockholm. Det var därför Gripenberg, landets skickligaste diplomat, i mars 1943 hade utsetts till Finlands sändebud i den svenska huvudstaden. Där kom han att spela en central roll i fredsprocessen genom att förmedla diskreta budskap mellan Moskva och Helsingfors. Direkt kontakt med Sovjets sändebud i Stockholm, den legendariska revolutionsveteranen och feministen Aleksandra Kollontaj, var länge otänkbar eftersom Stockholm var fullt av påflugna journalister och vaksamma tyska agenter. Men via skiftande kanaler, främst den energiske kabinetssekreteraren på UD, Erik Boheman, mottog han mer eller mindre löftesrika budskap från Madame Kollontaj. Sedan for han fram och tillbaka mellan Stockholm, Helsingfors och marskalk Mannerheims högkvarter i S:t Michels för att förmedla informationer, bud och motbud.

Under våren och sommaren 1944 stegrades dramat. Sedan regeringen i Helsingfors avvisat ett fredsbud inledde Röda Armén i juni en massiv offensiv på Karelska näset, och finnarna tvingades retirera under stora förluster. För att få militärt stöd från Tyskland garanterade president Ryti i brev till Hitler att Finland skulle fortsätta kriget vid Tysklands sida och inte sluta fred utan tyskt medgivande. Den ryska offensiven bedarrade i mitten av juli, och nu fick Gripenberg på underliga, konspiratoriska vägar reda på att ryssarna var beredda till fredssamtal under förutsättning att Finlands politiska ledning byttes ut. Några dagar senare fick han reda på att Aleksandra Kollontaj, på samma konspiratoriska sätt, erhållit en hopvikt papperslapp med orden: "Ny direktion under bildande."

Den nya "direktionen" leddes, som väntat, av Mannerheim. Lika väntat var att han efter några veckor förklarade sig obunden av Rytis löften till Hitler. Men Gripenberg tyckte, liksom många i hans svenska omgivning, att Marskalcken dröjde med att ta de nödvändiga stegen mot fredsförhandlingar och oroade sig för att åldern gjort honom långsam och obeslutsam. Men den 24 augusti fick Gripenberg till sist regeringens uppdrag att kontakta Kollontaj och officiellt anhänga om fredsförhandlingar.

Natten till den 30 augusti kunde Gripenberg meddela utrikesministeriet i Helsingfors att ryssarna var beredda att

förhandla under förutsättning att finska regeringen först offentligt tillkännagav att den tänkte avbryta alla förbindelser med tyskarna. Gripenberg utgick från att ryssarna väntade svar omgående och fruktade att dröjsmål skulle leda till de övergav förhandlingsspåret och i stället krävde villkorlös kapitulation. Han kände hur katastrofen ryckte närmare för varje timme som gick utan svar från Helsingfors. Det var orsaken till den "olidliga spänning" som han befann sig i den 31 augusti.

Följande dag kom äntligen ett svar från Helsingfors men det innehöll oklarheter så det dröjde ytterligare ett par dagar innan man kommit dithän att Moskva accepterade svaret och bjöd in till de förhandlingar som skulle leda till att Finland till sist fick en fred som förvisso var dyrköpt, men som ändå innebar att landets självständighet och politiska system hade räddats.

Den som främst bör äras för att Gripenbergs dramatiska skildring nu är tillgänglig för en bredare läsekrets är den i juli 2013 avlidne professorn och UD-tjänstemannen, Krister Wahlbäck. I sitt testamente avsatte han 1,5 miljoner till Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinavien historia. Pengarna skulle användas till att utge diplomatiskt material som belyste relationen mellan Sverige och Finland. Wahlbäck gav i testamentet några exempel på vad sorts material han hade i

tankarna, och främst nämnde han just Gripenbergs dagboksanteckningar från tiden som sändebud i Stockholm. Samfundet har följt hans anvisningar och resultatet är de nu utgivna tre volymerna, som täcker åren 1943–1946 och omfattar cirka 1100 sidor. Det omfattande redigeringsarbetet som utförts i samarbete mellan Samfundet, genom dess ordförande professor Per Thullberg, och Riksarkivet i Helsingfors har resulterat i tre stilfulla volymer utrustade med informativa personregister.

Wahlbäck önskade att Samfundet skulle publicera ett historiskt källmaterial som inte bara är viktigt för forskningen utan också kan intressera en bredare allmänhet. Ur den synvinkeln är de nu valda årgångarna av Gripenbergs dagbok mitt i prick. Hans anteckningar, i synnerhet från de första två åren, är verkligen spännande läsning. Icke desto mindre kan det vara befogat att påminna om att Gripenberg redan 1960, när han publicerade andra delen av sina memoarer (*En beskickningschefs minnen: London - Vatikanen - Stockholm*, Natur och kultur, Stockholm), själv återgav delar av innehållet i dagböckerna när han på cirka 160 sidor redogjorde för den utveckling som ovan antytts. Vad är det då, kan man undra, som finns i dagboken men inte i memoarerna?

Det är lätt att se att Gripenberg i memoarerna i långa stycken följer dagbokens framställning av det diplomatiska

och politiska spelet. Men han tar inte med allt, vilket han också upplyser om i förordet. ”Allt är sant”, står det där, ”men allt sant bör inte sägas.”

Till det som, enligt Gripenberg, inte borde sägas hörde uppenbarligen vissa personomdömen som till exempel det om Madame Kollontajs språkfärdigheter; i dagboken heter det att hon talade en ”erbarmlig, inkorrekt franska”, i memoarerna är det korrigerat till att hon talade en ”flytande franska”. Andra strykningar har en tydligare koppling till Finlands läge 1960 då landet hukade i den sovjetiska stormaktens skugga. Dit hör uppgifter om ledande finska officerares ovilja att lämna ifrån sig de sovjetiska territorier som de finska trupperna hade ockuperat under hösten 1941. När Gripenberg besökte Mannerheim i augusti 1943 var Marskalken oroad över vad armén skulle säga om Finland tvingades uppge de ställningar som man nu hade på sovjetiskt territorium. Också han själv tyckte det var tragiskt att den finska armén kanske skulle tvingas uppge allt eller det mesta av vad den erövat. Den politiska klokskapen krävde att dessa storfinska, expansionistiska tankegångar förbigicks med tystnad och så skedde också i Gripenbergs memoarer.

En annan historisk realitet som det 1960 var olämpligt att påminna om, var de tankar på separatfred mellan västmakterna och Tyskland som i olika sammanhang dök upp under de sista

krigsåren. Gripenberg var förvisso aldrig på något sätt delaktig i sådana planer men han fick vissa informationer, inte minst genom sina samtal med den märkliga Felix Kersten, Himmlers massör. Genom honom fick han i november höra om planer på ett möte i Lissabon mellan representanter för amerikanska och tyska myndigheter. Om detta finns inte ett ord i memoarerna.

Bakom separatfredsförhoppningarna fanns oron för att Europa i framtiden fullständigt skulle domineras av Sovjetunionen. Ett önskescenario för många var att Tyskland först grundligt besegrade Sovjetunionen och att västmakterna sedan lika grundligt besegrade Tyskland. De förhoppningarna dyker upp på flera ställen i dagboken och de delades uppenbarligen av Gripenberg även om han inte alls ansåg dem realistiska. Inget av detta skymtar i Gripenbergs bok.

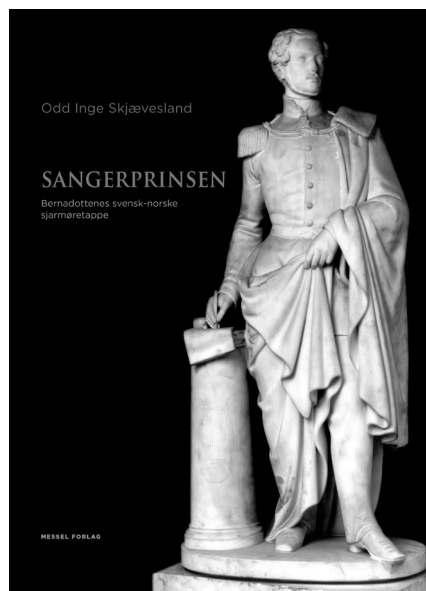
Slutsatsen, föga förvånande men ändå viktig, är att dagboken ger en mer realistisk och ärlig bild av de stämningar och attityder som faktiskt fanns i Finland under krigsåren.

Men det finns också mycket annat i dagboken som inte kom med i memoarerna. Det är till exempel korta noter om människor och miljöer, väder och vind. De förankrar berättelsen i tid och rum samtidigt som de ger en inblick i Gripenbergs personlighet. Att han uppskattade stil och elegans och chika damer med eleganta koaffyrer råder det inget

tvivel om och inte heller om att han hyste livligt intresse för bordets gåvor. Men samtidigt plågades han av kontrasten mellan det privilegierade liv han själv levde och det elände som bredde ut sig runt om i Europa. Många gånger noterar han hur han själv bor i ett varmt, ljust och vackert hus, och äter god mat och kan sköta sin hälsa samtidigt som det runt om i världen, inte minst i hans hemland, härskar kyla och mörker, fattigdom och utsägligt lidande. Iögonenfallande lyx finner han opassande och serverar inte längre champagne på legationens mottagningar; gästerna får nöja sig med thé.

Dagboken har alltså mycket att erbjuda som inte finns i memoarerna; personkaraktärsticker, bilder av tidens politiska tankevärld, konkreta detaljer om tid och rum, inblickar i en enskild persons tankar och upplevelser. Den påminner oss om att dagboksskribenten, till skillnad från memoarförfattaren eller historikern, inte vet vilka av dagens alla möjligheter som kommer att bli morgondagens verklighet. Dagböcker är skrivna bakom en slöja av okunskap, och just därför ger de läsaren en möjlighet att själv uppleva det historiska ögonblickets olidliga spänning.

Karl Molin

ODD INGE SKJÆVESLAND
**Sangerprinsen: Bernadottens
 svensk-norske sjarmoretappe**

Oslo: Messel forlag, 2018. 319 s.

Den som någon gång sysslat med studentsång har inte kunnat undvika prins Gustaf och hans manskörssånger – ens i det finländska studentlivet. Det är därför tacksamt att någon har tagit sig tid att skriva om denne Bernadotte, som i första hand framstått som "Sångarprinsen".

Boken är vackert gjord med tydlig layout, snygg typografi och många bilder. Ja, den är lättläst och inbjudande för alla som vill läsa om honom. Sanningen att säga så handlar boken inte bara om prins Gustaf, utan även om hans familj. Boken inleds med prinsens

sjukdom på båten "Thor" till Oslo. Sedan tar hans livs historia vid som andre son till Oscar I, uppväxt, studieår och studentsång, resor och så vidare till hans för tidiga bortgång i Oslo.

Prins Gustaf får ett sammanhang i familjen. Däremot är det litet si och så med bakgrund till den kungliga familjens liv i det norsk-svenska samhället. Det som bjuds är något om norsk politisk och samhällslig historia i samband med händelser inom kronprinsfamiljen. Framställningen berör exempelvis det europeiska revolutionsåret 1848, medan den svenska samhällshistorien berörs knapphändigt. Läsaren får ingen djupare kontext till den period som boken titel utnämnt till Bernadotternas "charmöretapp" – ett svåröversättligt ord som ursprungligen avser den sista etappen i en stafett där segern är given och det bara är att springa i mål.

Berättandet utgår kronologiskt från de beskrivna personernas liv med hjälp av det arkivmaterial (dagböcker, brev och teckningar) som författaren i första hand hittat i Bernadottearkivet. Jag är den första att hävda att arkiv är viktiga att använda för att få perspektiv på personer och samhällsfenomen. För att ge dem en ordentlig kontext krävs emellertid också tillförlitligt sekundärmaterial. Av litteraturförteckningen att döma är det tveksamt i vilken utsträckning författaren haft tillgång till detta.

Det jag mest saknar är ett sam-

manhang som lyfter fram övergripande samhällsliga förlopp, exempelvis den borgerliga offentlighetens framväxt under 1800-talet som bakgrund till kronprinsfamiljens deltagande i det offentliga livet. Skjævesland berör kort ämnet när han presenterar musiken och musiklivet på sidan 143 och framåt. Jag ser dock att den borgerliga offentlighetsdiskussionen kunde ha spelat roll som bakgrund till kronprinsfamiljens historia med framväxten av handel, dagstidningar, nya idéer inom studentlivet, ett musikliv utanför hovet, industrialismen och arbetarrörelsen samt därmed sammanhängande krav på demokrati i det politiska livet – och inte minst normmännens strävan efter självständighet.

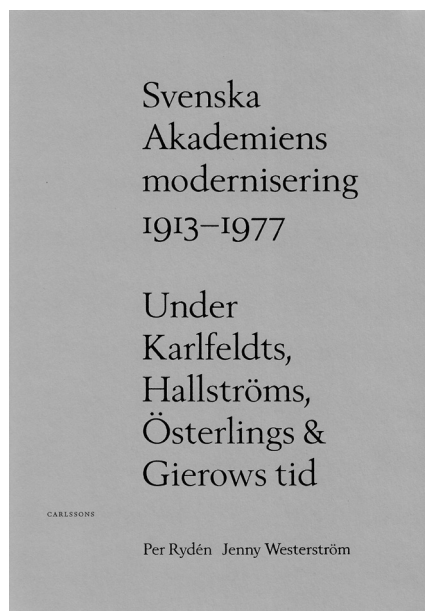
Annars ger boken en bra bild av hur prinsen växte upp, vilka hans intressen var förutom musiken, hans studier och resor. Troligen är den en av de mest detaljrika berättelserna beträffande prins Gustafs korta liv i en värld som under 1800-talet snabbt förändrades. Han fick aldrig chansen att utvecklas som fullvuxen med vad detta kunde ha inneburit av familj, plikter och uppdrag.

Boken har ingen notapparat och jag antar att detta beror på en strävan att i första hand göra en vacker och lättläst bok. Samtidigt förlorar den i exakthet och kontrollerbarhet – det är svårt att veta ur vilket källmaterial påståenden och citat är hämtade. Där finns littera-

turlista och hänvisningar till vilka arkiv och bibliotek som besökts, men inte vilka arkivmaterial som använts vid dessa institutioner.

Biografin har även en illustrationsförteckning, som anger varifrån bildmaterialet är hämtat. Den är tyvärr inte fullständig. Bilden av Stjernsunds slott på sidorna 166–167 finns exempelvis inte med. Dessutom saknas en del av bildtexten. En närmare genomgång av bildhänvisningarna visade att alla små porträttbilder i marginalerna samt, förutom ovan nämnda bild, ytterligare några bilder (totalt 45) inte medtagits i förteckningen. Synd på en annars tilltalande bok.

Barbro Kvist Dahlstedt

PER RYDÉN & JENNY
WESTERSTRÖM
Svenska Akademiens modernisering 1913–77: Under Karlfeldts, Hallströms, Österlings & Gierows tid

Stockholm: Carlssons förlag, 2018. 749 s.

För några år sedan bevistade jag jordfästningen av en bekant, och som det var maj och sommaren närmade sig hade en kvartett valt att sjunga "En vänlig grönskas rika dräkt", vår kanske ("Den blomstertid nu kommer" får ursäkta) mest älskade sommarsalm, med text av Carl David af Wirsén. Vid kaffet reste sig den bortgångnes far och tackade spontant sångarna för att de med sitt framträdande hade hedrat

även psalmdiktaren, denne annars så förtalade och förkättrade skald.

Varför berättar jag nu detta som inledning på en bokrecension? Jo, Wirséns mörka skugga kastas över åtminstone första halvan av detta verk om Svenska Akademiens utveckling under 65 år av 1900-talet, trots eller just på grund av att Wirséns död 1912 innebär själva starten för vad författarna, emeritiprofessorerna i litteraturvetenskap Per Rydén och Jenny Westerström, kallar akademiens modernisering.

Vid sin bortgång hade Wirsén varit akademiens ständige sekreterare i nära 30 år och hade otvivelaktigt satt sin speciella prägel på verksamheten. Många var de yngre författare som han hade uttryckt sin starka skepsis inför; idag tänker nog de flesta på Strindberg, när det begav sig handlade det inte minst om Oscar Levertin och Verner von Heidenstam, och flera av de motarbetades avsky gentemot Wirsén var ofta väl så stor tillbaka. Det var emellertid också Wirsén som drev igenom att akademien skulle acceptera det hedrande uppdraget att utse de årliga Nobelpristagarna i litteratur och därigenom på ett helt annat sätt än tidigare uppmärksammas globalt.

Rydéns och Westerströms bok är kanske rent formellt ett bidrag till en korporations, Svenska Akademiens, historia, men i realiteten handlar det i högsta grad om personhistoria – fyra

diktare i deras roller som ständiga sekreterare i akademien.

Dalaskalden Erik Axel Karlfeldt hade redan som 40-åring tagit inträde i kretsen av ”De aderton” 1904 och somliga uppfattade det som ett slags reträtt från Wirséns sida eller kanske som ett slugt drag för att tillfälligt tysta kritiken. (En skämttecknare lät Wirsén säga om Karlfeldt: ”Han borde egentligen vara dubbelt så gammal och inte ha skrivit vers”!)

Till skillnad från de flesta andra så kallade 80- och 90-talister hade inte Karlfeldt dragits in i de många wirsénska striderna och det var kanske därför som just han blev utvald först i den nya generationen. Utvald blev han alltså också 1913 när Wirséns efterträdare i funktionen som ständig sekreterare skulle tillsättas (efterträdare till Wirsén som ledamot på stol nummer åtta blev däremot Heidenstam, pikant nog).

Det är Per Rydén som har skrivit avsnittet om Karlfeldt och hans sekreterartid, vilken onekligen präglades av stor dynamik och dramatik. Selma Lagerlöf, ännu en som Wirsén betraktat med misstro, tog sitt inträde som första kvinna bland De aderton år 1914 (nobelpriset hade hon fått redan 1909) när första världskriget var ett par månader gammalt och i fyra långa år till skulle sätta sin prägel på Europa, inklusive det neutrala Sverige.

Även nobelpriset i litteratur fick sina

ramar vidgade under Karlfeldts sekreterarskap; under det första året 1913 gick det till den första icke-europén, Rabindranath Tagore från Bengalen; under Karlfeldts sista hela verksamhetsår, 1930, gick det för första gången till en amerikan, Sinclair Lewis. Hela tiden frammanas bilden av hur akademien genom Karlfeldt befriats från den wirsénska bojan och avsnittet är nog intressant i och för sig. Samtidigt finns stora stycken som inte känns helt nya; det har helt enkelt skrivits ganska mycket om Karlfeldt förut, även i närtid, låt vara att det mesta då handlat om diktaren, inte om den litteräre ämbetsmannen.

Betydligt mindre krut har den moderna forskningen spillt på Karlfeldts efterträdare som sekreterare, Per Hallström; han får nog kallas bortglömd åtminstone i hemlandet, utom i Nacka där han bodde och där han fått en egen väg. Avsnittet om honom borde därför bjuda en hel del av intresse, men det är enligt min mening bokens svagaste.

Hallström, ovanligt nog för en diktare civilingenjör till yrket, kom in i akademien 1908 och tjänstgjorde som ständig sekreterare åren 1931–41. Det är Rydén som har tecknat porträttet även av Hallström, och jag tycker att framställningen här och var verkar en smula konstruerad. Rydén skrev för tio år sedan biografen *Den framgångsrike förloraren* över Carl David af Wirsén,

och det märks verkligen i avsnittet om Hallström. Rentav mer än i Karlfeldt-avsnittet manas Wirséns spöke fram men på motsatt vis – kanske är det jag som övertolkar men här känns det som om läsaren borde uppfatta Hallströms decennium som en ”backlash”, en återgång till Wirséns tid och ideal.

Ändå hade den unge Hallström hört till de många ”anti-wirsénarna” om uttrycket tillåts, låt vara inte kämpande i främsta ledet. Han var också, i likhet med Karlfeldt men till skillnad från Wirsén (och efterföljarna Österling och Gierow) ordensvägrare – bara en så’n sak! Akademiens känsliga position under andra världskriget kommer naturligtvis upp här, eftersom Hallström hörde till De adertons traditionella tyskvänner även under nazitiden, vid sidan av de i sammanhanget nästan söndertröskade Sven Hedin och Fredrik Böök.

När Anders Österlings långa sekreterartid (1941–64) börjar tar Jenny Westerström över pennan. Österling skulle kunna ses som en motsvarighet till Karlfeldt, den där återger akademien vitalitet och nytänkande.

Westerström är inte lika tendentiös som Rydén och avsnittet om Österling är informativt och välskrivet men, det finns ett men även här, nämligen Westerströms gedigna tvåbandsbiografi från 2013 om Österling både som skald och som akademiämbetsman. Kanske var

den *för* gedigen – känslan jag får är att allt redan blev sagt däri och att Österlingavsnittet i den nya boken därför blir ett slags kompilat.

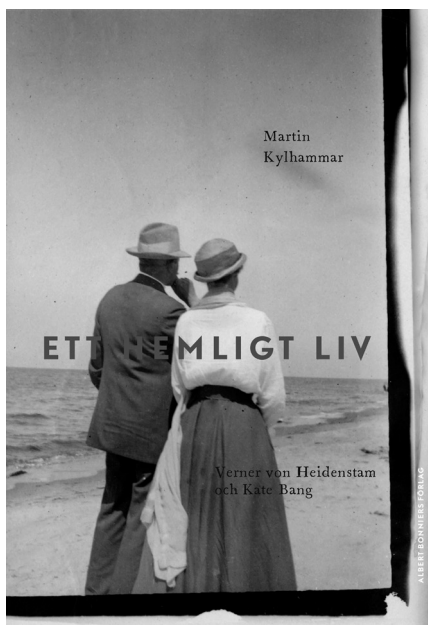
Som fjärde och sista avsnitt skriver Westerström om akademiens sekreterare 1964–77, Karl Ragnar Gierow, och här är det mesta både nytt och bra, man skulle bara ha önskat sig mer. Jag vågar till och med fram med åsikten att det aktuella verket skulle ha vunnit på en annan approach, nämligen om Westerström hade skrivit en lika fyllig och likadant upplagd biografi om Gierow, och enbart honom, som hon gjorde om Österling. En sådan bok skulle knappast heller ha blivit lika framtung av myten Wirsén som Rydén-Westerströms samproduktion!

Gierow (född 1904, en av De aderton 1961, död 1982) var skåning liksom Österling och även Hjalmar Gullberg, företrädaren på stol nummer sju. Han var en formsäker poet men har som sådan – kanske orättvist – hamnat lite i bakvattnet av såväl skånska versekvilibristerna av typen Gullberg och Frans G. Bengtsson som de lyriska intimiterna, till exempel Gunnar Mascoll Silfverstolpe. Istället blev Gierow legendarisk chef för Dramaten, men det var som akademisekreterare han verkligen odödliggjordes och blev bekant för världen genom att i TV år från år presentera namnet på nobelpristagaren i litteratur.

Särskilt dramatiskt blev det för Gierow 1970, då den oppositionelle sovjetförfattaren Alexander Solsjenitsyn fick priset men inte kunde hämta det förrän han jagats i landsflykt 1974, och just samma år 1974 då delar av Kultursverige vredgades över att akademien vågade belöna två av sina egna, Eyvind Johnson och Harry Martinson, med nobelpris (det hade förekommit tidigare, senast 1951, utan någon liknande kulturkamp i medierna). Personliga tragedier och en oregelbunden livsföring (efterträdaren som ständigt sekreterare Lars Gyllensten har beskrivit en diet på huvudsakligen whisky och cigarrer) slet också hårt på Gierow.

Ett klart plus för boken är att inte bara spektakulära akademisysslor som nobelpris och ledamotsinval tagits med utan även sådant som det tålmodiga arbetet med ordboken, SAOB, initierat redan av grundaren Gustaf III. Däremot har inte våra dagars sorgliga akademifejd präglat framställningen; klokt med tanke på upplägget, ty sätter man punkt 1977 så gör man.

Michael Bejke

MARTIN KYLHAMMAR

Ett hemligt liv: Verner von Heidenstam och Kate Bang

Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2019. 647 s.

Stora personligheter råkar ibland ut för ödet att inte få bestämma över sitt arv och minne. Den framgångsrike museimannen Artur Hazelius önskade sannolikt en enkel bisättning tillsammans med den avlidna hustrun i faderns familjegrav på Solna kyrkogård. Den klentrogne kan notera att det finns plats för hans namn vid hustruns på den höga bautastenen nära kyrkan.

Omvärlden ville emellertid annorlunda. Hazeli frånfalle skulle formastill en begravningsceremoni av stats-

liknande karaktär där han i stället gravsattes på Skansen; väl i syfte att marknadsföra hans två skapelser Skansen och Nordiska museet. Detta, mot Hazeli vilja ordnade vilorum, hedras alltfört ärligen av institutionernas personal.

För författaren Verner von Heidenstam gick det nästa lika illa. Han fick visserligen själv utforma sin grav med utsikt över Vättern. Men han fick dela den med första fränskilda hustrun; tilllägg efter hans död, som han nog avvissat i livet.

Efter att ha genomgått ett antal äktenskap och andra förbindelser, som i de flesta fall inte slagit så väl ut, inledde Heidenstam 1916 ett särboliknande förhållande med den fränskilda danskan Kate Bang. Utåt lanserades hon som sällskapsdam/sekreterare vilket innebar att paret lade ner omfattande möda på att dölja sitt samliv via "sedesamma" fördyrande bokningar av hotellrum bland annat vid långa utlandsresor, liksom måttfull information om relationen till media och vänkrets.

För Heidenstams del skulle emellertid inte heller denna relation sluta lyckligt, även om den varade i ett tjugotal år. Kate Bang var ju betydligt yngre och när Verner von Heidenstam med åren, mot början av 1930-talet, blev mindre fysiskt aktiv inledde Kate Bang, som blivit förtjust i golf och tennis, en förbindelse med en annan uppenbarli-

gen mer vital man medan Heidenstam hölls på sparlåga.

Heidenstam kunde dock underhand genomsöka bedrägeriet och också rätt peka ut sin rival även om "sidoverksamheten" för det mesta tilldrog sig i Danmark. Detta innebar att Heidenstam med en nutida term "gjorde slut" med Kate Bang och också strök henne ur sitt testamente. I en tidigare version skulle Kate Bang ärva allt. Brytningen innebar också att hon blev av med sitt rum och inte längre kunde besöka det i tätt samarbete skapade författarhemmet Övralid där emellertid, som Heidenstamforskaren Andreas Nyblom lite syrligt uppger, "ingenting skrevs" trots att det väl var så planerat. Den bristande inspirationen var kanske heller ingen överraskning då Heidenstam med Kate Bang i stort levde om sitt liv där långa vistelser i Sydeuropa ofta på samma orter som förr var det vanliga.

Kate Bang gav nu inte upp så lätt. Hon bearbetade med viss framgång kretsen kring Heidenstam och anförde versionen att denne gjort slut på grund av senilitet och att förbindelsen med den nye mannen blivit intim först efter att Heidenstam "kastat ut henne". Hon hade alltså uppträtt korrekt, men blivit illa behandlad och borde få återta rollen som värdinna på Övralid och också som närstående vara en av förvaltarna av Heidenstams minne och författarskap. I början av 1940-talet skaffade

hon sig också en sommarbostad på bekvämt avstånd från Övralid.

Mot denna hennes berättelse stod emellertid de nära vänner till Heidenstam som var säkra på att författaren varit fullt klar när han bröt förbindelsen. I denna krets återfanns bland andra Sven Hedin och arkeologen Otto Frödin.

Så länge Sven Hedin var ordförande i den stiftelse som bildats för att förvalta Heidenstams arv hade Kate Bang små utsikter till framgång. Men när Hedin lämnade och ordförandeskapet övertogs av litteraturvetaren Fredrik Böök öppnades nya möjligheter.

Innan dess hade Kate Bang fått kämpa hårt för att på hemmaplan bibehålla sin moraliska oförvitlighet. Hennes gifte danske älskare råkade avlida före Heidenstam och hade oförsiktigheten att testamenterat hela sin stora förmögenhet till älskarinnan. Skandalen fördjupades av att den bedragna hustrun var nära väninna med Kate Bang. Hon krånglade sig emellertid hyggligt ur den prekära situationen genom att arvet blev en stiftelse, visserligen med Bang i ledningen. Affären innebar emellertid att Danmark nu kändes mindre välkommande och att Kate Bang än mer inriktade sig på att "återövrva" Övralid.

Med Böök som ny ordförande skulle stiftelsen inrikta sig på att ge ut Heidenstams samlade verk och en biografi

om författaren. För att genomföra detta projekt menade Böök att Kate Bang var omistlig och medan de två tillsammans sjösatte projektet inledde de också en intim förbindelse. Bööks fru ville skiljas men maken var ovillig.

För Böök var det förstås självklart att Kate Bang skulle rehabiliteras fullt ut, men kampen mot särskilt Otto Frödin blev hård och drog också ut på tiden. Frödin, som kommit på nära social fot med Heidenstam genom att han ledde utgrävningarna i Alvastra vilka mycket intresserade Heidenstam, hade ingalunda varit överksam. Redan när Heidenstam ”gjort slut” medverkade han till att författaren tog kontakt med sin första fränskilda hustru. Hon fick också ta över Kate Bangs rum på Övralid och senare som nämnts dela grav med författaren. Avsikten med detta var förstås att blockera Kate Bangs möjliga återkomst.

Böök och Bang fick också sina fiskar varma genom att Frödin till media kunde bekantgöra dels parets intima relation, dels att Bang tidigare bedragit Heidenstam. Striden om Övralid antog också sådana proportioner och allmänintresse att en pjäs skrevs om konflikten och uppfördes på Dramaten 1943.

Slutligen stod emellertid Böök och Bang som segrare och fick forma Heidenstams eftermäle. För två nutida Heidenstamforskare – Per I. Gedin och Andreas Nyblom – är det också

Otto Frödin och hans medsvurna som är de intriganta och som med diverse slag under bältet försökte detronisera den snälla och välmenande Kate Bang.

Men med sin ingående och också skarpsinniga undersökning av Heidenstams och Kate Bangs samliv har litteraturvetaren Martin Kylhammar kommit till ett annat resultat. Huvudskälet till detta är att Kylhammar kunnat ta del av nytt och avgörande källmaterial i huvudsak kopplat till Kate Bang. Han har då kunnat genomlysna hennes skickligt utlagda dimridåer, medan Gedin och Nyblom bara har haft hennes egna uttalanden som källa.

Kylhammar finner det alltså fullt klarlagt att Kate Bang under flera år ”bedrog” Heidenstam när hon inledde en intim förbindelse med en dansk advokat liksom att Heidenstam ingalunda var senil när Kate Bang tvingades lämna Övralid och ett hägrande arv.

Men Kylhammar undersöker nu inte bara Kate Bang och hennes mansaffärer. Han fördjupar sig också i de aktioner som ”Frödinsidan” skapade och finner att även de i relation till Heidenstam och hans minne agerat märkligt. Särskilt processen med den första hustrun framhålls som anmärkningsvärd.

När man granskar Kylhammars detektivarbete slås man också av Bangs omfattande manipulativa förmåga och också den enorma energi hon under många år lade ner på att konstruera en

otadlig berättelse om sin egen person, även avseende samlivet med Heidenstam, och där Böök emellanåt får agera ”duktig idiot”. Detta ger också ett spännande perspektiv på hur viktig ett moraliskt leverne kunde vara för en del av det tidiga 1900-talets överklass.

Kylhammar tar inte bara upp striden om Övralid och Bangs och Heidenstam mångåriga hemliga samvaro eller Bangs mansrelationer. Han fördjupar sig också i Heidenstams påstådda nazistsympatier. Också här kan Kylhammar presentera nya och spännande forskningsresultat.

För en bredare allmänhet är väl Verner von Heidenstam idag kanske mest känd för att han skulle ha haft nazistiska böjelser. Han fick ju besök av Hitlers ställföreträdare Rudolf Hess på Övralid och vid sin död hedrades Heidenstam med en uppseendeväckande omfångsrik begravningskrans från samma håll.

I *Ett hemligt liv* framgår att Heidenstam var mycket missnöjd med det kommunistinfluerade Italien strax efter första världskriget och såg – liksom många andra – Mussolini som Italiens räddare och ordningsman när denne tog makten 1922. Heidenstam var också fortsatt en hängiven antikommunist men hade enligt Kylhammar knappast någon vurm för Hitler eller nazismen.

Skälet till att detta rykte uppstod och kunnat hållas levande in i nutid

beror enligt Kylhammar på den tyske nazisten och ”kulturmannen” Paul Grassmanns verksamhet. Han skulle på uppdrag av Goebbels kulturdepartement försöka nazifiera för Tyskland viktiga svenska författare och kulturpersonligheter. Här var Heidenstam inte ensam utan även Selma Lagerlöf, Fredrik Böök och andra blev utsatta för Grassmanns omsorger.

Metoden yttrade sig i Heidenstams fall så att Grassmann på ett begåvat sätt upprättade en förtroendefull vänskapsrelation med författaren för att sedan i till exempel intervjuer ändra texten i nazipositiv anda före publicering. Heidenstam var emellertid observant för det mesta och kunde ändra tillbaka. Det var förstås också Grassmann som låg bakom det spekulativa Hessbesöket och den vidlyftiga begravningskransen 1940.

För att återgå till Kate Bang – av judisk börd som ju skulle ställt både Böök och Heidenstam i en underlig dager om de nu skulle ha haft en nazistisk övertygelse – kan Kylhammar alltså tydligt klarlägga att Heidenstam avslutade relationen med henne vid sina sinens fulla bruk och sedan fjärmade sig från henne fram till sin död.

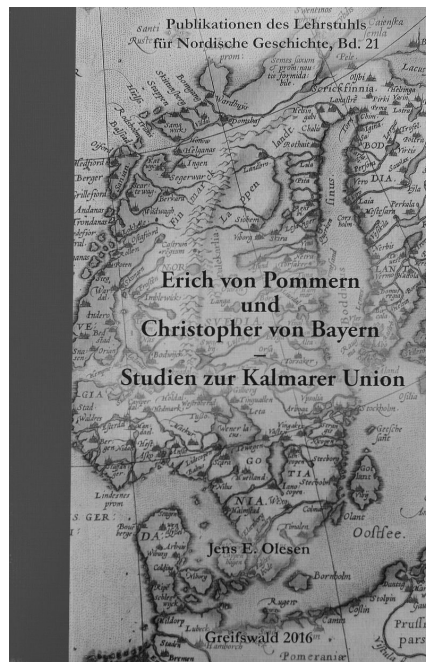
När det gäller Böök uppskattade Heidenstam honom som person. Heidenstam lobbade bland annat för Bööks inval i Svenska akademien. Därremot hade han inte mycket till övers

för Böök som litteraturvetare; ett forskningsfält som Heidenstam också närmast såg som löjligt. Att därför Bang och Böök till slut skulle forma Heidenstams litterära och personliga eftermäle kan knappast ha varit i nationalskaldens smak.

Kylhammar konstaterar också att Bang och Böök när de genomförde sitt stora litteraturprojekt fann anledning av förminska och förvanska betydelsen av Heidenstams författarskap och person. Om å andra sidan "Frödinlägret" fått bestämma skulle enligt Kylhammar risken att Heidenstam och hans författarskap blivit alltför idealiserat varit överhängande.

Med *Ett hemligt liv* har Martin Kylhammar presenterat en imponerande forskarbragd; en omfångsrik, men lättläst och spännande bok som har alla möjligheter att bli den definitiva skriften om "kampen om Övralid"; en bok som till och med Heidenstam – fastän avig mot litteraturvetenskap – nog kunnat läsa med behållning.

Ulf Hamilton

JENS E. OLESEN

**Erich von Pommern und
Christopher von Bayern: Studien zur
Kalmarer Union**

Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 2016. 340 s.

Erik av Pommern hör inte till den svenska historiens hjältekungar. Medan drottning Margareta (†1412) med rätta framställts som en kraftfull och kompetent monark har efterträdaren Erik målats i mörka färger, inte minst inom den nationalromantiska historieskrivningen.

I Carl Grimbergs *Svenska folkets underbara öden* – en av landets genom tiderna mest lästa historiebok – be-

skrivs hans regering under den talande rubriken ”Erik av Pommern vansköter Sverige.” Därefter följer, på ett sätt som brukar reserveras för kvinnor, först och främst ett omdöme om hans fysiska företecknen: ”Erik skildras, när han stod i sin bästa ålder, som en fager man med guldgult hår och stor förmåga att tjusa kvinnor.”

I berättelsen om Kalmarunionens första tid 1397–1440 har könsstereotyperna alltså ovanligt nog ställts på huvudet: Margareta är den dugliga statsmannen medan Erik är svag, ombytlig och inkapabel att förvalta arvet efter den stora.

Efter att Erik av Pommern under loppet av 1430-talet förlorade kontrollen över de tre rikena övertogs tronen av hans systerson Kristoffer av Bayern. Om Erik skildrats som inkompetent har Kristoffer sällan skildrats över huvud taget. Hans korta regeringstid 1440–1448 har behandlats ganska sparsamt av akademisk forskning, och i det allmänna historiemedvetandet är han troligtvis så gott som bortglömd.

I *Erich von Pommern und Christopher von Bayern* har Jens E. Olesen, professor i nordisk historia vid universitetet i Greifswald, samlat ett urval texter där han lyfter fram unionskungarna och deras politik. Av de 17 uppsatserna är fyra författade på engelska och 13 på tyska – förhållandevis läsarvänlig sådan, förutom några citat på

medeltida plattyska som olyckligtvis lämnats översatta. Texterna har publicerats 1981–2009 i olika samlingsverk, men flera av dessa är svåråtkomliga för svenska forskare.

I Olesens framställning är Erik av Pommern långt ifrån den dumma blondinen i *Svenska folkets underbara öden*. Som regent över Europas till ytan största rike var han en av kontinentens mest betydande furstar. Detta bekräftades bland annat av giftermålet år 1406, då kung Erik vigdes samman med ingen mindre än Filippa av England, en av Henrik IV:s döttrar.

Erik av Pommern drev målmedvetet den politik som etablerats av Margareta: att skapa en enhetlig, centraliserad union ledd av en stark kungamakt. Maktanspråken utsträcktes med varierande framgång till Island, Schleswig och Estland. Centralt var också att få kontroll över Östersjöhandeln, något som till stor del uppnåddes med införandet av Öresundstullen år 1429. Den skulle förbli den danska statens viktigaste inkomstkälla i mer än 400 år.

Kung Erik framstår som en välinformerad och intelligent politiker, som var kapabel till diplomatiskt rävspel på allra högsta nivå. Men samtidigt, hävdar Olesen, hade Erik en genuin vilja att vara *rex justus*, en rättfärdig konung.

I en intressant uppsats om Eriks och Filippas relation till birgittinerklostret i Vadstena visar Olesen hur birgittiner-

na fyllde både realpolitiska och andliga funktioner för kungaparet. Erik och Filippa understödde ordens etablering i Danmark, Norge och Finland i hopp om att unionen skulle få draghjälp av de populära birgittinerna. Ansträngningarna riktades också mot Gud Fader själv: en av birgittinernas uppgifter var att be för unionen och dess kungahus.

Kungaparet donerade även en relik av Knut den helige till klostret i Vadstena. Därmed hade man gjort klostret till en central vallfartsort även för Danmark – ett religiöst ”Capital of Scandinavia”, skulle man kunna säga. När drottning Filippa gick bort var det i Vadstena hon begravdes, inte i någon av de äldre vallfartskyrkorna Roskilde, Nidaros eller Uppsala.

Kung Eriks förhållande till riksråden i Sverige och Danmark var inledningsvis gott, menar Olesen. Kungamakens ökande anspråk stötte visserligen på motstånd i Sverige, men situationen hanterades genom att den omtyckta drottning Filippa vistades i Sverige och bedrev en flexibel politik. Först mot slutet av Eriks tid på tronen blev situationen akut.

Ett av Eriks mål var att införliva grevskapen Schleswig och Holstein i unionen. Konflikten ledde till återkommande krig. Engelsekretsupproret 1434 tvingade emellertid kungen att snabbt sluta kompromissfreder med fienderna i söder. Kampen om Schleswig var där-

med förlorad, och det svenska riksrådet utökade samtidigt sina befogenheter. Det hela var ett förintande nederlag för kungamakten.

År 1438 lämnade Erik av Pommern Danmark och slog sig ned på Gotland. I tidigare forskning har händelsen betraktats närmast som en flykt. Marken brände under fötterna på kung Erik, som satte sig på Visborgs slott för att slicka sina sår och dra sig fram som sjörövkung, har man antagit.

Olesen menar tvärtom att kungen alls inte var uträknad. Han hade fortfarande kontroll över de slott som tog in öresundstullen; Norge var fortsatt lojalt; formellt sett var han ännu kung över unionen. Valet att resa till Gotland var strategiskt motiverat: eftersom både det svenska och det danska riksrådet ansåg att Gotland var deras var det ett effektivt sätt att kunna pressa både Sverige och Danmark. Gotland var Eriks nyckel för att stärka sin position som unionskung.

Erik av Pommerns planer på en återkomst gick emellertid om intet. 1440 valdes Kristoffer av Bayern till ny kung, och befälhavaren på öresundsslotten lämnade över dem till honom – Erik hade därmed förlorat kontrollen över Danmark både formellt och ekonomiskt.

Valet av Kristoffer motiverades av att tronföljden i Norge var ärftlig. Han är annars en udda fågel i skandinavisk

historia, kommen som han var från en del av Europa som man annars knappt hade några kontakter med. Olesen argumenterar emellertid för att den bayerske Kristoffers korta regeringstid 1440–1448 var viktigare än vad som framgått i tidigare forskning.

Kung Kristoffer framhävde sig själv som högst i rang näst den tyske kejsaren, bland annat genom att använda kejsarliga kröningar som modell för sin egen. Han införde administrativa reformer i Danmark enligt mönster från det kejsarliga kansliet. Länsväsendet förändrades efter bayerska och kontinentala förebilder. Och Kristoffer lyckades, till skillnad från föregångarna Margareta och Erik, ta kontroll över Island och dess vinstgivande handel. (Knepet var att kontrollera ön från hemmaplan: när engelsmännen handlade direkt med Island svarade Kristoffer med att låta kapa engelska fartyg i Öresund.) När han dog vid 32 års ålder stod unionen stark.

Erich von Pommern und Christopher von Bayern är en viktig publikation för den som forskar om Kalmarunionens tid. Olesen argumenterar övertygande för att tidens historia måste studeras ur ett övernationellt perspektiv. Allt hängde ihop: interna stridigheter inom Hansan eller till och med enskilda handelsstäder påverkade unionskungens politik och vice versa. Det som hände i Schleswig gav avtryck i svensk historia.

För att förstå skandinavisk medeltidshistoria måste vi även studera Island, England, Baltikum, Hansestäderna, Bayern och Polen.

Olesen kritiserar alltså den enögt nationella historieskrivningen, och det med rätta. Samtidigt behandlar han själv Danmark och Sverige som nationella block med tydliga skillnader i språk, kultur och levnadssätt. De lika stora skillnaderna inom ett medeltida kungarike berörs över huvud taget inte. Ett nationellt synsätt verkar på så sätt ha smugit sig in bakvägen i hans framställning.

Det bör även noteras att det som presenteras är traditionell, aktörscentrerad politisk historia – ”kungar och krig”, om man så vill. Denna historia är naturligtvis inte falsk. Olesen är en betydligt mer välmeriterad forskare än undertecknad recensent, och de aktuella uppsatserna präglas av gott vetenskapligt hantverk och ett gediget arkivarbete.

Vad man saknar är likväl ett större inflytande från de senare decenniernas forskning inom arkeologi, ekonomisk historia och social- och genushistoria. När Olesen talar om nyare forskning syftar han ibland så långt tillbaka som till Gottfrid Carlssons *Sveriges historia till våra dagar* från 1941. Många färskare arbeten saknas, till exempel Marie-Louise Flembergs *Filippa: Engelsk prinsessa och nordisk unions-*

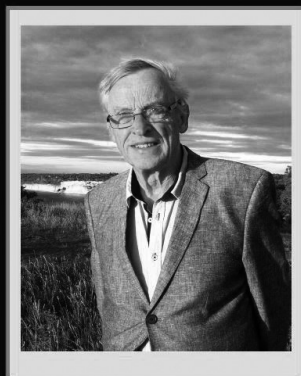
drottning från 2014.

Politikens smutsiga och blodiga sida framkommer bara i bisatser, som till exempel att Erik av Pommern enligt Vadstena klostrets diarium lät avrätta samtliga män i Fehmarn under kriget med Holstein 1420 – omkring 6000 män. Det faktum att Kristofer av Bayern drabbades av ett ganska allvarligt bondeuppror avhandlas i två meningar. Makthavarnas krigsförklaringar, fredsfördrag och allianser svävar således i en egen sfär, helt isolerad från tidens vardagsliv. Även när Olesen talar om hela riken är det den allra översta elitens kvarlämnade handlingar han stöder sig på. Detta är historien om dem som lämnat skriftliga källor efter sig.

Erich von Pommern und Christopher von Bayern är alltså inte något översiktsverk. Läsaren förutsätts kunna sin medeltidshistoria. Den som vill veta något om periodens mer övergripande ekonomiska och sociala processer får söka på annat håll. Däremot får man hoppas att skandinaviska historiker läser boken, det tyska språket till trots, och integrerar de viktiga resultat Olesen fått fram i sin historieskrivning om Kalmarunionen.

Hanna Enefalk

Ensamma eller tillsammans?

Sune Åkerman

SUNE ÅKERMAN

Ensamma eller tillsammans?

Visby: Nomen förlag, 2018. 181 s.

Historikern Sune Åkermans självbiografi *Ensamma eller tillsammans?* ger läsaren insyn i miljöer, människor och motiv inom historieforskningen under efterkrigstiden. Titeln pekar på spänningen mellan ett individuellt och ett kollektivt agerande inom svensk historieforskning.

För den historiografiskt intresserade är boken synnerligen intressant: den skildrar en dramatisk övergång från en dominerande ensamforskning till olika former av samarbetsprojekt. Åkerman beskriver sex spår eller temata när han ser tillbaka på sin forskargärning. Det

kanske viktigaste uttrycks i bokens titel, *samverkansspåret*.

Tidigt gick det upp för mig att framgångsrik och inspirerad forskning bäst kunde bedrivas i olika samarbetsformer. Denna insikt blev för mig ett evangelium som jag ständigt skulle komma tillbaka till.

Samverkansspåret löper parallellt med övriga spår; det *internationella*, det *historiedemografiska*, *oral history*- och *utbildningsspåret*. Bokens disposition är kronologisk och följer karriären årtionde efter årtionde och belyser också hur forskningen påverkas av trender och tendenser innanför och utanför akademien.

Åkerman skildrar sin klassresa från arbetarstadsdelen Ulvsunda utanför Stockholm till Uppsala universitet. Som för många andra klassresenärer var enskilda lärares och föräldrars uppmuntran avgörande. Intrycken från barndomens arbetarmiljö var en följeslagare genom karriären och bidrog till dess inriktning på lagarbete framför ensamarbete och till en forskargärning som präglats av ett starkt intresse för den lilla människan. Den akademiska resan förde Åkerman vidare från Uppsala till Umeå, Göteborg och Karlstad med mellanlandningar i Boston, Cambridge, Toronto och Paris.

Boken är en tidsresa från 50-talets starkt hierarkiska miljöer, dominerade

av professorers envælde och konservatism, till 60- och 70-talets radikalisering och öppningar mot en sociologiskt inspirerad samhällsanalys. Nya perspektiv som "historia underifrån" inspirerade av den franska Annalesskolan underströk vikten av ett tvärvetenskapligt arbetssätt som krävde mer av samverkan och mindre av ensamarbete. Åkerman skriver:

Den nya vetenskapliga andan skördade stora framgångar vid Uppsala-institutionen. På två decennier disputerade 120 unga forskare, varav många inom de tre stora projekten Militärstaten, Folkrörelserna och Amerikautvandringen. Framför allt de två senare förkroppsligade en anda av samverkan.

Åkerman pekar på tre viktiga framgångsfaktorer: 1) Nätverksbyggande och en öppenhet mot internationell forskning, 2) en ambition att skapa tvärvetenskapliga kontakter och samarbeten samt 3) organisatoriska förändringar, som följd av projektforskningens behov av seminarier vid sidan av professorsseminarierna. Åkerman understryker att professorerna i Uppsala, Sven A. Nilsson och Sten Carlsson, själva var starkt engagerade i projekten trots att de ursprungligen ställt sig skeptiska till lagarbete.

Amerikaprojektet, som Åkerman gavs förtroendet att leda, var en pionjärinsats.

Ett starkt internationellt nätverk

utvecklades inom projektet. Vid det Nordiska historikermötet 1971 utsågs emigrationen till ett gemensamt forskningstema med en rad framstående nordiska forskare inblandade, bland andra professor Ingrid Semmingsen som var en av Åkermans stora inspiratörer.

Vid konferensen "Time, Space and Man" i Umeå medverkade Charles Tilly, sociolog, statsvetare och historiker från Michigan University. Forskning bedrevs på båda sidor om Atlanten och framstående gästforskare knöts till Uppsalas forskningsavdelning. Åkerman erhöll en tvåårig gästprofessur vid Harvard och var "keynote speaker" vid världshistorikerkonferensen i San Francisco 1975 med utvandringen från Europa som huvudtema.

Totalt skrevs 20 doktorsavhandlingar, 5 licentiatsavhandlingar och hundratal uppsatser och smärre texter inom projektet. En upptäckt, menar Åkerman, var det omöjliga i att särskilja utvandringen till Nordamerika från andra typer av migration och exemplifierar med arbetsvandringar framtvingade av arbetslöshet, svartlistning och baggböleri.

Ett annat spår som följt Åkerman sedan 1970-talet är det historiedemografiska, som inleddes i Uppsala med ett brett upplagt familjehistoriskt projekt med ett femtiotal nordiska forskare inblandade. Resultatet redovisades i rap-

porten *Den utsatta familjen* med Hans Norman och Ann-Sofie Kälvemark som redaktörer. Den kvinnohistoriska forskningen fick här ett tydligt genomslag. Parallellt med rapporten utgavs ett fylligt familjenummer i den populärvetenskapliga tidskriften *Forskning och framsteg*, med Åkerman som redaktör.

Det enskilda projekt som Åkerman bedömer som mest originellt i sin forskning är "Rätanprojektet" – en studie om tvåbarnssystemets etablering under tidigt 1900-tal inom en svensk landsbygdsbefolkning. Metoden var här främst *oral history*, med ett sjuttioal separata intervjuer med äldre kvinnor och män. Resultatet visar på djupare liggande orsaker som bottenar i människors värderingar och preferenser. Orsaker som inte kunnat avtäckas med en aldrig så skicklig statistisk analys, enligt Åkerman.

Mötet med det radikala Umeå var på flera plan en kontrast till det traditionstyngda Uppsala, men skillnaderna ska inte överdrivas, anser Åkerman. Hans installationsföreläsning "I gränslandet mellan medicin och historia" var en fortsättning på samverkansspåret. Vid sidan av den ordinarie professuren i historia forskade han om kroppslängdsförändringar under 1800-talet tillsammans med docenten i medicin Ulf Högberg; forskning som gav en ny bild av hälso- och födöläget på

1800-talets landsbygd.

Som ett paradexempel på tvärvetenskaplig forskning lyfts Luleälvdalsprojektet fram. ”Befriade från traditionsrika bojer kunde vi sjösätta ett stort tvärvetenskapligt forskningsprojekt”, skriver Åkerman entusiastiskt som en av projektledarna. Inte mindre än nio universitetsämnen från tre fakulteter undersökte en tusenårig utveckling av älvdalens historia fram till 1900-talet. Projektet resulterade i ett 20-tal avhandlingar och över hundra vetenskapliga artiklar under 1980- och 90-talen. Åkerman beklagar att man inte lyckades enas om att skriva en gemensam slutrapport för projektet – en syntes av det tvärvetenskapliga arbetet.

I ”Kulturgränsprojektet” valde Åkerman att träda tillbaka när svårartade motsättningar uppstod redan i portgången. Motsättningarna belyser en problematisk sida hos universitetsmiljön, framhåller Åkerman, där de flesta av de små institutionerna på humanistiska fakulteten hade upplevt konflikter i arbetsmiljön som påverkade möjligheten till samverkan.

Lyckligtvis tillskapades andra forskningsnätverk – under 1990-talet var Nordkalottensamarbetets årtionde med historiker, arkeologer, religionshistoriker och sameexperter. Slutrapportens rubrik *Stat, religion, etnicitet* fångar väl innehållet som behandlar trosriktningarnas stora inflytande på Nordkalotten.

Vad gäller utbildningsspåret har pedagogen Egil Johansson varit en stor inspiratör genom banbrytande forskning om läskunnigheten i Sverige. Ett av de senare samarbetsprojekten som Åkerman initierade som emeritus vid Karlstads universitet var Folkskolläraryrket, ett samarbetsprojekt mellan främst historia och pedagogik som kan ses som en hyllning till folkskolläraarnas roll i demokratiseringen och för ett brett bildningsideal.

Intresset för bildnings- och utbildningsfrågor har också handlat om fortlöpande insatser inom folkbildning genom medverkan i bland annat Sverige Radio och Folkuniversitetet.

Den största besvikelsen upplevde Åkerman under slutet av 70-talet när han sökte professurer vid Stockholms universitet. Hans tunga meriter inom planering och ledning av forskningsprojekt vägdades inte in i bedömningen trots den nya högskolestadgans föreskrifter. Åkerman kommenterar: ”Det var helt enkelt en fråga om kvardröjande värderingar från tidigare perioder”.

Ett par år senare kom upprättelsen i Carl Göran Andraes bedömning av Åkerman för historieprofessuren i Umeå som bland annat framhöll det fruktbara vetenskapliga klimatet Åkerman skapat och hans roll som förnyare av det vetenskapliga livet i Sverige vid sidan av en stor vetenskaplig produktion inom inrikespolitisk historia,

migration- och demografisk forskning.

I boken uttrycker Åkerman också generell kritik mot hur tjänstetillsättningar går till vid svenska universitet med gynnande av egna sökande. Här har funnits en instängdhet som resultat av många forskares ovilja att möta nya miljöer. Det envisa fasthållandet vid inhemska forskningsuppgifter kan sannolikhet förklaras mot denna bakgrund.

Den vetenskapliga självbiografin är livsfarlig i händerna på forskare som tenderar att överväldigas av sin egen märkvärdighet, skriver Åkerman i sitt slutkapitel. Självbiografier riskerar of-

ta uttrycka bitterhet och personstrider. Åkermans text innehåller besvikelser men är fri från personangrepp – tvärtom hyllas ofta andras insatser framför de egna i den långa rad av samverkansprojekt som redovisas.

Det har inte funnits utrymme att redovisa mer än en bråkdel av miljöer och personliga möten, nationella och internationella, som beskrivs av Sune Åkerman. Sammanfattningsvis är dock Åkermans självbiografi ett viktigt bidrag till berättelsen om hur svensk historieforskning bröt upp ur nationella, institutionella och inte minst ämnets egna begränsningar.

Per-Olof Fjällsby

De fem första kvinnorna i riksdagen

Av Karin Kvist Geverts

De fem första kvinnorna i riksdagen 1921. Träsnitt av Sven Ljungberg i Kultur Gävleborgs ägo (Region Gävleborg). Av upphovsrättsskäl återges bilden endast i PHT:s tryckta upplaga.

På det kraftfulla träsnittet av konstnären Sven Ljungberg (1913–2010) ses fem kvinnor gå med hastiga steg uppför en trappa. De har eleganta vinterrockar och samtliga bär hatt. Tavlan heter ”De fem första kvinnorna i riksdagen 1921”. Hur beskrevs denna händelse i samti-

den och vad tänkte dessa fem kvinnor själva? Om detta ska den här artikeln handla.

Men innan vi kommer dit ska vi gå bakåt i tiden och se på hur det demokratiska genombrottet gick till. Sverige var sist i Norden när riksdagen för

hundra år sedan, den 24 maj 1919, fattade det första grundlagsändrande beslutet om allmän och lika rösträtt i Sverige. Året därpå, 1920, hölls det val och därefter bekräftades beslutet i januari 1921. Processen inleddes dock redan den 17 december 1918 med en överenskommelse där den demokratiska högern i första kammaren gick med på rösträtten. Men eftersom det var en urtima riksdag kunde den bara utlova att en förändring skulle ske, inte fatta något beslut. Demokratijubileet – alltså högtidlighållandet av tillkomsten av den allmänna och lika rösträtten – uppmärksammas därför inte bara under ett år i Sverige utan under flera, 2018–2021.¹

Det demokratiska genombrottet i Sverige skedde givetvis inte över en natt. Kampen för allmän och lika rösträtt startade långt tidigare och fördes av många olika aktörer. Beroende på var man vill lägga betoningen fäster en del startdatumet vid 1809 års regeringsform, eller vid tvåkammarriksdagens införande 1866, eller år 1884 då Theodor Fredrik Borg lade den första motionen om kvinnlig rösträtt.²

Men som vid all historisk förändring är det svårt att peka ut ett enskilt år eller en enskild aktör som avgörande. Utan parlamentarismen och folkrörelsernas framväxt med sitt demokratifostrande arbete och ett mer jämlikt styre där en man och kvinna hade en röst var, hade knappast dåtidens elitstyre ifrå-

gasatts. Utan rösträttsrörelsens olika organisationer som *Sveriges allmänna rösträttsförbund* eller *Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt* (LKPR) som drev frågan både utanför och innanför parlamentets väggar hade kraven på allmän och lika rösträtt inte ställts. Utan hungerkravaller och revolutioner 1917 och än mer novemberrevolutionen i Tyskland hösten 1918 hade en förändring inte kommit till stånd.

Man kan fortsätta att peka ut enskilda delars betydelse och det har också gjorts förtjänstfullt i tidigare forskning, men jag ska istället rikta blicken mot de fem kvinnliga pionjärerna. Förutsättningarna fanns alltså i september 1921 då de första riksdagsvalen hölls i vilka kvinnor kunde rösta och var valbara, men hur beskrevs denna händelse i samtiden?

Låt oss därför återvända till tavlan igen. Den heter lite missvisande ”De fem första kvinnorna i riksdagen 1921”, för trots att de blev valda i september 1921 så trädde de inte in i riksdagens arbete förrän den 10 januari året därpå. I titeln uppges heller inte kvinnornas namn utan de omtalas bara som grupp.

Från vänster ses Nelly Thüring (1875–1972) som valdes in för socialdemokraterna i andra kammaren och hade tidigare erfarenhet från kommunal nivå i Göteborgs stadsfullmäktige. Två från vänster är Kerstin Hesselgren (1872–1962) som hade lång och gedigen

utbildning och erfarenhet från socialt arbete i sin roll som yrkesinspektör. Hon valdes in som frisinnad vilde som enda kvinna i första kammaren. I mitten, med en fjäder i hatten, ser vi Elisabeth Tamm (1880–1958) som valdes in för liberalerna i andra kammaren. Tamm hade erfarenhet från politiska uppdrag i Julita kommun sedan många år tillbaka och drev godset Fogelstad med erkänd framgång. Tvåa från höger går Bertha Wellin (1870–1951) som valdes in till andra kammaren för högern. Hon var utbildad sjuksköterska och hade lång erfarenhet av politiska uppdrag på kommunal nivå med sig in i riksdagsarbetet. Slutligen går Agda Öst-

lund (1870–1942) längst till höger i bild. Hon valdes in för socialdemokraterna till andra kammaren och hade också lång och omvittnad erfarenhet från arbete i kommunalpolitiken.³

Tavlan är komponerad så att kvinnorna tycks gå tillsammans och ger onekligen ett starkt intryck av att de var sammansvetsade som grupp. Men var det så det gick till på riktigt? Gräver man i arkivet så hittar man i tidsskriften *Idun* ett fotografi som måste ha stått som förlaga till bilden.⁴

Studerar vi fotografiet noga ser vi att det bara är två av kvinnorna som faktiskt anländer tillsammans (Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm) med-

Framsidan av tidningen *Idun*, nr 4, den 22 januari 1922. Rubriken lyder "Riksdagskvinnornas entré" och under bilden står de fem kvinnornas namn.

an de andra måste ha kommit ensamma av skarven mellan fotografierna att döma. Vi ser också att det enbart är på fotografiet av Nelly Thüring, längst till vänster, som man tydligt kan se att hon är på väg uppför riksdagens trappa. På de andra fotografierna är det mer oklart om de redan är uppe på avsatsen. De gjorde alltså inte entré tillsammans så som tavlan vill berätta.

Det är dock ingen orimlig tanke som konstnären försöker förmedla. Att kvinnorna betraktades som en grupp bekräftar flera källor i samtiden. Tidningen *Hvar 8 dag* kallar Nelly Thüring, Elisabeth Tamm, Bertha Wellin och Agda Östlund för "Andra kammarens kvinnliga fyrväppling" när de presenteras i ett nummer i oktober 1921.⁵ Även *Idun* använder begreppet fyrväppling när de talar om kvinnorna i andra kammaren.⁶

Det var kutym att riksdagsmän skulle vara tysta under sitt första år men alla fem bröt den regeln, och först ut var Agda Östlund. En enig presskår skrev välvilligt om hennes jungfrutal och *Göteborgs handels- och sjöfartstidning* menade att hennes framställning var klar och klok och "komma hennes systrar att lika förståndigt begagna ordet, skola de även avvärpa dem, som varit tveksamma om vad kvinnan hade på den galejan att göra". Att det var stort när en kvinna talade i riksdagen första gången kommenterade även Signe Vessman

i *Morgonbris* som skrev att det i andra kammaren "var så tyst medan hon [Östlund] talade, att man hade kunnat höra en knappål falla".⁷ Vad en kvinna gjorde hade betydelse för hur hela gruppen uppfattades, och det tycks de ha varit mycket medvetna om.

Men de omskrivs också för sina enskilda insatser. Tidigare nämnda *Hvar 8 dag* hyllade Elisabeth Tamm och Kerstin Hesselgren för deras kunnande, men berömde även Agda Östlund och Bertha Wellins tidigare erfarenhet av kommunalt politiskt arbete. Om Nelly Thüring sägs däremot att "någon egentlig politiker torde hon knappast vara", trots att de i meningen innan berättat att hon suttit i Göteborgs stadsfullmäktige under åren 1916–1920.⁸

När *Idun* intervjuar Nelly Thüring om hennes tankar i januari 1922 säger hon att hon inte tror "att det blir någon 'revolution'" för att kvinnorna har kommit in, utan att det kommer att vara ett hårt arbete att driva igenom förändringar.⁹ Agda Östlund säger i en tidningsintervju att hon kände sig "som en sparv i tranedans" bland de andra självskrivna (manliga) ledamöterna, men att hon mest kände "ödmjukhet inför värvet" som andra kvinnor stridit för eftersom "det är ett genombrott du är med om".¹⁰

Camilla Norrbin har visat att de fem kvinnorna ofta stödde varandra som kvinnor eller som partikamrater.¹¹ Det

gällde exempelvis i debatten 1922 om den kommande rådgivande folkomröstningen om rusdrycksförbud där ett förslag fanns att kvinnornas röster skulle särskiljas. Nelly Thüring och Elisabeth Tamm talade och stöttade varandras argumentation i kritiken mot uppdelningen utifrån kön. Längre ner på talarlistan kom Agda Östlund som argumenterade för ”att medborgarrätten svävade i fara” och frågade sina manliga kollegor som nyligen också stått utanför rösträtten om inte några av dem kände igen situationen och var kritiska till den?¹²

Camilla Norrbin skriver också att alla utom Bertha Wellin hade sina rötter i kvinnorörelsen,¹³ men samtidigt är det intressant att notera att ingen av dem tidigare innehade ledande positioner inom Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Elisabeth Tamms och Kerstin Hesselgrens arbete inom Fogelstadgruppen med Kvinnliga medborgarskolan startade först efter att

rösträtten hade vunnits.¹⁴ Kanske sågs politiskt arbete och opinionsbildande arbete som olika saker?

Intressant nog är dessa fem kvinnor, trots sin pionjärsats, inte särskilt väl kända idag. I denna tidskrift har exempelvis bara Agda Östlund en egen artikel.¹⁵ Alla fem har dock artiklar i uppdaterade uppslagsverk som *Svenskt Kvinnobiografiskt Lexikon* och på svenska *Wikipedia*. Det har skrivits biografier om alla utom Nelly Thüring, men skulle man fråga en person på gatan i Sverige om de kan räkna upp namnen på de fem första kvinnorna i Sveriges riksdag misstänker jag att få skulle kunna göra det.¹⁶ Förhoppningsvis kommer kunskaperna om detta historiska skede och dessa fem pionjärer att vara större när demokratijubileet är slut 2021. Till dess råder jag alla att lägga fem kvinnors namn på minnet: Nelly Thüring, Kerstin Hesselgren, Elisabeth Tamm, Bertha Wellin och Agda Östlund.

Noter

- 1 För en längre beskrivning av jubileet och den historiska processen, se webbplatsen www.demokrati100.se som drivs av Kungliga biblioteket och Riksbankens Jubileumsfond. Bakom sidan står ett nätverk av forskare och företrädare för arkiv, museer och bibliotek som vill uppmärksamma jubileet. Se även riksdagens egen sida www.firademokratin.riksdagen.se
- 2 Se exempelvis tidslinjen på KvinnSams portal <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/rostratt/>. Se även tidslinjen och inledningen i antologin *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), Stockholm 2018, och Torbjörn Nilssons artikel "Demokratis framväxt och genombrott" som finns att hämta på <https://demokrati100.se/snabbt-genombrott-for-sen-demokrati/>
- 3 Se artiklar i *Svenskt Kvinnobiografiskt Lexikon*, www.skbl.se, uppslagsord "Nelly Thüring", "Kerstin Hesselgren", "Elisabeth Tamm", "Bertha Wellin" och "Agda Östlund".
- 4 *Idun*, den 22 januari 1922, no 4, förstasidan. Tidskriften finns digitaliserad på <http://www2.ub.gu.se/kvinn/digtid/07/>
- 5 "Andra kammarens kvinnor", *Hvar 8 dag*, den 16 oktober 1921, nr 3, s. 46.
- 6 Signaturen S. H-n, "De fem riksdagskvinnorna vid starten", *Idun*, den 15 januari 1922, nr 3, s. 58.
- 7 Både citatet från *Göteborgs handels- och sjöfartstidning* och Signe Vessman i *Morgonbris* återges efter Hulda Flood, *Agda Östlund: Pionjär i genombrotts-tid*, Stockholm 1954, s. 61.
- 8 "Andra kammarens kvinnor", *Hvar 8 dag*, den 16 oktober 1921, nr 3, s. 46.
- 9 Signaturen S. H-n, "De fem riksdagskvinnorna vid starten", *Idun*, den 15 januari 1922, nr 3, s. 58.
- 10 Citatet återges efter Flood 1954, s. 60.
- 11 Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering: En kollektivbiografisk studie av de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922-1970*, Umeå 2004, s. 68.
- 12 Citatet återges efter Flood 1954, s. 64.
- 13 Norrbin 2004, s. 43.
- 14 Hjärdis Levin, *En radikal herrgårdsfröken: Elisabeth Tamm på Fogelstad – liv och verk*, Stockholm 2003.
- 15 Magnus Gustafson, "Amason och moder: Retoriska strategier hos Agda Östlund", *PHT* 2018:1.
- 16 Se ovan nämnda biografier av Levin 2003 och Flood 1954 samt Renée Frangeur, *Kerstin Hesselgren: Den gränsöverskridande politikern. En biografi*, Stockholm 2013 och Stina Nicklasson, *Sophiasystemen som blev politiker: Bertha Wellin: pionjär för moderat politik*, Stockholm 1995. Historikern Malin Arvidsson vid Lunds universitet arbetar för närvarande på en biografi om Thüring.

Ohan Demirgian håller hov: Kring en akvarell av Fritz von Dardel

Av Thorsten Sandberg

”Mon révérence”.

Elegant och belevat levererar mannen en sirlig bugning. Servitören är redo att följa upp artighetsbetygelsen med dricka till damerna. Strax bakom ses några herrar som samtalar. En av dem blickar mot den bugande. Måhän-

da är det om honom man pratar? Det är till och med sannolikt. Men de samtalar lågmält så att inte fel öron uppsnappar vad som sägs om Ohan Demirgian. För så heter han, den bugande herren. Han är Karl XV:s stallmästare, gunstlingen som delar monarkens starka

”Han är insinuant, ser bra ut, liten och mörk, med brinnande ögon, är ytterst förbindlig och artig mot damerna och håller sig framme”. Så beskrivs Ohan Demirgian av Edward Edholm, kunglig livmedikus. Akvarellen Fritz von Dardel målade den 1 juni 1869 finns i Nordiska museets samlingar.

böjelser för kvinnor och hästar.

Scenen utspelade sig för precis 150 år sedan. Platsen är Ulriksdals slott, hemma hos Karl XV. En fest i kungens salar och gemak är på gång. Kanske är det ouvertüren till denna Fritz von Dardel inbjuder oss att ta del av.

Fritz von Dardel befann sig ofta i kungens närhet, förstås, eftersom han var kabinettskammarherre. Men inför eftervärlden skymms uppdraget som hovman av hans gärning som konstnär. Med penna och akvarellfärger skildrade han i flera decennier livet runt Karl XV och dennes glammiga entourage. I vardag och fest på Kungliga slottet, Bäckaskog, Ulriksdal och annorstädes.¹

Nu var det 1869, den 1 juni.

Ulriksdalsakvarellen är klar och Fritz von Dardel noterar vilka som är med. Alla utom damerna, som förblir anonyma med ansiktena bortvända från betraktaren. Båda är hovdamer och har av Demirgian förärats varsin dyrbar sammetskofta stickad med guldtråd. Västarnas proveniens är Egypten, Demirgians hemland, och motivet bland annat vackert kalligraferade korancitat på arabiska.

För Demirgian är det viktigt att hans storsinhet med gåvorna synliggörs. Fritz von Dardel får kanske en diskret fingervisning hur han ska manövrera sin penna. För att framhäva ensemblen i förgrunden har konstnären valt att tona ner de frackförsedda herrar som po-

serar något längre bak i lokalen.

Fyra hovmän är det. Längst till vänster greven och kammarherren Nils Gyldenstolpe, som samspråkar med hertig Gustaf d'Otrante, hovstallmästaren. Hertigen med blicken riktad mot Demirgian, intränglingen i Karl XV:s närmaste krets. Med kungens goda minne, förstås, men till hovets stora förtret. Till höger ses adjutanten greve Gustaf Gyldenstolpe och stallmästaren Gustaf Bråkenhielm fångade i ett engagerat samtal.

Lyser mest på akvarellen gör kammarlakejen John Panzio Tocksons ståtliga röda huvudbonad. Han gick allmänt under benämningen kungens piprensare eftersom en av hans viktigare uppgifter var att rensa Karl XV:s pipor. Tockson föddes i Afrika och såldes blott nioårig som slav på Madagaskar. Så småningom lyckades han att rymma till England, och hur han sedan kom till Sverige är oklart. Vad man vet är att han under en tid var anställd hos Ludvig Wästfelt, överste och chef för Älvsborgs regemente. Men där blev han inte kvar. Wästfelt valde att ge Tockson som gåva till prins August då denne bevisade en militärövning på Axevalla hed 1858. Ett par år senare skickade prinsen Tockson vidare till sin bror Karl XV.

Men det var inte bara John Panzio Tockson som förknippades med prins August. Även Ohan Demirgian hade denne att tacka för sin ställning

i kungens omedelbara närhet. De i hovkretsarna impopulära immigranterna – båda med besvärande kvinnotycke – buntades vid ett tillfälle ihop under benämningen ”olycksfåglar”. Epitetets upphovsman var förste hovmarskalken greve Samuel August Sandels. Prins August har medfört två olycksfåglar till sin brors hov, hävdade hovmarskalken. Den ene var kungens piprensare Tockson, den andre var stallmästaren Demirgian.

När, var och hur träffades prinsen och Demirgian? Prins August hade klen hälsa och för att i någon mån rehabilitera sig genomförde han en flera år lång resa i Orienten. Ett givet stopp under resan var Egypten som besöktes 1860. Hans värd och följeslagare blev Ohan Demirgian, ung tjänsteman vid det egyptiska utrikesdepartementet. Utrikes relationer var redan Demirgi-ans hemmaplan. Han var inskolad från barnsben av Stephan Resmy Demirgian. Han var inte bara Ohans far, han var också landets utrikesminister.

Minnesvärt för prins August blev säkert pyramiderna. Men kanske överträffades denna upplevelse av krokodiljakten på Nilen i sällskap med Demirgian. De var nästan jämnåriga. August fyllde 29 detta år och Ohan passerade 23. De två unga männen fann varandra. Den belevade, språkkunnige och socialt kompetente Ohan Demirgian charmade alla i prins Augusts svit.

Och som tack för all hjälp han fick under besöket i Egypten ordnade prinsen att Demirgian 1861 utnämndes till ridare av Vasaorden.

Demirgian utvecklade förbindelser också med andra europeiska kungligheter som värd på guidade turer i hemlandet. Här återfanns bland andra den franske tronpretendenten och prinsen av Wales. Men ingen kontakt blev så viktig som den med prins August. Den ledde vidare till kungamakten, till Karl XV själv. Demirgi-ans goda relationer till monarken garanterade honom en plats i landets elit – men ledde också till hans fall.

Sex år hade gått sedan Ohan Demirgian och prins Augusts lyckosamma möte i Egypten. En dag år 1866 stod Demirgian på stallbacken vid Bäckaskogs slott. Med sig hade han ettoppel arabiska fullblod, såväl ston som hingstar. Hästarna var en gåva från Egyptens vicekung Ismail pascha till Karl XV:s stuteri.

Det fanns nära band mellan släkten Demirgian och det egyptiska kungahuset. Släkten kom ursprungligen från Armenien vars befolkning varit kristen sedan urminnes tider. Med stöd från kristna lyckades ryska tsarriket erövrastörre delen av det osmanska och persiska Armenien. Fyra arméer slogs mot varandra inne i landet åren kring 1830. En av de kristna officerarna var Ohan Demirgi-ans farfar Ohan Agha

Demirgian som tillhörde Armeniens förmögna aristokrati. Han sårades svårt men överlevde. Fanns det någon framtid för familjen i Armenien, frågade han sig efter rehabiliteringen. Svaret blev nej.

Mitt i flyttplaneringen nåddes Ohan Agha Demirgian av en nyhet som skulle visa sig vara avgörande för hans familjs öde. Muhammed Ali pascha hade segrat över turkarna och utnämnt sig till vicekung av Egypten. Året var 1834. Ohan Agha Demirgian beslöt att vandra med sin familj den långa vägen till Egypten. Här blev de mottagna med öppna armar av Muhammed Ali pascha. Vicekungen led brist på kompetenta officerare och utnämnde tämligen omgående Ohan Agha Demirgian till chef för kavalleriet. Demirgians ryttare deltog i det segerrika slaget vid Nizb 1839 då egyptierna öppnade vägen till Konstantinopel.

När Muhammed Ali efterträddes som vicekung av sonen Ibrahim pascha förblev Ohan Agha Demirgian kungahusets förtrogne: ett bevis för att släkten Demirgian var väletablerad i sitt nya hemland. Det var Ibrahim paschas son Ismail pascha som 1866 gav Ohan Demirgian uppdraget att överlämna de arabiska fullbloden till Karl XV.

Med hjälp av sina kungliga kontakter kom Demirgian snabbt upp i smörret. Vännen från krokodiljakten på Nilen prins August ordnade företräde

hos utrikesstatsminister friherre Ludvig Manderström. Prinsens rekommendation var att Demirgian skulle utses till svensk-norsk konsul i Kairo. Manderström gnisslade säkert tänder, men kunde inte göra så mycket åt ett förslag med kunglig proveniens.

Med sig tillbaka till Egypten hade Demirgian svenska ordenstecken adresserade till vicekungen, och några av medlemmarna av dennes familj. Men Demirgian tilläts inte överlämna alla ordnar själv. Svensk-norske generalkonsuln ogillade konkurrensen från Demirgian och började intrigera mot denne. Generalkonsuln var en av vicekungens gunstlingar och krävde att själv få dekorera sin välgörare.

Det hela slutade med en kompromiss. Generalkonsuln överlämnade den finaste orden storkorset av Svärdsorden till vicekungen. Demirgian fick nöja sig med att dekorera släktingarna med jämförelsevis enklare ordenstecken. I samband med besöket lanserade Demirgian också ett förslag till handelsförbindelser mellan Sverige och Egypten. Förslaget utvecklade han senare i olika skrifter och broschyrer.

Incidenten med ordensutdelningen gav en fingervisning om de svårigheter Demirgian skulle komma att stöta på hos det svenska etablissemanget. Manderström hade spelat under täcket med generalkonsuln och uppmuntrat denne i konflikten med Demirgian.

Trots att det var utrikesstatsministern själv som välsignat Demirgians uppdrag och låtit utfärda dennes svenska diplomatpass.

Nu började varningsord om Ohan Demirgian hagla från olika håll inom hovet och samhällseliten. Man förvrängde hånfullt hans namn till Demiurgen. Förtalet tilltog i styrka. Justitiestatsministern friherre Louis De Geer kallade honom Karl XV:s onde ande.

Fritz von Dardel försökte så gott det gick att undvika Demirgian, en intrigant äventyrare och fräck klättrare som han sa. Dock korsades deras vägar många gånger i Karl XV:s närhet. Demirgian fastnade på Dardels ritblock inte bara på Ulriksdal den 1 juni 1869. Även prins August fick som nämnts tidigare en släng av slevan.

Hästgåvan från Ismail pascha till Karl XV misstänkliggjordes. Ett rykte kom i svang att Demirgian längs färdvägen köpt de arabiska fullbloden med egna pengar för att ställa sig in hos kungen. Men Karl XV slog dövörat till. Tvärtom hyllades Demirgian med ordnar, tilldelades medborgarskap i Sverige och utsågs till prestigefyllda befattningar. Understallmästare vid hovet blev han 1868 och året efter stallmästare vid Ulriksdals slott.

Hösten samma år akvarellen på Ulriksdal gjordes invigdes Suezkanalen. Vem tyckte Karl XV var bäst lämpad

*Demirgians välgörare Karl XV.
Oljemålning av Bertha Valerius.*

att representera honom vid den högtidliga ceremonin? Demirgian naturligtvis. En poäng var att dennes far och Ferdinand de Lesseps, Suezkanalens skapare, hade varit studiekamrater i Frankrike.

Närheten till kungen blev också geografiskt påtaglig. År 1868 gavs Ohan Demirgian möjlighet att bosätta sig på Överjärva. Gården tillhörde Ulriksdals domäner och ligger halvannan kilometer väster om slottet. Från 1870 var han gårdens arrendator. Här bodde under en tid också hans betydligt yngre bröder Henri och George.

I vinterträdgården, nuförtiden kallat Armeniska kapellet, arrangerade Demirgian fester för Karl XV och vännerna i dennes entourage. Understundom vilda balunser, liksom de fester

Karl XV älskade hästar och lät liksom sin föregångare Karl XI avporträttera sina favoriter. Här fullblodet Gentleman på en oljemålning av John Georg Arsenius från 1854. Foto: Nationalmuseum (NM 4737).

som arrangerades på Ulriksdal där också en del kvinnor med tveksamt renommé figurerade.

Om detta vittnade den sedermera berömda matematikern Gösta Mittag-Leffler. Han hade anlitats som informator åt Henri och George. Men mån om sitt personliga varumärke blev Mittag-Leffler inte kvar särskilt länge på Överjärva. Redan vid anställningen var han medveten om Demirgians vidlyftiga leverne. Stallmästarens dåli-

ga rykte var en snackis i huvudstaden. På Överjärva fick Mittag-Leffler detta bekräftat.

Julkvällen 1870 var han bjuden till fest i vinterträdgården men tackade nej. ”Denna kväll kom en rad gäster, inklusive en vagn med kvinnor av tvivelaktig vandel”, skrev han i dagboken. Det var ”åtskilliga medlemmar av diplomatiska kåren, var och en med sin kame-liadam”. Kanske var det på någon av de fester Demirgian arrangerade han möt-

te en yngre kvinna som sedan blev med barn. Hon nedkom med en dotter hösten 1871. Modern var då 17 år och pappa Ohan dubbelt så gammal, dessutom gift och med hustrun kvar i Egypten.

När välgöraren Karl XV dog 1872 fick Demirgians storhetstid i Sverige ett abrupt slut. Sex år blev det i sus och dus i monarkens entourage. När kungens skyddande hand var borta kördes Demirgian ut ur Sverige. Hovet och samhällseliten hade vunnit till slut.

Nu följde ett kringflackande liv kantat av ekonomiska problem. Demirgian återvände till Egypten 1875 i ett försök att ta kontrollen över de egendomar han hade kvar i landet. Det gick inte alls. Totalt utblottad och med vacklande psykisk hälsa kollapsade han och togs in på ett sjukhus i Alexandria. ”Demirgian är komplett galen”, konstaterade den svensk-norske vicekonsuln. Sommaren 1876 transporterades Ohan Demirgian till Marseille och spärrades in på ett mentalsjukhus där han året efter avled, 40 år gammal.

Och hur gick det för den andre ”olycksfågeln” på akvarellen från 1869, John Panzio Tockson, kammarlakejen med den anslående röda huvudbonaden? Redan tre år före akvarellens tillkomst hade Tockson fått sparken från hovet. Ryktet förtäljde att hovdamer na klagat på hans oacceptabla beteende i form av önskad intimitet. För att använda ett aktuellt språkbruk. Det of-

ficiella skälet var att han stulit ur Karl XV:s cigarrlåda.

Tockson fick dock vara kvar i kungens tjänst, vilket Fritz von Dardels akvarell vittnar om. Samma år som den kom till gifte sig Tockson med Mathilda Charlotta Andersson. Paret fick två barn, födda 1872 och 1873. Utanför äktenskapet hade han ytterligare tre barn.

I Folklivsarkivet i Lund finns en intervju med en man som under 1860-talet varit vaktpojke på Bäckaskogs slott. Under somrarna flyttade Karl XV och hans hov hit. Tockson var med. ”Röd rock hade han, röd mössa, svarta sammetsbyxor och svarta långstrumpor”, berättade sagesmannen som då och då umgicks med Tockson. Vid ett tillfälle yttrade denne att det var tråkigt att vara färgad eftersom de andra såg ner på honom.

Den förre kunglige piprensaren och kammarlakejen avled 1887, omkring 50 år gammal. Han var då fortfarande skriven i Kungliga Hovförsamlingen. Både Ohan Demirgian och John Panzio Tockson efterlämnade barn, och deras ättlingar lever idag i Sverige och i andra länder.

Noter

- 1 Essän bygger på Fritz von Dardel, *Minnen, del III och IV*; Edward Edholm, *Från Carl XV:s dagar: Minnen, bref och anteckningar*; Erik af Edholm, *Svunna dagar: Ur förste hovmarskalken Erik af Edholms dagböcker: På Carl XV:s tid*; Henri Demirgian, *Anteckningar till min kära hustru och mina älskade söner* (släktkrönika, översättning från franskan); Carl-Gustaf Thomasson, "Ohan Demirgian", i *Svenskt biografiskt lexikon*; Carl-Gustaf Thomasson, *Skojare eller martyr?*, artikelserie i tidningen *Stockholmsbövern*; "John Panzio", artikel på Wikipedia; *Karl XV:s piprensare John Toxon Panzio*, diskussion på Anbytarforum, Sveriges Släktforskarförbunds webbsida Rötter; Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*; Thorsten Sandberg, "Festfixaren som hovet hatade", i *Släkthistoria* 3/2019; Arild Stubhaug, *Att våga sitt tärningskast: Gösta Mittag-Leffler 1846–1927*.

Ernst Moritz Arndt – svensk eller tysk?

Av S. Gunnar Edlund

För tvåhundrafemtio år sedan, an-
nandag jul 1769, föddes historikern,
skriftställaren, diktaren och politiske
aktivisten Ernst Moritz Arndt. Som
svensk avhandlas han i *Svenskt Biogra-
fiskt Lexikon* (med Nils Ahnlund som
biograf). I bildbokverket *Die grossen
Deutschen im Bild* avbildas han – som
tysk. Hur hänger det ihop? Var han
svensk eller tysk? Jubileet och fråge-
tecknet får motivera en kort erinran om
hans liv och gärning.

Ernst Moritz Arndts födelseort var
Gross-Schoritz på ön Rügen, del av den
då svenska provinsen Pommern. Han
föddes således som svensk undersåte.
Fadern – tidigare livegen skogvaktare
men friköpt – hade avancerat till för-
valtare på ett gods tillhörigt en greve
Putbus. Enligt obekräftad familjetradition
skulle farfarsfar ha varit en svensk
korpral som efter trettioåriga kriget
dröjt sig kvar i Pommern och där bil-
dat familj.

Ernst Moritz undervisades först i
hemmet av anställda informatorer, där-

*Ernst Moritz Arndt. Porträtt i
Stadtarchiv und Stadthistorische
Bibliothek Bonn.*

efter vid gymnasiet i Stralsund, vars
rektor Groskurd tidigare tjänstgjort
vid Tyska skolan i Stockholm. Studier-
na fortsatte vid universiteten i Greifs-
wald och Jena, där han begynte som
teolog men snart nog övergick till his-
toria och filologi. Han tog sin magis-

tergrad i Greifswald och blev docent där 1800. Under en tvåårig bildningsresa dessförinnan med besök i Tyskland, Österrike-Ungern, Italien, Frankrike och Belgien uppträdde han som svensk och kontaktade i förekommande fall svenska ministrar och konsulter.

Arndt utgav 1803 en skrift som kanske blev den för eftervärlden mest bekanta, nämligen *Versuch einer Geschichte der Leibeigenschaft in Pommern und Rügen*, tillägnad Pommerns nyutsatte generalguvernör och universitetskansler, greve Hans-Henrik von Essen. I boken utsatte han livegenskapen för skarp kritik med hänvisning till det fria svenska bondeståndet som ideal men förespråkade även andra långtgående sociala reformer. Den väckte stort uppseende och satte enligt Hans-Gabriel Wachtmeister "hela pommerska adeln i gevär". Den rönt emellertid Gustav IV Adolfs gillande och kan möjligen i någon mån ha medverkat till att denne genom en kunglig förordning 1806 avskaffade livegenskapen i nämnda provinser. I varje fall fäste den kungens uppmärksamhet vid författarens person, vilket skulle bli av betydelse framgent.

Arndt begav sig hösten 1803 till Stockholm, försedd med rekommendationsbrev från Greifswald-bibliotekarien Thomas Thorild till Stockholmskollegan Carl Christoffer Gjørwell. Där ägnade han vintermånaderna åt stu-

Arndt vässar sin penna.
Porträtt från 1808, troligen tecknat av
Amalia von Helwig.

dier men även åt ett livligt och stimulerande sällskapliv. Hos artilleriöversten Carl Gottfried von Helvig, född i pommerska Wolgast och sedermera preussisk general, och hans charmerande och litterärt aktiva maka Amalia, född von Imhoff i Goethes och Schillers Weimar, umgicks han flitigt. Där mötte han bland andra Malla Montgomery-Silfverstolpe, som omnämner honom flerdigt i sina memoarer ("den livlige, snillrike professor Arndt").

Andra bekantskaper i Stockholm var generalen Filip von Schwerin och brodern Fredrik von Schwerin, den kände Salaprostsen, om vilken det sades att han sysslade med allt utom det prästerliga och då bland annat med jordbruk och riksdagspolitik. Den senares

son Wilhelm von Schwerin skulle som 16-åring komma att dödligt såras under slaget vid Oravais 1808 och blev besjungen av Runeberg men även föremål för personliga minnesord av Arndt.

Med början i mars 1804 företog Arndt en omfattande rundresa i Sverige som berörde framför allt Västergötland, Värmland, Dalarna, Jämtland och – på hemvägen – Skåne. Han besökte bland andra Erik Gustaf Geijer i hans föräldrahem i värmländska Ransäter. Resan beskrev han i en bok med titeln *Reise durch Schweden im Jahr 1804*, som trycktes i fyra delar på tyska 1806 och på svenska 1818. Om denna skrift har sagts att ”svenskarna genom den först lärde känna sitt land” (Herman Hofberg). Den senaste svenska utgåvan i J.M. Stjernstolpes lätt reviderade översättning utkom 1994. Under resan uppträdde Arndt som tysk och en tid efter återkomsten till Pommern utmanade han till yttermera visso en svensk officer på duell enär denne hade uttalat sig ringaktande om Tyskland.

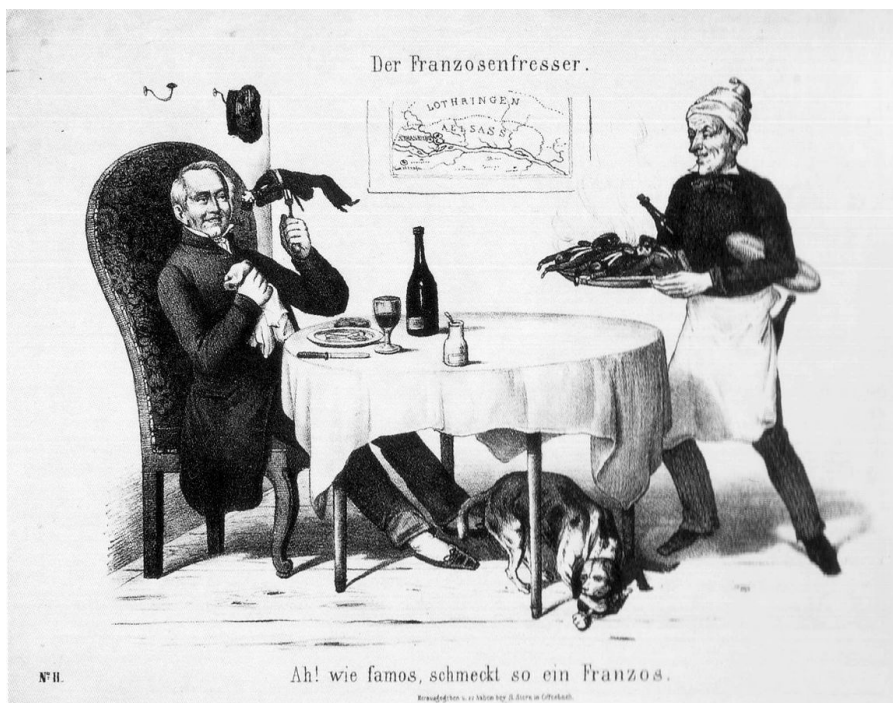
Med bland annat resebeskrivningen som specimen erhöll Arndt 1806 en professur i historia vid Greifswalds universitet. Samtidigt påbörjade han vid svenska kansliet i Stralsund ett uppdrag att till tyska språket översätta svensk lagtext. Samma aktiva år 1806 utgav han också första delen av sitt kanske mest betydande verk, *Geist der Zeit*, som senare skulle utkomma i yt-

terligare tre delar. I denna skrift hyllar han Sverige i många tonarter men den utgör framför allt ett anatema över franska revolutionen och Napoleon.

Efter slaget vid Jena samma år fann han sig emellertid tvingad att fly till Stockholm för att undkomma Napoleons segrande trupper, som nu hotade Pommern. Där blev han medlem av en kommission som under riksdrotsen Carl Axel Wachtmeisters ledning skulle förbereda de svenska lagarnas införande i Pommern. Han fortsatte därmed sitt i Stralsund påbörjade översättningsarbete. På kungens uppdrag blev han också utgivare av tidskriften *Der Nordische Kontrolleur*, ett statligt propagandaorgan, som på kontinenten skulle plädera för och förklara den svenska krigspolitiken. Arndt själv svarade för större delen av innehållet.

Han återupptog även sitt sällskapliga umgänge i olika kretsar. Hos Helvigs mötte han nu åter Geijer och de förenades i varm vänskap. Där blev han likaså vän med Per Daniel Amadeus Atterbom och hyllades av honom med en ståtlig dikt (”Hell dig du siare...”).

I likhet med Gustav IV Adolf såg Arndt Napoleon som Uppenbarelsebokens odjur och han satte sitt hopp till kungen som dess betvingare. Efter dennes avsättning 1809 blåste emellertid andra vindar i Stockholm, varför han djupt besviken lämnade Sverige för att aldrig återvända.

Karikatur av Arndt från år 1848. "Fransosslukaren" betraktar en fransk soldat och rimmar "Ah! wie famos, schmeckt so ein Franzos" (ungefär "Ah! Så utsökt det smakar med en sån där fransman!").

I Greifswald återgick han 1810 till sin professur men avsåde sig denna redan året därpå. 1812 begav han sig till S:t Petersburg och blev där "ett slags privatsekreterare" (Lars Dalgren) till den preussiske statsmannen och riksfriherren Karl vom und zum Stein, som delade Arndts Napoleonhat och nu befann sig i Ryssland som landsflyktning. Arndt producerade de närmaste åren en stor mängd dikter och appeller mot Napoleons och Frankrikes erövringspolitik och för de tyska småstaternas

enande. Dessa skrifter fick som flygblad stor spridning, framför allt under kriget 1813–1815.

Arndt utnämndes 1818 till professor i historia vid det nyinrättade universitetet i Bonn men suspenderades två år senare efter en summarisk rättegång för "politisk uppvigling". Genom ingripande av konung Fredrik Wilhelm IV återinsattes han i ämbetet men först 1840. Han invaldes 1848 som ledamot av Nationalförsamlingen i Frankfurt am Main, det första tyska demokratis-

ka parlamentet, men levde därefter ett stilla och tillbakadraget liv i Bonn tillsammans med sin familj.

I sin villa vid Rhenstranden fick han två gånger besök av vännen Geijer, 1825 och 1846. Vid första tillfället reste Geijer tillsammans med Malla Silfverstolpe och Adolf Fredrik Lindblad och sällskapet dröjde sig kvar i tre dagar. Vid andra tillfället medföljde hustru och dotter samt svägerskan Agnes. ”Det är upplyftande”, säger Geijer om Arndt, ”att ha fått lära känna en sådan man”.

Ernst Moritz Arndt avled den 29 januari 1860 vid 90 års ålder. Var han svensk eller tysk? Svaret är naturligtvis: bådadera, vilket kan uttryckas på olika sätt. I sin bok *Miniatyrporträtt* (1981) ägnar Stig Strömholm en elegant essä åt Arndt under rubriken ”Tysk, tyskar, svensk”. Kanske vore det omvända perspektivet väl så adekvat. Han föddes som svensk, ägnade under en lång tid-

rymd Sverige ett stort mått av arbete, engagemang och förhoppningar. När de senare sveks överflyttade han fokus till det tyska enhetsverket, vars främjande han därefter ägnade all sin energi under resten av sin levnad, således ”Svensk, svenskare, tysk”!

Kanske är det på grund av Ernst Moritz Arndt och hans vänner Geijer och Atterbom som vi över huvud taget ställer oss frågan? De lärde undersåtar-na i det svenska riket (som omfattade såväl skåningar och upplänningar som finnar, samer och tyskar) att tänka på sig själva i termer av svenskar, och invånarna i myllret av småstater i Europas mitt att identifiera sig som tyskar.

Ostridigt är – vilket Ahnlund understryker – att Arndt genom sitt egentliga livsverk tillhör Tyskland men lika ostridigt – vilket Geijer betygar – att han livet ut behöll sitt intresse och sin tillgivenhet för det ursprungliga fosterlandet Sverige.

Bokmässan 2019: Många biografier!

Av Bo G Hall

Levnadsskildringar över enskilda personer är uppenbarligen en genre som behåller sin popularitet. Nya biografier ser hela tiden dagens ljus och vidgar våra kunskaper på många sätt och inom en lång rad områden. Med uppdrag från *PHT* att vandra runt bland montrar och seminarier vid 2019 års Bok & Biblioteksmässa i Göteborg och notera nyheter fann jag sålunda – eller fick tips om – ett antal färska eller kommande böcker om avlidna svenskor eller svenskar eller i alla fall författare som skrivit på svenska. Här följer en mycket övergripande rapportering; alltså inga närmare presentationer eller omdömen. Något annat har varken tillgängligt spaltutrymme eller tid tillåtit. Totalt redovisas nästan trettio verk.

Vid mässan uppmärksammades denna gång särskilt att ett sekel passerat sedan beslut togs om att ge kvinnorna rösträtt till riksdagen. Denna koncentration på dem märktes även bland biografutgåvorna exempelvis i form av Lisbeth Larssons *Märkvärdiga svenska kvinnor* (Albert

Bonniers Förlag), Anna Nordlund/Colette van Luiks *Svenska hjältinnor* (Bokförlaget Max Ström) – avsedd för läsare i tioårsåldern (!) – och Stefan Hagbergs *Svenska kvinnor historien glömde* (Historieporten).

Krönta huvuden brukar ofta figurera i biografigenren och jag hittade två skrifter som båda ingick i den kvinnliga vägen. De var Karin Tegenborg Falkdalens *Svenska drottningar. I blickfånget från Vasatiden till idag* (Historiska Media) samt Claes Rainers *Lovisa Ulrika. Konst och kupp försök* (Langenskiölds).

Som man kunde vänta återfanns en hel rad skönlitterära författare porträtterade i nya verk. Hela fyra har suttit i Svenska Akademien. Två av dem gällde dessutom kvinnor nämligen Anna-Karin Palms *Jag vill sätta världen i rörelse. En biografi om Selma Lagerlöf* (Bonniers) och Ulrika Knutsons *Den besvärliga Elin Wägner* (Historiska Media). Härutöver noterades Torbjörn Kjölstads *Den ensamme resenären. Om diktaren Bertil Malmberg* (Carlssons) och Christer Ås-

bergs (red.) *En vän i vind och skymning. Uppsatser och föredrag från två decennier med Karlfeldt* (Karlfeldtsamfundet).

Stor och välmotiverad uppmärksamhet ägnades åt Carina Burmans *Bellman. Biografen* (Bonniers) vilken utgavs och presenterades just under mässan. Och Per Wästberg presenterade en nära vän och skrivarebroder i *Bo Grandien. Diktare, reporter, forskare. En minnesteckning* (Wahlström & Widstrand).

Två biografier över bildkonstnärer väckte också intresse nämligen Maria Taubes *Konstnären Evert Taube* (Carlsson Bokförlag) och kulturjournalisten Gunilla Kindstrands *Mästerfotografen Hilding Mickelsson och hans Hälsingland* (Hälsinglands Museum).

Arkitektur- och formhistoria mötte i Inga Varg (red.) *Ur arkivet. Byggnader och projekt av Gustaf Rosenberg* (Carlssons) och även i Per I. Gedins *När Sverige blev modernt. Gregor Paulsson. Vackrare vardagsvara, funktionalismen och Stockholmsutställningen 1930* (Bonniers).

Två mycket framstående aktörer i Sveriges politiska 1900-talshistoria porträtterades: Erik Åsbrinks *Gunnar Emanuel Sträng. Men hängslan och livrem i välfärds-Sverige*. (Albert Bonniers Förlag) respektive den dåvarande finske stockholmsambassadören *Georg Agates Gripenbergs dagböcker 1943-1946*. (Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia).

Aktörer inom estradens och scenens

världar fanns också företrädna. Exempel härpå utgjorde Stefan Wistrands *Börje Fredriksson, saxofonist* (Bo Ejeby Förlag), Catarina Ericsson-Roos *Erik Saedén. Mästersångaren bakom masken* (Carlssons), Kalle Linds *Hasse Alfredson. En sån där farbror som ritar och berättar* (Forum) samt Ola Holmgrens *Möten med Keve Hjelm* (Carlssons).

Kulturpersoner kan uppenbarligen inte sällan redovisa intressanta familjehistorier som löper över flera generationer. Detta illustrerades denna gång genom Lars Lönnroths *Geijersarvet. En släkthistoria om dikt och galenskap* (Atlantis) och Gunnar Bolins *Hovjuvelerarens barn. En berättelse om en släkt i skuggan av tre diktaturer* (Albert Bonniers förlag).

Framstående vetenskapsmän blir gärna föremål för levnadsskildringar. Här märktes idéhistorikern Nils Uddenbergs *Skallmätaren Gustaf Retzius. Hyllad, hatad* (Fri Tanke Förlag) och Gunnar Brobergs *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (Natur & Kultur) men också Ingrid Carlbergs *NOBEL. Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans priser* (Norstedts).

Även idrottsvärlden fanns representerad – detta fotbolls- och friidrottsår – genom Sören ”Sulo” Karlssons *Lennart Johansson. En polare bland pampar och pokaler* (Mondial); publicerad på initiativ av AIK Fotboll.

Så nog bjöds det mycket – och varierat – för oss mässgäster som gillar biografier!

Medarbetare i detta nummer

Michael Bejke (f. 1960) är fil. mag. i historia, kulturvetare, journalist och omvärldsanalytiker. Vice ordförande i Heraldiska Samfundet.

S. Gunnar Edlund (f. 1930), pensionerad överläkare och klinikchef inom geriatriken. Har redigerat smärre personhistoriska skrifter och medverkat med artiklar och recensioner i *PHT* samt därutöver i *Läkartidningen*, *Nya Wermlands-Tidningen* och *Fritt Militärt Forum*.

Hanna Enefalk (f. 1976) är docent i historia och lektor vid Karlstads universitet. Hon är redaktör för *Personhistorisk tidskrift* och utgav 2017 boken *Svenskarna och deras kyrkor* på Medströms förlag.

Per-Olof Fjällsby (f. 1950) disputerade 2012 vid Karlstads universitet med avhandlingen *Indien som utopi och verklighet: Om den teosofiska rörelsens bidrag till indisk utbildning och politik 1879–1930*. Han har varit verksam som universitetslektor i historia samt varit prefekt för Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap vid Karlstads universitet. Har vidare under många år ansvarat för Karlstads universitets studiecenter i Varanasi, Indien.

Bo G. Hall (f. 1938) jur. kand. och fil. dr i historia. Disputerade våren 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron: Bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Kommerseråd vid Kommerskollegium 1980–2003, samt ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien.

Ulf Hamilton (f. 1944), civilingenjör och fil. dr på den teknikhistoriska avhandlingen *Teknik på bönders villkor* från 1997. F.d. museiman vid Göteborgs och Malmö museer samt Nordiska museet. Hamilton har bl.a. skrivit artiklar om idrottshistoria, museihistoria och 1950-talets ”rättsröta”.

Barbro Kvist Dahlstedt (f. 1956), fil.dr. och förste arkivarie vid Riksarkivet Arninge. Efter grundstudier vid Åbo Akademi disputerade hon vid Göteborgs universitet 2001 på avhandlingen *Suomis sång: Kollektiva identiteter i den finländska student-sången 1819–1917*. Sedan 2004 anställd som arkivarie vid Riksarkivet i Stockholm.

Karin Kvist Geverts (f. 1974) är modernhistoriker och verksam som utredare vid Kungliga biblioteket i Stockholm. Hon leder arbetet med webbplatsen www.demokrati00.se som uppmärksammar demokratijubileet 2018–2021. Hennes senaste publikation är "Exile and Migration (Sweden)" i *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War* (2019).

Håkan Lobell (f. 1962) är fil. dr. i ekonomisk historia. Har skrivit en rad arbeten i svensk penning- och valutahistoria, bl.a. "The Gold Standard and Industrial Breakthrough in Sweden" i *Structural Analysis and the Process of Economic Development* (2016) och "Foreign Exchange Rates 1804–1914" i *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden* (2010).

Stina Malmén (f. 1982), är fil.dr. i ekonomisk historia, verksam vid Stockholms universitet. Forskar på maktrelationer i näringslivet, med särskilt fokus på den historiska betydelsen av genus. Disputerade 2019 med avhandlingen *I företagshistoriens marginaler: Familj, fostran och fortlevnad i sekelskiftets dynastier*.

Karl Molin (f. 1944), prof. em. i historia. Har mest skrivit om svensk politik under 1900-talet. Senaste större publikation handlade om svenskt stöd till polska Solidaritet under 1980-talet (*Solidaritet och diplomati*, 2015).

Thorsten Sandberg (f. 1952), fil. kand. och teol. kand., skribent med inriktning mot historia och kulturhistoria. Medverkar i bl.a. *Gods & Gårdar*, *Släkthistoria*, *Populär Historia* och SFV:s *Kulturvärden*. Publicerad i *PHT* 2009 med artikeln "Nöjen, resor, sex och exercis: Kring hertig Karls almanacksanteckningar 1785".

PERSONREGISTER

A

Agardh, Carl Adolf (1785–1859), botanist,
riksdagsledamot 147, 154, 158, 164, 165

Arndt, Ernst Moritz (1769–1860),
författare 207–211

B

Bang, Kate (1892–1976),
författare 179–183

Bock, Nils (d. 1644),
bödel i Växjö 12, 28, 30

C

Crusenstolpe, Magnus Jacob (1795–1865),
skribent, politiker 87–90

D

Demirgian, Ohan (d. 1876),
hovman 199–204

E

Eidem, Erling (1880–1972),
ärkebiskop, teolog 5, 65, 66, 73, 75–79

Erik av Pommern (1382–1459),
kung över Sverige, Norge
och Danmark 183–187

F

Forell, Birger (1893–1958), svensk legationspastor i
Berlin, biståndsorganisatör 65–73, 75, 77–79

G

Gierow, Karl Ragnar (1904–1982),
författare, teaterman 177, 178

Gripenberg, Georg A. (1890–1975),
finländsk diplomat 169–171

Gustaf (1827–52), svensk prins 173

H

Hallström, Per (1866–1960),
diktare 177

Heidenstam, Verner von (1859–1940),
diktare 176, 179–183

Hesselgren, Kerstin (1872–1962),
yrkesinspektör, riksdagsledamot
i första kammaren 194, 196, 197

Håkan (d. 1620),
bödel, avrättad i Stockholm 9, 23, 28, 30

Hörsell, Ann (1957–2019),
krigsarkivarie 5, 107

J

Jöransson Keikeli, Jöran (1600-tal?),
bödel i Åbo och
Björneborgs län 20, 21, 23, 29–31

K

Karlfeldt, Erik Axel (1864–1931),
diktare 176, 177

Korsström, Torsten (1909–1964),
konstnär, lärare 79, 80, 82, 83

Kristoffer av Bayern (d. 1448),
kung över Sverige, Norge
och Danmark 184–187

M

Mattiasson, Sören (1631–1715),
bödel i Gränna 20, 29

P

Perwe, Erik (1905–1944),
kyrkoherde i den svenska församlingen
i Berlin 5, 65, 66, 73–75, 78, 79

PERSONREGISTER

R

- Reisseur, Mikael** (verksam 1635–1650),
bödel i Stockholm **14, 20**
- Rosenblad, Bernhard Emanuel** (1796–1855),
ämbetsman,
riksdagsledamot **117, 145–150, 152–165**
- Rosenblad, Mathias** (1758–1847),
riksmarskalk, justitiestatsminister **146**
- Rydélius, Ellen** (1885–1957),
journalist, översättare **91, 92, 93**
- Rylander, David Eugen** (1877–1960),
handlande i Anneberg
och Eksjö **39, 42, 47, 48, 53, 55, 60**
- Rylander, Elin, f. Göransson** (f. 1882),
butiksbiträde i Eksjö, handlarfru i Anneberg
och Eksjö **47, 49, 54, 55**

S

- Schwerin, Fredrik B von** (1764–1834),
riksdagsledamot, präst **147, 148, 150, 208**
- Simonsdotter, Sara ”Tjock-Sara”** (1600-tal),
bordellmadam i Stockholm **23, 30**
- Skogman, Carl David** (1786–1856),
riksdagsledamot, statssekreterare **147, 154**

T

- Tamm, Elisabeth** (1880–1958),
godsägare på Fogelstad,
riksdagsledamot (liberal) **195–197**
- Thüring, Nelly** (1875–1972),
riksdagsledamot (s) **194, 196, 197**
- Tockson, John Panzio** (d. 1887),
lackej vid Karl XV:s hov **200, 205**
- Troil, Emil von** (1800–1859),
ämbetsman **147, 154**
- Tuominen, Mirjam** (1913–1967),
författare **79–81, 83**

W

- Wallenberg, André Oscar** (1816–1886),
bankman, riksdagsledamot . . . . .
. . . . . **122, 123, 125, 127, 128, 132–134, 137–139**
- Wallenberg, Knut Agathon** (1853–1938),
bankman, politiker . . . . .
. . . . . **121–123, 126–128, 130–134, 136, 137–139**
- Wellin, Bertha** (1870–1951), riksdagsledamot
(höger), sjuksköterska **195–197**
- Winter, Dieter** (Dietrich Müller-Winter,
1921–2010), diplomat **97–99**
- Wirsén, Gustaf Fredrik** (1779–1827),
ämbetsman och diplomat. **147**

Å

- Åkerman, Sune** (1932–),
professor i historia **187–191**

Ö

- Österling, Anders** (1884–1981),
diktare **177, 178**
- Östlund, Agda** (1870–1942),
riksdagsledamot (s) **195–197**

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2019:2

Personhistorisk tidskrift utges av Personhistoriska samfundet, en förening som har till ändamål att väcka och underhålla intresset för personhistorisk och biografisk forskning. Tidskriften grundades år 1879 och vänder sig till alla som i vid mening är intresserade av personhistoria. *PHT* publicerar vetenskaplig forskning och bevakar även nytutgiven litteratur inom området. Den utkommer med två nummer per år.

ISBN 0031-5699